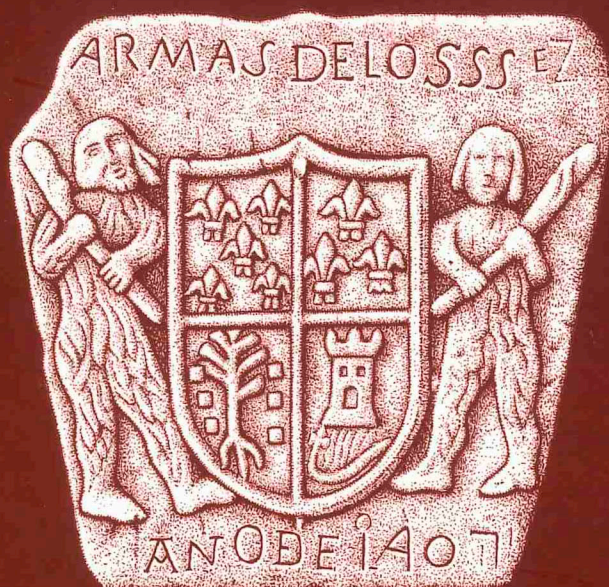

OS ESCUDEIROS DE CERCIO

Descendencia dunha estirpe medieval

FECHT XX © MMIV.
✚

CESAR GÓMEZ BUXÁN

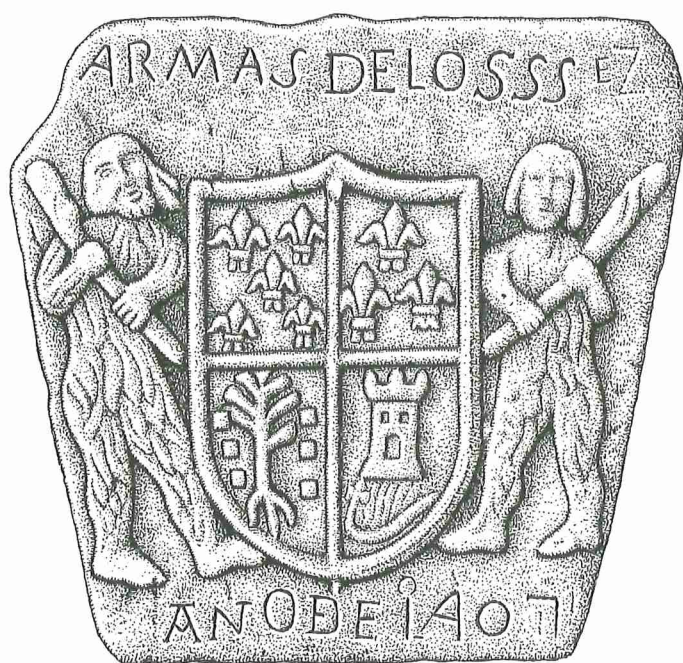
COLECCIÓN DEZA BÁSICOS Nº 9

OS ESCUDEIROS DE CERCIO

Descendencia dunha estirpe medieval

OS ESCUDEIROS DE CERCIO

Descendencia dunha estirpe medieval

FEDIT X © MMIV.

CÉSAR GÓMEZ BUXÁN

1ª edición: Xaneiro 2006
© Edita: SEMINARIO DE ESTUDIOS DE DEZA
© Autor: César Gómez Buxán
© Debuxos: Xosé Antón García González-Ledo

ISBN: 84-609-9408-2

Dep. Legal: PO-76/06

Impresión:
Alvarelos Comunicación Gráfica - Lalín

Portada: Pedra armeira da casa de Cercio

Colofón: Orante de Vasco Taboada do Carrio, en Santa Baia de Losón

*Á miña dona, a estrela
que alumea todo
o meu existir*

PRESENTACIÓN

A publicación dun novo volume da Colección Deza Básicos é un froito máis dunha árbore que hai xa sete anos plantara o Seminario de Estudos de Deza co obxectivo primordial de ter un mellor coñecemento de Lalín e do conxunto da Comarca de Deza.

Nesta monografía *“Os escudeiros de Cercio”*, empregando o nexo argumental da descendencia dunha das estirpes fidalgas de máis renome na Idade Moderna da nosa bisbarra, lévase a cabo un percorrido por varias das liñaxes que maior pegada deixaron na arquitectura e na heráldica dos seus pazos e casas grandes, achegando, sempre baixo o pretexto da xenealoxía, interesantes informacións para a comprensión e o estudo dunha época da nosa historia moi pouco coñecida, así como dunhas relacións estamentais, sociais e familiares en nada semellantes ás actuais.

Fotografías, debuxos e árbores xenealóxicas completan un magnífico traballo no que o seu autor, o dezano César Gómez Buxán, mantén a súa constante adicación na divulgación da historia e o patrimonio destas terras. Sirvan estas letras para deixar constancia da miña felicitación e apoio a todas as persoas que coma el contribúen a recuperar partes importantes do pasado deste pobo e favorecen a súa divulgación para un coñecemento xeral por parte de tódolos lalinenses.

José Crespo Iglesias
Alcalde de Lalín

LIMIAR

A memoria dos tempos que pasaron non e só necesaria senón atráinte polo que ten de remoto, de descoñecido e, ó mesmo tempo, de presente e cotián, xa que somos o que o noso pasado fixo de nós.

Este traballo pretende tan só achegarnos, a través da súa xenealoxía e tamén da súa heráldica, a unha das máis importantes estirpes fidalgas da antiga terra de Deza, a casa de Cercio, raíz de moitas outras que en tempos habitaron como nobres tanto nesta comarca coma noutras da Galiza. Porque, se ben é certo que a historia da fidalguía non é exemplar, non debemos esquecer que auténticos fillos ilustres da nosa comarca (Ramón María Aller, o Matemático Rodríguez, Loriga, os Xil Taboada, Ramón de Valenzuela e tantos outros) foron o que foron precisamente por nacer nun medio fidalgo e abastado que posibilitou as actividades que os converteron en historia, e, por tanto, é necesario estudia-la época en que viviron e a sociedade da mesma, na que a fidalguía ten unha grande relevancia.

Lamentablemente, son tales as ramificacións da descendencia dos escudeiros de Cercio que non é posible pola súa excesiva extensión para esta publicación tratalas todas, polo que se optou por limitalo a aquela descendencia directa asentada nestas terras, suprimindo igualmente outras partes como o índice onomástico.

Finalmente, é preciso agradecer a moitas persoas a súa axuda, sobre todo a don Francisco Rubia Alejos, polos datos facilitados do seu arquivo, e, como non, a don Xosé Antón García e González-Ledo os debuxos que acompañan estas páxinas, así como ó concello de Lalín e ó Seminario de Estudos de Deza pola súa publicación.

O AUTOR

ÍNDICE

PRESENTACIÓN	9
LIMIAR	11
ÍNDICE	13
INTRODUCCIÓN	15
CAPÍTULO I: A Casa de Cercio	29
I.1. Heráldica	34
I.2. Historia	37
I.2.1. As orixes do patrimonio: os séculos XIV e XV	37
I.2.2. Vasco Barreiro e a súa descendencia	39
I.2.3. Gonzalo Sánchez de Traspenas	40
I.2.4. Andrés Sánchez de Traspenas	42
I.2.5. Capitán Fernando Arias Somoza	46
I.2.6. Capitán Andrés Sánchez Somoza	48
I.2.7. Don Fernando Arias Somoza	50
I.2.8. Don Manuel Arias Somoza e Ulloa	50
I.2.9. Don Francisco Antonio Arias de Somoza e Ulloa	52
I.2.10. Don José Arias Somoza	57
I.2.11. Don Gregorio Arias Somoza	59
I.2.12. O século XIX: os Varela	65
Esquemas xenealóxicos	70
CAPÍTULO II: Pazo de Pedroso	77
II.1. A separación de Cercio: Vasco de Monteagudo	80
II.2. Inés Pérez de Ulloa	81
II.3. Gonzalo de Ulloa	85
II.4. Gómez Gundín de Ulloa	86
II.5. Pedro Pardo de Ulloa	88
II.6. Don Francisco Pardo de Ulloa Ribadeneira	89
II.7. O século XVIII: os Ulloa	91
II.8. A nova liñaxe: os Cisneros	93
Esquemas xenealóxicos	98
CAPÍTULO III: Casa de Brenzos	103
III.1. O nacemento da liñaxe	106
III.1.1. Gonzalo Taboada Monteagudo	107
III.1.2. Vasco Taboada do Carrio	109
III.1.3. Don Antonio Taboada Monteagudo	114

III.1.4. Don Vasco Taboada e Lobera	115
III.1.5. Don Andrés Taboada	116
III.2. Pazo de Liñares	117
III.2.1. Unión de Brenzos con Liñares	119
III.2.2. Don José Antonio Taboada Mosquera	121
III.2.3. Don Francisco Luís Taboada Gil	125
III.2.4. Don José Taboada de Mondragón	127
Esquemas xenealóxicos	132
CAPÍTULO IV: Casa de Sello	137
Esquema xenealóxico	140
CAPÍTULO V: Casa de Camposancos	143
Esquema xenealóxico	147
CAPÍTULO VI: Casa de García Sánchez	149
VI.1. O século XVII	159
VI.2. Don Juan Arias Somoza e os seus descendentes	162
Esquema xenealóxico	164
CAPÍTULO VII: Pazo de Traspenas	167
Esquemas xenealóxicos	176
CAPÍTULO VIII: Pazo de Beilás	181
VIII.1. Os comezos: Lope Varela	186
VIII.2. Alonso Vázquez Varela	188
VIII.3. O século XVII	191
VIII.4. Século XVIII	194
VIII.5. O XIX: Desaparecen os Varela	198
Esquemas xenealóxicos	200
CAPÍTULO IX: Pazo de Vilanova de Palio	205
Esquema xenealóxico	222
CAPÍTULO X: Pazo de Rielo	225
X.1. As orixes: século XVII	226
X.2. Don Gonzalo Sánchez Somoza	228
X.3. Unión con Viñoa e Carballeda	229
Esquema xenealóxico	238
CAPÍTULO XI: Pazo de Marza	241
Esquema xenealóxico	248
CAPÍTULO XII: Casa de Abonxo	251
Esquema xenealóxico	256
CAPÍTULO XIII: Casa Pazo do Barreiro	257
Esquema xenealóxico	259
CAPÍTULO XIV: Pazo de Barrio	261
Esquema xenealóxico	276

INTRODUCCIÓN

Deza, terra de montes e vales, de fragas e ríos, de xente rexa e rexo clima. Segundo contan os cronicóns, asento de Dhais, que deixou en herdanza o seu nome para a fecunda terra que poboou¹. Fermosa historia que se mestura coa que atribúe o nome da comarca ó xeneral romano Décimo Junio Bruto, coñecida incluso a comezos do século XVII, figurando reflectida na carta escrita polo fidalgo Manuel de Toubes no 1603², na que afirma que o nome de Deza o tomou do seu capitán, que empregaba como berro de guerra “*Deza abante*”, ollándose aínda hoxe nalgunhas pedras armeiras da provincia de Ourense este berro, testemuña dunha lenda que tivo ampla repercusión³.

¹ VILARIÑO, Francisco: *Reseña Histórica del Condado de Deza*. Ed. de Armando Vázquez, [Madrid?], 1997, páx. 29. Di así “*Túbal, descendiente de Noé, fue, según cuentan, el primer fundador de España: Brigo, uno de sus descendientes, se estableció en Bergondo y su tribu se esparció por toda Galicia de un modo tan prodigioso que en pocos años la pobló casi por completo, y uno de sus sucesores fijó su residencia en Dhais (que significa montaña), surgiendo de esto la tribu de Dhais o Dais (Deza)*”. Tamén esta lenda citada en SALGADO TOIMIL, R: *Santuarios gallegos. El Corpiño*. Lugo, Editorial Palacios, 1929, páx. 17: “*En Deza [...] a la que Dhais, nieto de Brigo, dió nombre al salir de Bergondo, con su jauría y su alfaje, hacia el S.E. y tropezar con esta montaña exhuberante en miel, frutas y caza*”.

² RUBIA ALEJOS, Francisco e GÓMEZ BUXÁN, César: “Tocante a los Hixosdalgo. Carta de Manuel de Toubes, genealogista dezano del siglo XVII”. *Anuario de Estudios e Investigación Descubriendo*, nº. 2 [pp. 13-68]. Seminario de Estudios de Deza, Lalín, 2000.

³ RAMÓN Y FERNÁNDEZ OXEA, J. e GONZÁLEZ PAZ, J.: “Heráldica de las Riberas del Miño”. *Cuadernos de Estudios Gallegos*, T. 19, fasc. 59 [pp. 328-354]. Santiago de Compostela, Instituto de Estudios Gallegos “Padre Sarmiento”, 1964. Na casa do conde de Amarante, en Ervedelo (pax. 338), unha labra trae no terceiro cuartel as tres lises coa inscrición “DEÇA ABANTE”.

Deza desde o Candán

Na prehistoria Deza era terra densamente poboada. Centenares de mámoas, os castros (como di Manuel de Toubes, había cincuenta e dúas freguesías e “*en cada feligresía un castro y fortaleza e donde se defendían*”), os petroglifos (moitos deles aínda sen descubrir), e os tesouros e lendas relativas ás obras e riquezas de “*os mouros*”, son lembranza dunha época importante na nosa historia.

Tamén a época romana, de xeito certo, figura representada no rexistro arqueolóxico de Deza, coa coñecida Vila de Fafián, coas aras de Muimenta ou Bermés, ou coa “*tumba romana*” no Alto de Vales.

A tumba romana do Alto de Vales

A orixe de Deza como individualidade arrinca do discutido concilio celebrado en Lugo no 569, cando aínda os suevos eran señores do noroeste peninsular, no que (segundo reflicten as súas actas, falseadas en partes) se crean varios condados, sendo o sétimo o Decense, co que concordan case sen variacións os actuais límites da comarca de Deza.

O engrandecemento acada o seu esplendor na Idade Media, comezando coa familia dos Betótiz, colonizadores de terras nos arredores do Miño e fundadores de mosteiros (Camanzo, Carboeiro, ...), convertidos en parentes da familia real, ó casa-las súas fillas cos monarcas astur-leoneses. Tamén destaca a coñecida figura, xa no século XII de Arias Pérez, chamado “o tigre de Deza”, cabeza da rebelión nobiliaria contra o conde de Traba, do

O mosteiro de Carboeiro, fundación dos condes de Deza

que finalmente se convertería en xenro. No tocante ás obras civís, desta época son a Ponte Vella de Taboada, e as pontes de Carboeiro, Toiriz, Cadrón, ..., así como as numerosas igrexas que aínda se conservan desa época nas parroquias de Deza, que amosan os restos da súa primitiva estrutura románica e, incluso, da prerrománica.

A Idade Media tamén é a época das doazóns á igrexa de Santiago, moitas delas importantes na historia posterior de Deza, sobre todo a que o 3 de setembro do 1165 fai o rei Fernando II a don Martiño, arcebispo de Santiago de “*totam illam terram meam, quam vocant Decian*”, dividida esta terra “*cum Castello Ciriae, ultra Castrum Biti, quod castrum continetur infra terminos Ciriae, et inde quomodo dividit cum Montibus, deinde quomodo dividit per Cusancam, et inde quomodo dividit cum Decione, et inde quomodo dividit per Camba, et clauditur per flumen Arnego, et inde quo-*

modo dividit cum Ventosa per pontem illam de Cadrone, et inde cum insula de Laonio et inde quomodo dividit cum terra vestra de Piloño"⁴.

Deste último de Piloño ("*monasterium quod vocatur Pilonium in nomine sce. marie virginis et sci. martini et aliorum sanctorum*") fixeron doazón á igrexa de Santiago a infanta Elvira, o 25 de abril do 1087 (confirmación en 13 de novembro do 1100) e o seu irmán, o propio don Alfonso, o Emperador, o 16 de xaneiro do 1100, que dona as súas herdanzas no "*monasterium quod vulgariter dicitur Pilonio*", así como no "*monasterium quod dicitur Branderiz*"⁵.

Antes de que a terra de Deza e a de Piloño pasasen a pertencer á igrexa de Santiago, xa fora doada o que conformaría parte do actual concello de Agolada. O 11 de novembro do 952, os reis Ordoño e Urraca doan á sé rexida por Sisnando "*comitatum quam nuncupant Ventosam in provincia Gallecie*"⁶.

Testemuña dos tempos medievais: a ponte de Carboeiro

⁴ FERNÁNDEZ CATÓN, J.M.: *El llamado Tumbo Colorado y otros códices de la Iglesia Compostelana: ensayo de reconstrucción*. León, Centro de Estudios e Investigación San Isidoro, 1990.

⁵ LOSCERTALES DE G. DE VALDEAVELLANO, P. (Transcripción): *Tumbos del Monasterio de Sobrado de los Monjes*. Madrid, Dirección General del Patrimonio Artístico y Cultural - Archivo Histórico Nacional, 1976.

⁶ LOSCERTALES DE G. DE VALDEAVELLANO, P.: *Op. cit.*

Nestes tempos medievais fillos da terra dezá acadaron os máis altos cargos na Galiza. Munio Fernández de Rodeiro, *Malapel*, era Meiriño Maior de Galiza polos anos centrais do século XIII, así como *mayordomo regis in Gallecia*⁷. Pedro Suárez de Deza ocupa a sé compostelá⁸ mentres o mestre Mateo escribía poesía en pedra, transformada no Pórtico da Gloria. Outro dos arcebispos composteláns deste tempo foi Martín Fernández de Gres, con ilustre familia dezá⁹.

O Pórtico da Gloria, feito
no tempo de Pedro Suárez de Deza

Pero quizais o personaxe máis idealizado e lembrado de toda a historia da terra sexa Alonso Suárez de Deza, digno herdeiro en intrigas daquel Arias Pérez, que a todos asombraba coa súa perspicacia e rebeldía. Apoando ó seu protexido, o infante don Felipe, enfrontouse na sombra ó eterno inimigo dos nobres dezaos, o arcebispo de Santiago, sen valorar suficientemente a personalidade combativa de Berenguel de Landoira, que ocupaba a sé naquel intre, o que custou a Alonso Suárez ser degolado na fortaleza da Rocha o 29 de setembro do 1320, feito que será lembrado no futuro, atribuíndolle a ese odio familiar cara ós prelados composteláns o asasinato dun deles, Suero González de Toledo, a

⁷ Era irmán de Roi Fernández, tenente en Camba no 1247. Sobriño seu era outro Munio Fernández, tenente de Orcellón. PARDO DE GUEVARA Y VALDÉS, Eduardo: "Parentesco y nepotismo. Los arzobispos de Santiago y sus vínculos familiares. Siglos XIV-XV". *Los coros de catedrales y monasterios: arte y liturgia* [63-120]. A Coruña, Fundación Pedro Barrié de la Maza, 2001. A outro Vasco Fernández de Rodeiro fôralle concedida por mercé real esta terra, onde posiblemente edificara as dúas fortalezas: Rodeiro e Camba.

⁸ O seu mandato abrangue dende ó 1173 ó 1206. Oriúndo da terra de Deza, foi chanceler do prelado don Martín Martínez e no 1167 elixido para ocupar a sé de Salamanca. Reorganizou a arquidiocese compostelá no eido eclesiástico e administrativo, e no seu tempo se rematou o Pórtico da Gloria, ó que se lle colocaran os linteis das portas o 1 de abril do 1188. GONZÁLEZ LÓPEZ, Emilio: *Grandeza e decadencia do Reino de Galicia*. Vigo, Editorial Galaxia, 1978, páxs. 264-267.

⁹ Ocupou a sé arcebispal entre o 1339 e o 1342. Era fillo do cabaleiro Andrés Sánchez de Gres e neto de Sancho de Gres, e a súa parentela ocupa postos preeminentes durante boa parte dos séculos XIV e XV. A súa liñaxe, vinculada ó castelo de Cira, parece toma-lo apelido da freguesía homónima de Vila de Cruces. PARDO DE GUEVARA Y VALDÉS, E.: *Op. cit.*, páx. 71.

Persoeiros de Deza deixaron a súa pegada na catedral compostelana

mans de parentes do degolado, segundo unhas versións por traizón e segundo outras (as da familia), por orde do rei de Castela.

A partir de aquí comezan os “*séculos escuros*” da comarca dezá, perdido xa o poder das antigas liñaxes, e baixo a órbita doutros poderosos señores, a igrexa de Santiago, os grandes mosteiros e os condes de Monterrei, Andrade, Altamira, Lemos¹⁰, coa pequena paréntese, sen maiores conse-

cuencias, da revolta Irmandiña, que derrocou as fortalezas de Borraxeiros, Vilaboa, Cira, Rodeiro, Benquerencia, ..., reductos dunha combativa época medieval que perderon a súa importancia estratéxica e real como residencia dunhas familias poderosas, deixando o seu posto de preeminencia a outras construcións e a outras liñaxes: ós pazos (torres, pousas, quintas, granxas, casas grandes) e á fidalguía. Pequenos fidalgos e membros do clero e da administración (escribáns, xuíces, ...) reciben en foro dos mosteiros e deses títulos nobiliarios as terras que logo subforan ós labradores, aumentando varias veces a renda, cuns beneficios que xeralmente non se dedican á mellora das súas propiedades ou a investimentos que produzan un progreso no país, senón a gasto suntuario (edificios palacianos ou relixiosos,

A fortaleza de Cira na primeira metade do século XX

(Foto: F. Carro - Museo de Pontevedra)

¹⁰ O Conde de Lemos foi, desde o século XVI o grande propietario de Deza. Cobraba cuantiosas rendas que tamén arrendaba e posuía a maior parte das sinecuras que saían periodicamente a subhasta, adxudicándose as rendas delas ó maior poxador. Por exemplo, no 1809, a relación de sinecuras do conde de Lemos e o prezo que acadara o seu arrendo era a seguinte (en reais de vellón da época): Noceda e Prado (5.000 r.), Val (800 r.), Cristimil e Gresande (5.000 r.), Dozón (3.000 r.), Cello (1.580 r.), Busto (1.000 r.), San Salvador da O (1.600 r.), San Remixio (1.800 r.), Doade (3.000 r.), Camposancos e Asorei (1.300 r.), Vilanova (5.000 r.), Anzo (2.500 r.), Barcia (2.510 r.), Lalín (1.500 r.), Donsión (2.500 r.), Goiás (4.200 r.), Lodeiro (1.554 r.), Filgueira (2.600 r.), Oirós (2.200 r.), Bodaño (2.100 r.), Vilatuxe (3.500 r.), Sello (1.200 r.). Arquivo do autor (en adiante **AGB**), papeis soltos.

enterramentos, ornamentos da casa, ...) que non axuda a reinvestir axeitadamente eses remanentes que quedan ás familias fidalgas, empregándose, no “xeito fidalgo de vivir”.

Grande parte deses gastos dos fidalgos dedícanse á construción ou remodelación das súas vivendas segundo os gustos da época, transformando as antigas torres, pousas e quintas nos pazos que se poden ollar na actualidade.

Os edificios palacianos dezaos son, na súa maior parte, moi distintos daqueles suntuosos “*palacios*” que se poden ollar nas zonas costeiras. O pazo deza é rexo, forte, adaptado á rudeza do clima, polo que, xeralmente, non deixa lugar ó adorno inútil, trocándoo por inacabables muros e portalóns ameazantes que o protexan e illen dos seus “*inferiores*”, os peiteiros. E dicimos “*inferiores*” porque así o entendían os fidalgos, non sempre abastados, moitas veces pobres, en ocasións miserables, pero fachendosos da súa condición de estamento privilexiado, cheos de soños que tentaban silenciar cos cartos que lles ofrecían labradores acomodados para que enlazasen coas súas fillas “*doncellas en flor de virginidad*”.

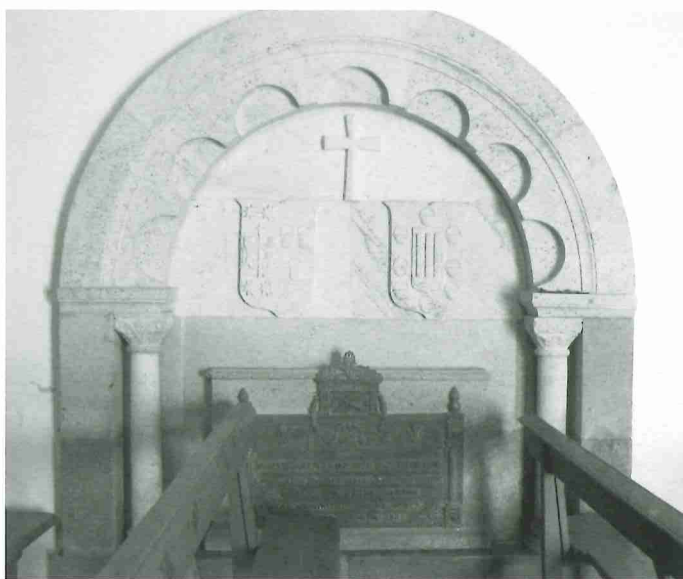
O arcebispo don Cayetano Gil Taboada
(Óleo: Pazo de Carballeda)

Neste panorama de edificios de pequenas dimensións e carentes de trazos ornamentais destacados, a non se-lo corredor, algunha monumental cheminea ou a pedra armeira, sobresaen algúns exemplares dignos de ser incluídos entre os máis representativos de Galiza: Donfreán, Trasfontao, Camba, Trasulfe, Liñares, Des, A Viña, ..., e tantos outros que lembran o paso dunhas liñaxes que conformaron grande parte da nosa historia.

Co decorrer do tempo, moitos dos fidalgos que noutros tempos habitaran a terra de Deza foron desaparecendo, ben porque trasladaron as súas residencias a outros puntos do país de máis doce clima e mellores comunicacións, ou porque, nunha evolución

natural froito da perda dos seus privilexios e posesións se uniron ós labregos, tanto familiar como economicamente. Outros manteñen a súa residencia

palaciana, e seguen nunha posición social predominante, apoiados nunha economía desafogada e nos cargos que ocupan nos novos concellos e na administración de xustiza. Abrollos destas pólas, moitos dos fillos ilustres que fan grande a historia de Deza: o vicerrei do Perú, don Francisco Gil Taboada, o arcebispo de Sevilla, don Felipe Gil Taboada, o arcebispo de Santiago, don Cayetano Gil Taboada, os sabios don José Rodríguez González e don Ramón María Aller Ulloa, ou o aviador don Joaquín Loriga Taboada, entre outros moitos que, co apoio da saneada economía das súas familias, destacaron na política, na ciencia e noutros eidos da vida.

**Sepulcro de don Xoaquín Loriga Taboada
na igrexa parroquial de Santa Baia de Losón**

No primeiro dos casos, que levou á práctica desaparición de moitas residencias fidalgas de Deza, atópanse vellos solares de grande importancia no pasado, entre os que destaca a Casa Grande de Cercio, que gozou dunha posición de preeminencia, froito da súa dilatada historia que se remonta á Idade Media.

A igrexa de Cercio, un bo exemplo do barroco do século XVIII

A PARROQUIA DE SANTIAGO DE CERCIO

Situada no concello de Lalín, na aba do monte Carrio, cunha extensión de 3,9 km², a antiga parroquia de Santiago de Cercio é, como tantas outras do rural galego, vítima dun progresivo despoboamento, amortecido neste caso pola súa condición de centro relativo dos núcleos rurais adxacentes. Neste feito inflúe de xeito decisivo o colexio “Varela Buxán” e os establecementos de ultramarinos e hostalería, lugar de xuntanza de numerosos habitantes do entorno, aínda que a mellora das comunicacións, a incapacidade para facer fronte á competencia dos supermercados e a proximidade do núcleo urbano (uns doce quilómetros), limitou o seu poder de convocatoria, que era moi importante nos anos centrais do século XX.

Proba deste feito é a evolución da poboación, que pasou duns 315 habitantes a mediados do século XX a 365 na década de 1970, 306 en 1996, 287 a finais do 1999 e 267 no 2004¹¹, repartidos entre os lugares de Cercio de Abaixo, Cercio de Arriba, Chares, Loucenzo, Mato, As Pallotas, Santa Baia e Xirón.

Aínda que se atopan no termo algúns restos arqueolóxicos, a primeira mención histórica é bastante tardía, xa que data do 1274, en documentos do mosteiro de Santa María de Oseira¹². Neste intre a primitiva igrexa parroquial, de estilo posiblemente románico, atopábase en distinto emprazamento que a actual, edificada arredor do ano 1748 como unha capela dedicada á Virxe do Carme, cedendo os veciños para a súa construción os terreos e o capital necesario¹³. O máis salientable da súa fachada, claramente barroca, é unha magnífica labra cos emblemas da Orde do Carmelo sobre a entrada principal.

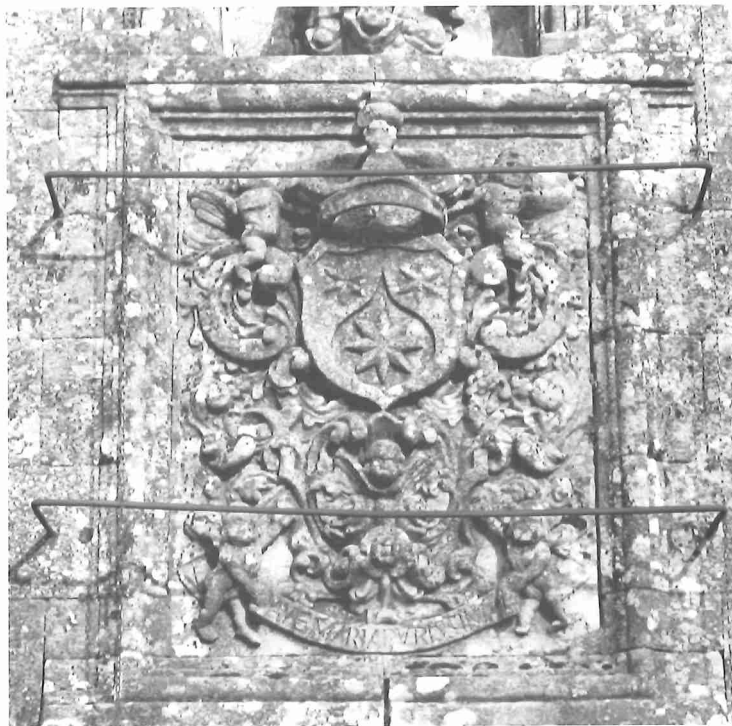
Pero sen dúbida o feito máis importante na historia da parroquia de Cercio é o asentamento no seu termo de relevantes liñaxes, entre os que destacan, sobre todo e por mérito propio, os personaxes que figuran vinculados a este lugar no século XIII e que deixaron fonda pegada na documentación e

¹¹ CONCELLO DE LALÍN: “Apéndice estatístico”. Anuario de Estudios e Investigación *Descubriendo*, números 1-6. Lalín, Seminario de Estudios de Deza, 1999-2004.

¹² ROMANÍ MARTÍNEZ, Miguel: *A Colección diplomática do Mosteiro Cisterciense de Santa María de Oseira (Ourense): (1025-1399)*. 3 vol. Santiago de Compostela, Tórculo, 1990-1993.

¹³ Arquivo Diocesano de Lugo (en adiante **ADL**), *Libro I de Bautizados de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello*, s/f.

na literatura galega. A partir do século XV son referencia na zona os posuidores dunha das máis importantes casas fidalgas dezás, a Casa Grande de Cercio.

**A igrexa parroquial foi nos seus comezos
unha capela adicada á virxe do Carme**

LIÑAXE MEDIEVAL

A relevancia dos membros dunha familia de poderosos terratenentes que se asentaron nesta parroquia é indubidable, como se pode testemuñar ó facer unha pequena referencia a tres irmáns, fillos de don Xoán Fernández de Deza, todos moi coñecidos na historia da comarca por diversas razóns. Referímonos a dona Urraca, don Pedro e don Nuno Eans de Deza.

Dona Urraca Eans de Cercio, polas súas grandes propiedades, debía pertencer á elite social na época. Próxima a hora da súa morte, outorgou testamento o 17 de marzo do 1274¹⁴, deixando ó mosteiro de Santa María de Oseira, no que elixe soterrarse, extensas propiedades en Deza e outras terras: Santa María de Arnego, San Cristovo do Az, San Xurxo de Cristimil, Santa Mariña de Pescoso, Santiago de Cercio, San Xoán de Toiriz, Santa Baia de Palio, San Xiao de Rodís, Santa Mariña de Cangas, etc. Casara con don Velasco Petri, “*milite*” de Tabeirós, tamén representante destacado da nobreza medieval. Ámbolos dous cónxuxes tiñan bens no lugar de Brenzos, que doaran ó mosteiro de Carboeiro o 20 de decembro do 1267¹⁵.

Don Pedro Eans de Cercio, ó igual que a súa irmá, era dono tamén de grandes propiedades territoriais situadas en Camba, Deza e outros lugares de Galicia, figurando en múltiples documentos do citado mosteiro ourensán.

Don Nuno Eans de Cercio, irmán dos anteriores, é figura destacada na literatura medieval galega. Compaxinou armas e letras, pois da súa traxectoria se consérvan once composicións do xénero das “cantigas de amor” ó mesmo tempo que se supón a súa participación na conquista de Sevilla con Fernando II no 1248, cidade na que chegou a ter cuantiosos bens¹⁶.

Posiblemente destas raíces nacera unha das máis importantes familias nobres de Deza, os posuidores da casa grande de Cercio, que soan xa no século XV como grandes propietarios vinculados ás casas de Ulloa e Moscoso.

¹⁴ ROMANÍ MARTÍNEZ, M.: *Op. cit.*

¹⁵ ROMANÍ MARTÍNEZ, M.: *Op. cit.*

¹⁶ SOUTO CABO, J. A.: “Os poetas medievais de Deza no contexto da lírica galego-portuguesa”. *Língua e literatura na comarca de Deza* (Actas das primeiras xornadas celebradas en Lalín en outubro de 1999), [pp. 33-43], Lalín, Seminario de Estudos de Deza, 2000.

Capítulo I

CASA DE CERCIO

A Casa Grande de Cercio, denominada actualmente *Casa de Montouto* polo nome dos seus últimos propietarios, érguese no lugar de Cercio de Abaixo, destacando só por algúns elementos arquitectónicos illados e aproveitados de anteriores edificacións que podemos supoñer con características propias das mansións medievais, nas que habitou durante medio milenio unha das máis estendidas estirpes medievais da comarca deza¹⁷.

A imaxe actual da casa é sobria, sen moitos elementos característicos

¹⁷ Publicada esta residencia, como moitas outras, en GÓMEZ BUXÁN, César e RUBIA ALEJOS, Francisco: *Pazos y moradas hidalgas de Deza*. Pontevedra, Servicio de Publicacións Deputación Provincial de Pontevedra, 2005, páxs. 141-145.

O primeiro que se observa ó visita-lo edificio é un portalón de arco de medio punto, de coidada factura, que se empra nun lenzo de pedras de cantería irregulares, de aspecto antigo (vestixio dunha construción posiblemente moi anterior á actual). O van está enmarcado por unha moldura, e por riba ten cornixa de perfil en gola. Na clave do arco hai unha cruz latina de bo e coidado deseño¹⁸. A estrutura de madeira situada sobre este portalón foi construída a comezos do século XX e empregada como palleira.

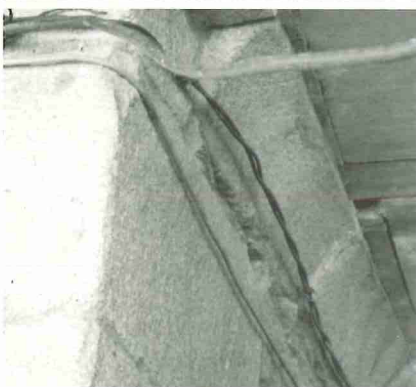

O portalón de entrada, sinal de identidade do edificio

Outra das testemuñas dun pasado máis ostentoso é o antigo corredor de cantería cuberto, moi modificado, como os demais elementos da casa. Conserva, non obstante, parte do antepeito macizo de cantería, varias lousas do piso do mesmo material e tres ménsulas de sostén de grande tamaño.

Resto tamén das profundas remodelacións que sufriu ó longo da súa historia a Casa Grande de Cercio é un antigo relevo que representa unha cuncha de vieira, realizado nunha pedra de cantería que na actualidade cumpre

¹⁸ A aparición de cruces nas vivendas, alpendres, hórreos, muíños, cortes, e en xeral en todas aquelas construcións destinadas ó home ou ós animais é unha constante na cultura popular galega como protección contra as forzas do demo. Tamén se pode incluír nestas crenzas populares a manda, tan común nos testamentos, sobre todo desde mediados do século XVII de ser soterrado nun “hábito de picote” de San Francisco.

Vestixios do primitivo corredor, restos da cornixa en gola e a cruz do portalón lembran o antigo poderío económico da casa de Cercio

función de chanzo na escaleira de subida ó corredor. Así mesmo, tamén se lembra polos propietarios actuais o antigo pombal de esquina unido á parede da casa, a continuación do primitivo corredor.

No que respecta á historia da casa de Cercio, aparece marcada de xeito fundamental polos preitos que se sucederon ó longo dos séculos, minando pouco a pouco o poderío económico dun solar que, nos seus inicios, se atopaba entre os máis poderosos de Deza. Os gastos derivados destes litixios e a progresiva desmembración dos seus bens ocasionaron, por exemplo, que a comezos do século XIX don Gregorio Arias Somoza declarara que tódolos bens mobles que había dentro do edificio foran mercados cos cartos do dote da súa muller e, incluso, no inventario que se levou a cabo á súa morte, a pobreza de mobiliario é notoria¹⁹.

Pero a importancia da antiga casa de Cercio non é sinxelamente económica, senón que se basea nos numerosos enlaces efectuados co máis sobranceiro da fidalguía dezá e de moitas outras zonas da Galiza. Numerosos pazos da zona teñen a súa orixe nos escudeiros²⁰ de Cercio e moitas outras consideraban unha honra contarse entre os seus familiares. Na liña dos primitivos posuidores temos cregos, cargos importantes na administración, na milicia e tamén títulos nobiliarios, literatos, científicos, ... abrollos dunha familia que tivo unha importante relevancia na historia de Deza.

¹⁹ O relato dos bens mobles e documentos da “*Casa y Pazo de Cercio*” principia o 5 de outubro do 1815, en virtude de pedimento feito por dona Rita Arias, que á fin, sería a herdeira dos morgados. Arquivo Histórico Provincial de Pontevedra (en diante AHPP), protocolos, 765(4), ff. 11-23.

²⁰ Un escudeiro era personaxe relevante, servindo ó mando de varios peóns (é dicir, unha especie de capitán), e tamén en moitas ocasións como “amo” ou responsable da crianza e educación dos herdeiros do seu señor. Figura abundante na Galiza, non se trata da baixa fidalguía da que falan algúns autores antigos, influídos quizais polo desprezo cara ó galego por parte dos autores casteláns. Por exemplo, citémo-lo seguinte texto: “*También se debe advertir que los hijosdalgo infanzones, los nobles de España, se han llamado y llaman escuderos y se usa hoy en Galicia y Portugal, lo cual ha sido sólo entre los hidalgos pobres, porque antiguamente servían a los ricos hombres y altos caballeros que les daban acostamientos y comían a sus mesas, y los acompañaban a ellos y a sus mujeres e hijos, y era tan principal cosa ésta que los señores y ricos hombres se tenían por muy honrados cuando tenían muchos infanzones e hijosdalgo en su casa, los cuales en tiempo de guerra les traían la lanza, el hierro y el escudo, y esto del escudo era más ordinario y cosa más estimada y por ello eran llamados escuderos*”. SOTO Y AGUILAR, Diego: “De la diferencia que hay entre el hidalgo y el escudero, infanzón y gentiles hombres”. *Hidalguía, la Revista de Genealogía, Nobleza y Armas*, Año III, nº. 10 [pp. 299-304], Madrid, Ediciones Hidalguía, 1955. A realidade era distinta, pois moitos fidalgos tiñan por moi honroso servir de escudeiros ós grandes nobres, preferentemente nesta zona de Deza ós Moscoso e ós Ulloa.

Na actualidade é centro dunha explotación gandeira, polo que o seu entorno e estrutura se adaptaron a este emprego, sufrindo múltiples reformas. Os propietarios actuais son don Julio Montoto Gómez e a súa familia, que amablemente facilitaron a visita á súa residencia.

A Casa de Cercio, desafiante nos seus cinco séculos de historia

1.1. HERÁLDICA

O elemento máis característico, e importante, da Casa Grande de Cercio é o escudo de armas, unha peza única na heráldica de Deza, non tanto pola súa antigüidade como polos seus aditamentos exteriores, sen contar coas “estrañas” inscricións que se poden ler na zona superior e inferior do bloque no que se labrou a armería.

Atópase situado na vertical da escaleira de acceso á planta nobre. A súa colocación non é a orixinal, e destaca a forma do bloque de cantería, que lembra a clave dun arco de grande tamaño ó que quizais pertenceu nun pasado, ollándose outras doelas que puideran forma-lo dito arco inseridas nas paredes da actual construción.

O escudo, labrado en voado, ten escotaduras na parte superior e conserva restos da contera na inferior. O seu campo é cuartelado en cruz e trae, no primeiro cuartel, cinco lises en *sotuer*, no segundo tres lises mal ordenadas, terceiro unha árbore arrincada, deitada de seis dados, tres a cada lado en dous pales, e no cuarto cuartel unha torre sobre ondas.

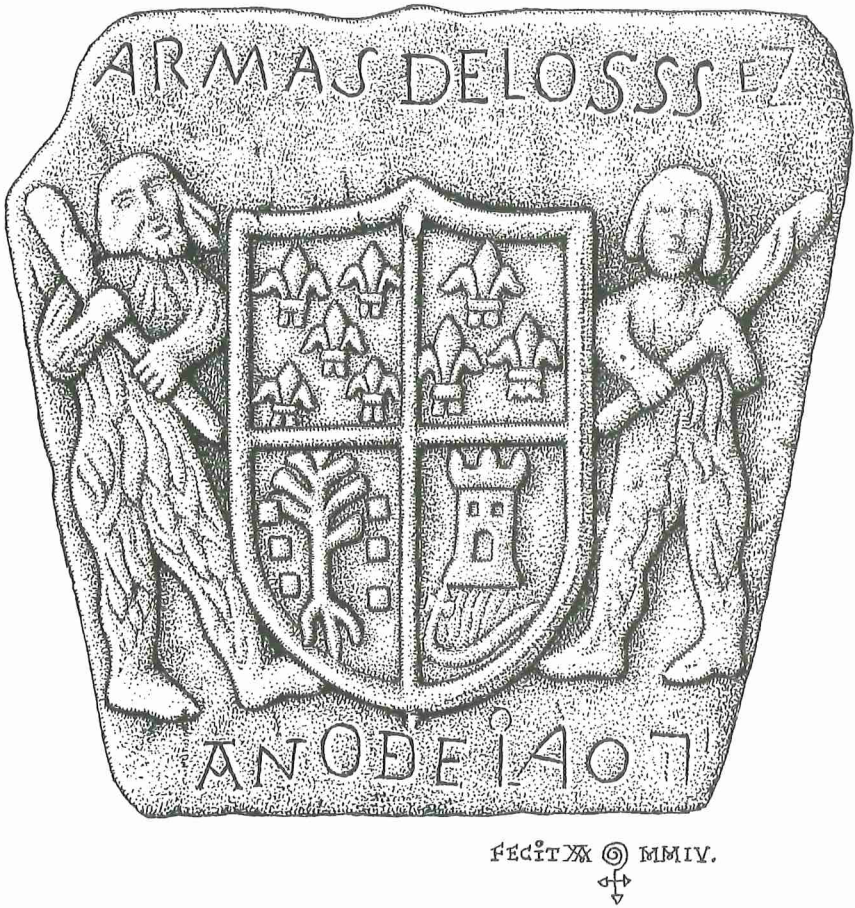
As veiras da labra dispóñense dous tenantes, representados coma salvaxes cubertos de peles que portan cadansúa maza, motivos que aluden quizais como armas parlantes ós Somoza²¹.

A inscrición superior indica que estas armas corresponden ós Sánchez, e outra inferior data a pedra armeira no ano 1407, pero ámbalas dúas lendas non corresponden en estilo co resto da labra. Posiblemente estes epígrafes foran realizados no século XVII para acreditar (mediante esta falsificación) a antigüidade do solar nalgún dos numerosos preitos que mantiño a familia²².

Identifica-las liñaxes representadas nos cuarteis do escudo é dificultoso. Consideramos que se trata dunha peza da metade do século XVI, e que corresponde ó matrimonio entre Gonzalo Sánchez de Traspenas e Constanza Sánchez da Somoza, levado a cabo no 1533, como despois veremos.

²¹ RUBIA ALEJOS, F.: “Heráldica de Deza. El escudo con tenantes de Cercio”. Anuario *Descubriendo*, nº 4 [pp. 81-106]. Lalín, Seminario de Estudios de Deza, 2002.

²² É curioso o feito de que se indique exactamente a data do 1407 e non outra. É posible que tradicións da casa ou ben algún documento conservado noutros tempos no arquivo e que non chegou a nós se tome como punto de partida non para a labra heráldica, senón para a fundación da Casa Grande de Cercio.

A pedra armeira de Cercio, peza singular na heráldica dezá
Debuxo: Xosé Antón García e González-Ledo

As cinco lises do primeiro cuartel figuran en Pedroso (Santa María de Oirós) e no segundo cuartel do pazo de Traspénas (Santalla de Artoño)²³, familias que se atopan entre os ascendentes dos escudeiros de Cercio, polo que quizais puideran facer alusión a algunha das liñaxes que se atopan nos comezos das tres familias (Sánchez de Oirós, Barreiro ou Monteagudo). As tres lises do segundo cuartel son adoptadas comunmente polos Deza²⁴ (aínda que puideran corresponder ós donos da casa de Pedroso, ou ós Froiz²⁵). O terceiro cuartel representa as armas unidas dos Arias (a árbore arrincada) e os Somoza (os dados), ascendentes da dita Constanza Sánchez da Somoza. O cuarto cuartel non o podemos atribuír a ningunha liñaxe determinada polo común das torres na heráldica galega²⁶.

²³ O pazo de Traspénas vai ser tratado máis adiante. Ver tamén GÓMEZ BUXÁN, C. e RUBIA ALEJOS, F.: *Pazos y moradas hidalgas de Deza*, páxs. 37-44.

²⁴ Non imos caer no máis doado, como asignar as tres ou as cinco lises á liñaxe dos Deza, tal e como figura en moitas publicacións. Aínda que algunhas das representacións existentes na zona puideran aludir a este apelido, son todas elas dos tempos da desintegración da heráldica (finais do século XVII e século XVIII), adoptadas para tentar outorgar maior realce ós antepasados, indicando de xeito gráfico que se descende dos famosos Dezas das historias e das lendas.

²⁵ Segundo o fidalgo deza Manuel de Toubes, que escribiu a comezos do século XVII, ó se referir ós Froiz di que son “*hidalgos conocidos tienen por armas flor de lisas*”, sen expresar claramente se é unha ou varias. RUBIA ALEJOS, F. e GÓMEZ BUXÁN, C.: *Tocante a los Hixosdalgo...*

²⁶ Ver sobre este escudo GÓMEZ BUXÁN, C. e RUBIA ALEJOS, F.: “Cercio, siete siglos de historia”. *La Voz de Galicia*, ed. Deza-Tabeirós, 14 de maio de 2000. Así mesmo o documentado traballo RUBIA ALEJOS, Francisco: “Heráldica de Deza. El escudo con tenantes de Cercio”. *Anuario de estudios e investigación Descubriendo*, nº. 4 [81-106]. Lalín, Seminario de Estudios de Deza, 2001.

I.2. HISTORIA

I.2.1. As orixes do patrimonio: os séculos XIV e XV

As orixes da liñaxe de Cercio arrincan da Idade Media, e quizais entre os ascendentes se atope a citada *Orraca Iohannis de Serzeo* que tantos bens doou ó mosteiro de Oseira no seu testamento outorgado o 17 de marzo do 1274²⁷, ou os seus irmáns Pedro e Nuno.

Fachada do pazo de Borraxeiros

Tamén, e ó estar relacionados os escudeiros de Cercio co pazo de Pedroso, poderían ser ascendentes da familia Gonzalo Núñez de Oirós e a súa muller Urraca Arias, figurando esta última nunha doazón de bens en Oirós a don Vasco Gómez, abade de Carboeiro, o 22 de setembro de 1276²⁸.

No traballo de don Antonio Taboada Roca “La ascendencia paterna del Excmo. Sr. don Francisco Javier Sánchez Cantón”²⁹, cítase como primeiro na liña da familia a **Vasco de Monteagudo**, casado con **Isabel Sánchez Moscoso de Altamira**. Temos constancia de que o citado Vasco estaba ligado como escudeiro á casa de Altamira, atopándose ó cargo do castelo e fortaleza de Borraxeiros como Alcaide no ano 1457³⁰.

²⁷ ROMANÍ MARTÍNEZ, Miguel: *Colección diplomática...*

²⁸ LUCAS ÁLVAREZ, M.: *El archivo del monasterio de San Martiño de Fóra de Santiago de Compostela*. Tomo II. Sada, Ediciós do Castro, 1999, páx. 945.

²⁹ TABOADA ROCA, A.: “La ascendencia paterna del Excmo. Sr. don Francisco Javier Sánchez Cantón”, *Cuadernos de Estudios Gallegos*, T. 24, fasc. 72, [pp. 548-558]. Santiago de Compostela, Instituto de Estudios Gallegos “Padre Sarmiento”, 1969.

³⁰ Arquivo Histórico Universitario de Santiago (en adiante **AHUS**), Clero, Mitra 44.

Co fillo desta parella, **Antón de Oirós**, acádase unha grande relevancia social e económica. Desde a publicación do traballo citado de don Antonio Taboada Roca é coñecido como Antón de Deza ou ben Antonio Sánchez de Deza, nome co que figuraría como participante no “Paso Honroso” de Suero de Quiñones³¹.

Enlazou coa representante doutra importante familia dezá: **Leonor Barreira**, filla de Vasco Barreiro, o *Vello*, que semella ser o primitivo propietario dos bens da casa de Cercio.

A este matrimonio o abade de Carboeiro, frei Alfonso, lle aforou pola súa vida e tres voces gran cantidade de bens. Entre eles as herdades e terras de Sesto e Barrio, en San Cibrán de Sesto, as de Sandeles e Vegide, en San Xoán de Larazo, o lugar de Fervenza, en San Pedro de Losón, os lugares de Ois Pequeno e Grande, en Santa María de Bermés, o lugar de Ribasaltas e Outeiro de Filgueira, en Santa María de Filgueira, o lugar de Burgo e do Barrio, en Santiago de Sello, co dereito de presenta-las tres cuartas partes desta igrexa de Sello e dezaseis maravedís de colleita, os lugares de Cachón, Bidueiros e Ferreiroa en Santo Estevo de Cadrón e San Pedro de Ferreiroa, uns lugares e muíño en San Cristovo de Camposancos e Santo André de Val

³¹ O “Paso Honroso” constitúe un bo exemplo das actividades da antiga nobreza guerreira en tempos de bonanza. As ansias guerreiras que tanto axudaron na Reconquista esmorecían en tempos de paz, e así se facía necesaria a organización de torneos e outras celebracións cabaleirescas que serviran de distracción ós guerreiros.

É famoso o “Paso Honroso” celebrado no 1434, que tivo como protagonista a Suero de Quiñones e, como marco, a ponte sobre o río Órbigo, no Camiño Francés de peregrinación a Compostela.

Suero de Quiñones naceu en León no 1409, fillo do cabaleiro don Diego Fernández de Quiñones, señor de Luna, Ordás e Valdellamas, Meiriño Maior das Asturias, e da súa muller dona María de Toledo. Participou don Suero na súa mocidade en numerosas escaramuzas contra os exércitos musulmáns e, aló polo ano 1434, cativo de amor por unha dama, fixo o voto de xaxuar tódolos xoves e colgar ó pescozo unha argola de ferro en sinal de escravitude.

Para conquista-la liberdade deste voto, pide ó rei Juan II autorización para se situar no camiño de peregrinación, na ponte do Órbigo, durante un mes, xunto con outros nove cabaleiros (chamados Lope de Estúñiga, Diego de Bazán, Pedro de Nava, Suero Gómez, Sancho Rabanal, Lope de Aller, Diego de Benavides, Pedro de los Ríos e Gómez de Villacorta), para defende-la súa posición contra tódolos cabaleiros que acudisen ó desafío ata romper trescentas lanzas (tres por cabaleiro).

Comeza o torneo o 11 de xullo de 1434 e remata o 9 de agosto do mesmo ano, téndose por cumprido o desafío, aínda que “só” se romperan cento sesenta e seis lanzas, co que o cabaleiro quedou ceibe do seu collar de ferro e a ponte recibe para a posteridade o nome de “Puente del Passo Honroso”. ALONSO LUENGO, Luis: *Don Suero de Quiñones, el del Passo Honroso: estampas del Camino de Santiago*. León, Editorial Nebrija, D.L., 1982.

do Carrio, o lugar de Erbo, en San Pedro de Erbo, e o lugar de Cercio, en Santiago de Cercio. A renda anual a pagar, oito cargas de pan, dous tercios de centeo e un tercio de “*mijo*”. O notario foi Juan de Oínes e a data en 1463. Dise no documento que Antón d'Oirós e Leonor Barreira eran veciños de Val de Sello³².

Antón de Oirós outorgou o seu testamento, segundo A. Taboada Roca, o 23 de abril do 1475 ante o notario de Deza Juan Fernández Rodeiro.

Do matrimonio coñecémo-lo nome dun fillo, Vasco Barreiro, que tomou do seu avó materno apelido e nome³³. Don Antonio Taboada Roca considera tamén como fillo de Antón de Oirós a frei Manuel Sánchez, último abade do Mosteiro de Carboeiro, antes da súa anexión a San Martiño Pinario, que figura ocupando o cargo no 1471 e 1496, morrendo antes do 1498. Outros autores aventuran a posibilidade de que se tratase dun parente moi achegado do anterior³⁴.

1.2.2. Vasco Barreiro e a súa descendencia

O herdeiro do coñecido Antón de Oirós foi, como o seu pai e outros dos seus antecesoros, escudeiro da casa de Altamira. O seu nome, **Vasco Barreiro**, foi sinónimo de poder na fidalguía dezá do século XV, mercé ás herdanzas dos seus pais e ás propiedades que foi adquirindo ó longo da súa vida, conformou un dos grandes patrimonios territoriais da zona, incluíndose lugares, casais e presentacións de igrexas, constituíndo estas últimas (e os preitos que se suscitaron polos dereitos dos descendentes) valiosos documentos para o estudio dos descendentes desta liñaxe.

³² LUCAS ÁLVAREZ, M.: *El archivo del Monasterio...*, pág. 948. No citado lugar de Val de Sello, de localización indeterminada, pero de certo entre as parroquias de Sello, Palmou, O Cello, Cercio e Palio podemos situa-lo lugar. Nel viviron algúns dos descendentes do matrimonio, como Leonor Taboada, muller de Fernando de Moure. As testemuñas do preito de fidalguía que mantiveron os seus netos, a comezos do século XVII, refiren que eran veciños do lugar “*del Valle de Ozelo*”.

³³ Tal e como se estilaba naquelas épocas en que a transmisión de apelidos non estaba regulada, facendo máis difícil, se cabe, o estudio das relacións familiares nesa época, xa que a súa adopción era puramente arbitraria, baseándose principalmente no nome dos familiares ós que se quixera honrar ou ben na liñaxe da que procedían os bens de maior importancia. Esta situación mantense ata ben entrado o século XIX, e desaparece coa lexislación do Rexistro Civil.

³⁴ VÁZQUEZ CRESPO, A.: *Carboeiro, el arte que renace de sus cenizas*. Silleda, Concello de Silleda, 2001. “*Algunos autores lo consideran pariente, quizá sobrino, del citado Antón d'Oirós*”, pág. 101.

A muller de Vasco Barreiro, **Leonor Vázquez**³⁵, deulle alomenos cinco fillos, entre os que se repartiron os bens dos seus pais e dos que trataremos polo miúdo en capítulos sucesivos. Son estes: **Mayor Vázquez**, liña na que recaeu a casa de Cercio; **Vasco de Monteagudo**, que herdou a casa de Pedroso³⁶; **Urraca Rodríguez**, que pasou a vivir no lugar de Brenzos, en Santa Baia de Losón³⁷; **María Vázquez**³⁸; e, finalmente, **Francisco Vázquez**, que habitou e levou os bens de Santiago de Sello e San Mamede de Fontecabalos³⁹.

Segue pois a liña de Cercio a filla de Vasco Barreiro, **Mayor Vázquez**, que casou co tamén escudeiro **Vasco de Traspenas**, moi relacionado coa casa dos Ulloa, xa que figura citado no testamento de don Sancho Sánchez de Ulloa, conde de Monterrei, outorgado no 1505, como receptor dalgunhas mandas que este último lle deixa⁴⁰. Procedía Vasco de Traspenas dunha das antigas casas do concello de Agolada, a de Traspenas, en Santalla de Artoño, e o seu enlace coa de Cercio supuxo un incremento da estimación e importancia social da liñaxe.

Dos seus fillos só coñecémo-lo nome do herdeiro de Cercio: **Gonzalo Sánchez de Traspenas**.

I.2.3. Gonzalo Sánchez de Traspenas

O matrimonio entre Mayor Vázquez e Vasco de Traspenas supuxo o abandono como residencia habitual da casa de Cercio, deixando o edificio e bens en mans de caseiros.

³⁵ AHUS, protocolos, 576.

³⁶ **CAPÍTULO II: A casa de Pedroso.**

³⁷ **CAPÍTULO III: Casa de Brenzos.**

³⁸ Casou con Pedro Fernández e foi a súa filla Catalina Pérez, que casou con Gonzalo de Mellid, escudeiro, veciño da vila de Melide. Esta señora, xa viúva, outorgou o seu testamento ante Macías Vázquez o 28 de decembro do 1548. AHUS, Clero, San Martín, 474.

³⁹ **CAPÍTULO IV: Casa de Sello.**

⁴⁰ TABOADA ROCA, A.: *La ascendencia paterna...* Segundo este autor, Gonzalo Sánchez era fillo de un Lope de Traspenas, o que non figura na documentación. Cita, en nota, como receptor das mandas do conde de Monterrei a Vasco de Traspenas e di que Gregorio Sánchez de Traspenas, dono do casa do mesmo nome, do que máis adiante falaremos, era segundo neto del. Posiblemente o Lope de Traspenas citado por Antonio Taboada Roca sexa o que figura como propietario dunha casa en Melide no 1494. BROZ REI, Xosé Manuel: "Tumbo de Sobrado". *Boletín do Centro de Estudios Melidenses Museo da Terra de Melide*, nº. 13 [pp. 122-139]. Melide, Museo da Terra de Melide, 2000, páx. 132.

Esta situación se resolveu sobre o 1530, cando o fillo da parella, o tamén escudeiro **Gonzalo Sánchez de Traspenas** volveu a habitar en Cercio⁴¹, non sen dificultades, xa que ademais de parti-la herdanza dos seus pais tivo que poñer orde nas propiedades que durante anos levaran outras persoas. O 3 de febreiro do 1535, ante o escribán Fernando Rodríguez, fíxose escritura de troco de bens entre Gonzalo e a súa irmá Urraca Rodríguez⁴². Así mesmo, o 12 de febreiro do 1534 partiu con Vasco Gómez e a súa muller Catalina Gómez os bens de Cercio ante o escribán Jorge Varela, acompañada dun apeo dos bens que quedaron do lugar de Cercio, feito que supoñemos é o remate dun preito de varios anos⁴³.

En 1533⁴⁴ Gonzalo Sánchez casa con **Constanza Sánchez da Somoza**. Os seus pais, ricos fidalgos lucenses, eran Fernando Ares de Rubián, dono do “*Palacio*” e Casa de Cereixa⁴⁵, no Couto de San Pedro de Cereixa, e descendente da Casa de Rubián, e a súa dona Teresa Vázquez de Arxiz⁴⁶.

Tres décadas durou o matrimonio e finou primeiro Gonzalo Sánchez, non sen facer testamento o 20 de outubro do 1560⁴⁷. Neste documento legou ó seu fillo Andrés tódolos dereitos de padroado e presentación de beneficios que tiña, e dispuxo “*que ninguna de sus hijas llevase parte de dichos derechos*”⁴⁸. Constanza Sánchez finou entre o 1573 e o 1579, outorgando testamento ante o escribán Francisco López⁴⁹.

⁴¹ Datos tirados do preito mantido entre os posuidores da casa de Palio e a de Cercio. AGB.

⁴² AHPP, 765(4), f. 20.

⁴³ AHPP, 765(4), f. 20v.

⁴⁴ AGB, preito entre Cercio e Palio. O regular estado do documento impide determinar se foi en setembro ou decembro dese ano a data do matrimonio.

⁴⁵ O nome de Fernando Arias (ou Ares) de Rubián, xa figura entre os posuidores da casa de Rubián no pleno século XV, repetíndose en varios dos seus descendentes. CRESPO POZO, José Santiago: *Blasones y Linajes de Galicia*. A Coruña, Ediciones Boreal, 1997. Tomo III, páxs, 41 e ss.

⁴⁶ Non era esta dona Violante Sarmiento, como erradamente cita Taboada Roca. Esta filiación recóllese en numerosos documentos outorgados pola citada Constanza Sánchez da Somoza.

⁴⁷ Segundo algúns documentos moi posteriores, faleceu nese mesmo ano. Nalgún traballo figura como vivo en xuño de 1561, aínda que erroneamente transcrito o seu nome. GARCÍA ORO, José e NOVOA GÓMEZ, M^a. de los Ángeles: *La tierra de Deza en la Edad Media y en el Renacimiento. Del anonimato al pleito*. Colección Deza Básicos, nº. 1. Lalín, Seminario de Estudios de Deza, 2000, páxs. 181 e ss.

⁴⁸ TABOADA ROCA, A.: *La ascendencia paterna...*

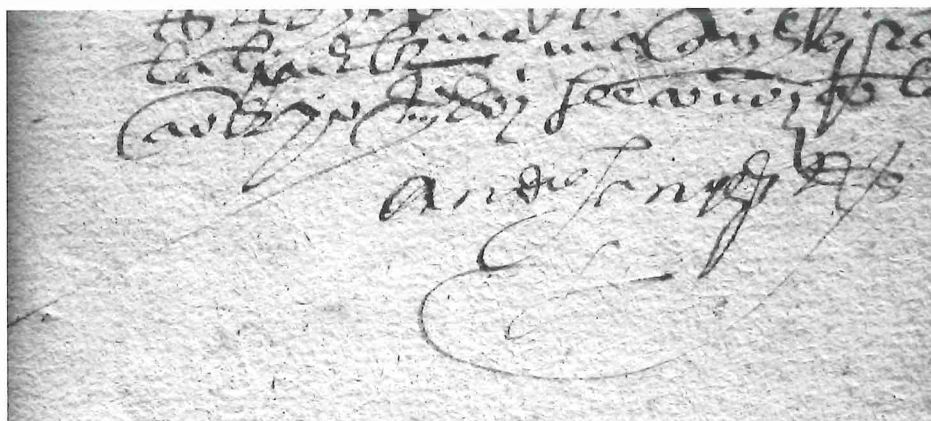
⁴⁹ Información ofrecida nun documento do 1703. AGB.

Coñecémo-lo nome de cinco fillos da parella: **Andrés Sánchez**, que herdou a maior parte dos bens dos seus pais; *Juana Sánchez de Traspénas*, da que proceden os donos da casa de Camposancos⁵⁰; *María Sánchez de Traspénas*⁵¹; *Catalina Sánchez de Somoza*⁵²; e, por último, *Fernando Arias*, que faleceu novo, soterrado na igrexa de Cercio⁵³.

I.2.4. Andrés Sánchez de Traspénas

Sucesor en Cercio foi Andrés Sánchez de Traspénas (ou Sánchez da Somoza, escudeiro, un dos máis importantes persoeiros na historia do solar.

Era dono polos seus devanceiros de grande número de padroados, como o beneficio de Santa María de Arnego, a presentación da terceira parte concursa da abadía de San Estevo de Ribas de Miño, San Martiño de Mariz

Sinatura de Andrés Sánchez da Somoza no 1610

⁵⁰ **CAPÍTULO V: A casa de Camposancos.**

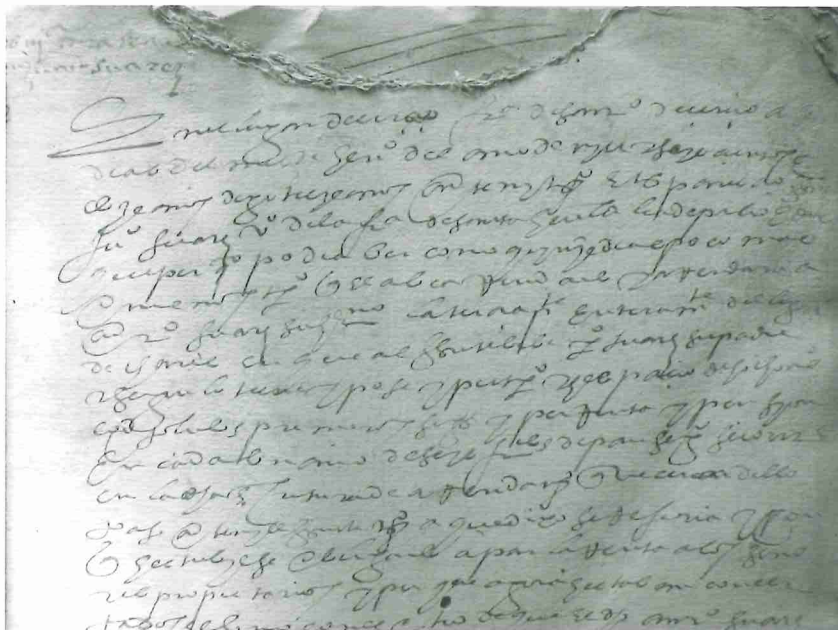
⁵¹ Dotada en 15.000 maravedís, vestidos e roupas de cama para casar con Gil Varela de Caira, señor da casa de Caira, en Santiago de Amoexa (Monterroso), onde vivían no 1573. AHUS, protocolos, 561.

⁵² Enlazou coa casa de Salto, en San Mamede da Agüela, ó casar con Alonso Vázquez Varela, herdeiro da mesma, segundo expresan algúns autores, sen que coñezamos documentación relativa a este enlace. CAMPO FERNÁNDEZ, Luis: *Casas hidalgas de Saviñao, Chantada y de otras tierras*. A Coruña, Venus, D.L., 1979. A xenealoxía que dan para este Alonso Vázquez Varela coincide coa dos comezos do pazo de Beilás, o que resulta verdadeiramente desconcertante.

⁵³ Museo de Pontevedra, fondo Durán-Loriga, preito sobre a sinecura de Toiriz (en adiante **MP-Fondo DL**).

(Chantada)⁵⁴, San Jillao da Veiga, Santa María de Pino, etc., así como as de San Cibrán de Sesto e San Miguel de Brocos.

Ás súas propiedades engadí a Torre de Loño, con todo o a ela pertencente, da que se nomea dono no 1572⁵⁵.

Documento manuscrito de Andrés Sánchez no 1610

O 14 de marzo de 1604 Simón Suárez, veciño de Santiago de Cercio, vendeulle a terceira parte do lugar de Chares Grande, na mesma parroquia de Cercio⁵⁶. O 29 de abril do 1608 mercou a terceira parte do lugar da Penela, en San Cibrao de Esperante.

⁵⁴ En xaneiro do 1596 os tres herdeiros principais de Vasco Barreiro e Leonor Vázquez ós que lle correspondía parte neste beneficio doan a súa parte a Diego de Lemos e Camba, dono da “Casa, Fortaleza y Mayorazgo de Villar”. AHUS, protocolos, 576.

⁵⁵ “cuya es la Torre de Loño, con todo lo a ella anexo”. AHUS, protocolos, 560. Debíase atopar esta construción na freguesía de San Mamede de Loño (Vila de Cruces). O 5 de decembro do 1562 o mosteiro de San Martiño o Pinario de Santiago fixo foro ó licenciado Bartolomé Gutiérrez, avogado na Real Audiencia de Galicia, e á súa muller dona Sabina de Soto e unha voz, entre outros bens, a “torre de Llono”, co á ela pertencente, que posuía Juan López de Liñares, e que estaba situada “en tierra de Abeancos” (AHUS, Clero, San Martín, 476).

⁵⁶ AHPP, 765(4), Manuel González, f. 14v.

Na xurisdicción de Deza ocupou cargos relevantes. En 1572 e 1581 exerce de xuíz e meiriño da terra de Deza. No 1584 é Procurador Xeneral da mesma terra. Ademais foi capitán de Deza ata que “*por allarse viejo, enfermo y ynpidido*” para o cargo, prega a don Pedro Fernández de Castro, conde de Lemos, que se lle faga nomeamento e título de capitán ó seu fillo primo-xénito⁵⁷.

Foi dono e veciño da casa de Cercio, onde outorgou testamento o 30 de xullo de 1620 ante o escribán Pedro López Varela, mandando que tódolos seus dereitos de presentación non se partisen e quedasen incorporados á súa casa. No mesmo documento consta que deixou as tres cuartas partes de primicia que cobraba en Cercio á igrexa desa parroquia, con condición de que se dixese unha misa por San Miguel de maio de cada ano. Pola súa ánima e da súa segunda muller deixa estipuladas catro misas anuais (dúas por Santiago Apóstolo, unha día de San Gabriel Arcanxo e a outra o día da Nosa Señora). Así mesmo, manda ser soterrado no cemiterio e igrexa de Cercio “*en una lampara que allí estaba*”, onde descansaba o seu irmán Fernando⁵⁸.

Casou Andrés Sánchez en dúas ocasións. A primeira foi con **Leonor Gómez de Ventosa**, filla de Gómez de Ventosa, *o Vello*⁵⁹, e de Teresa Bernáldez de Cordido⁶⁰, donos da casa de Montouto, en San Martiño das Varelas⁶¹.

De segundas nupcias casou sobre 1584⁶² con **Violante Varela de Dubra**, filla de Pedro López Varela de Dubra, fundador do pazo de Trasulfe, en Santiago de Fafián, e da primeira muller deste, Constanza Rodríguez de Temes. Faleceu a dita Violante no mes de novembro do 1655⁶³.

Dos dous matrimonios naceu numerosa descendencia que contribuíu a engrandece-la casa de Cercio cos seus enlaces con importantes familias fidalgas da zona.

⁵⁷ Arquivo Pazo de Donfreán (en adiante **APD**).

⁵⁸ **ADL**, Libro I de bautizados de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello [1726-1842].

⁵⁹ Fillo de Ruy Sánchez Fociños e de Leonor Gómez de Ventosa. Neto materno do escudeiro Vasco de Carregal e de Inés Yáñez de Ventosa, donos da casa de Reboredo. TABOADA ROCA, Antonio: “Notas históricas” en *Terra de Melide*. Ed. facsimilar. Sada, Edicións do Castro, 1978, páxs. 245-247.

⁶⁰ Fillla de Vasco Cao, *o Vello*. *Terra de Melide*, pág. 245-247.

⁶¹ TABOADA ROCA, A.: *La ascendencia paterna...*

⁶² Data da escritura en que lle outorga arras o dito Andrés Sánchez, entre elas a cuarta parte da sinecura de Santiago de Cercio.

⁶³ AGB, preito entre as casas de Cercio e Palio.

Fillos da primeira muller de Andrés Sánchez de Traspénas foron: o capitán **Fernando Arias Somoza**, sucesor en Cercio; *Gregorio Sánchez de Boado Somoza e Traspénas*⁶⁴; *María Sánchez da Somoza*⁶⁵; *Isabel Sánchez*⁶⁶; e, segundo algún autor, *Catalina Sánchez*⁶⁷.

Do segundo matrimonio naceron, segundo A. Taboada Roca, sete fillos, aínda que só temos constancia documental de cinco deles: *Antonio Sánchez*, crego e veciño de Santiago de Cercio polo 1625; *Felipa Sánchez*⁶⁸; *Jerónima Sánchez*⁶⁹; *Constanza Sánchez da Somoza*⁷⁰; e *Juan Vázquez Varela*, crego.

Ademais destes dous matrimonios, e tal como acontecía xeralmente naquelas épocas, Andrés Sánchez de Traspénas mantivo relacións fóra do

⁶⁴ En 1609 e 1616 figura como veciño de Santa Baía de Palio (parroquia na que mercara no 1612 a casa de Fondo de Vila). Pouco antes do 1619 pasou a residir en Santiago de Cercio. Estaba solteiro e non consta se estaba emancipado, pero foi dotado polo seu pai en 1611, e en 1703 cítase como a súa neta a dona Leonor Sánchez, pobre. Durante a súa vida Gregorio adquiriu gran cantidade de bens e rendas que logo pasaron, na súa maior parte, ós posuídores da casa de Cercio. Na presentación do beneficio de San Xoán de Larazo e Santa María de Arnegó levada a cabo o 1 de abril do 1709 (AHPP, Amaro Fernández de Santomé, 1709, f. 14) ofrécese unha descendencia deste Gregorio, pero non se pode contrastar esta información á vista da documentación consultada. Segundo este documento, Gregorio Sánchez tivo por fillo a Diego Sánchez, do que naceron don Jerónimo Sánchez e Gregorio Sánchez, presbítero. De don Jerónimo naceron don Ignacio Sánchez e Taboada, maior de 16 anos e menor de 25 na data da citada presentación, sucesor no morgado, don Juan Antonio e don Fernando Sánchez e Taboada, estes dous menores de idade, e segundo se indica no documento, veciños de San Pedro de Doade. Don Juan Antonio figura como presbítero no 1733 (AGB, papeis soltos).

⁶⁵ Casou en dúas ocasións, a primeira con Gregorio López de Basadre, das antigas casas de Santo Estevo de Basadre e Santiago de Eidián, matrimonio para o que foi dotada, entre outros bens, trinta fanegas de pan de renda e cartos. Non consta se tivo descendencia deste enlace. De segundas nupcias se uniu co fidalgo Cristóbal Gondín, matrimonio do que despois falaremos. **CAPÍTULO VI: A casa de García Sánchez.**

⁶⁶ Muller de dous fidalgos lucenses homónimos. O primeiro foi Lope Taboada de Ulloa, dono do morgado de Goimil, e o segundo Lope Taboada Baamonde, señor da Casa de Sonán (San Xiao de Insua, en Taboada). DÍAZ-CASTROVERDE LODEIRO, José Luis: *El señorío de la casa de Sonán en su jurisdicción, gobierno y hacienda durante los siglos XVI al XX*. Padrón, Novo Século, 1995.

⁶⁷ Señora do pazo de Riobó (San Miguel de Osma- Ribadavia), polo seu matrimonio con don Gonzalo de Araújo. TABOADA ROCA, A.: *La ascendencia paterna...*

⁶⁸ **CAPÍTULO VII: O pazo de Traspénas.**

⁶⁹ **CAPÍTULO VIII: O pazo de Beilás.**

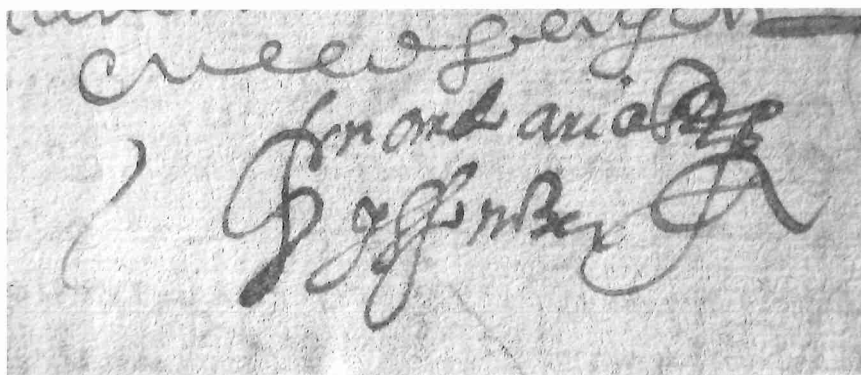
⁷⁰ Muller do seu curmán Simón Sánchez de Quiroga, figurando como veciños de San Martiño dos Varelas no segundo cuarto do século XVII.

matrimonio, das que coñecemos-lo nome dunha filla, *Juana Sánchez*, dotada o 6 de xullo do 1604 ante o escribán Cristóbal Gundín⁷¹ para casar con Gómez Fernández de Oirós, veciño da parroquia de Santa María de Oirós.

I.2.5. Capitán Fernando Arias Somoza

Fillo varón primoxénito de Andrés Sánchez de Traspensas e de Leonor Gómez de Ventosa foi **Fernando Arias Somoza**, que no 1585 xa se declara maior da competente idade⁷².

Como xa se citou o seu pai renunciou a prol del o cargo de Capitán da Terra de Deza, e comezou coas súas funcións o 24 de xuño de 1616⁷³. En resposta ós requirimentos da Capitanía Xeral de Galicia, acudiu á cidade da Coruña con xente da súa compañía⁷⁴.

Sinatura de Fernando Arias e Somoza no 1625

Polo seu matrimonio fíxose con extensas propiedades na antiga Terra da Ulloa. Tamén coñecemos un grande número de adquisicións que levou a cabo nas terras de Caldelas e outras zonas, recollidas de xeito reducido no inventario de bens á morte de don Gregorio Arias Somoza⁷⁵. Así, entre elas,

⁷¹ AHUS, protocolos, Cristóbal Gundín, 1604.

⁷² AHUS, protocolos, Cristóbal Gundín, 1585.

⁷³ Documento facilitado amablemente polo amigo e investigador don Francisco Rubia Alejos, existente no seu magnífico arquivo documental.

⁷⁴ TABOADA ROCA, A.: *La ascendencia paterna...*

⁷⁵ AHPP, protocolos, 765(4), f. 15v-18.

as seguintes: o 27 de marzo do 1606 ante Pedro Varela, Juan Lorenzo vendeu unha casa e máis bens; o 7 de novembro do 1609, ante o escribán Benito Mosquera, Alonso García, veciño de Santa María de Casa de Naia, vendeulle unha anega de centeo de renda cobradeira no lugar de Caldelas; o 9 de maio do 1615 ante o mesmo escribán Rodrigo de Fonte vendeulle 13 ferrados de centeo cobradeiros no lugar de Caldelas; o 12 de xuño do 1618, ante Domingo Rojo, Juan García Figueroa, veciño do lugar de Parteme, en terra de Monterroso, vendeu ó capitán Fernando Arias un ferrado de centeo de renda, cobradeira na parroquia de Santa María de Casa de Naia; en 3 de maio do 1623, autorizada de Jácome López de Ventosa, escribán, Juan Sánchez de Boado fixo venda a prol do citado capitán Fernando Arias de tres ferrados de centeo de renda, pagos no lugar de Caldelas da Vila do Fondo; o 20 de xaneiro do 1625, ante o mesmo Jácome López de Ventosa, Juan García, veciño de Santa Baia de Arca, vendeulle ó citado capitán a herdanza de bens raíces que lle correspondía por un causante; así mesmo, sobre o citado lugar de Caldelas fixo unha concordia o capitán Fernando Arias con Tomás Salgado Gondín e Piñeiro, pola que este lle cedeu o lugar da Vila do Fondo de Caldelas, o 6 de marzo do 1612, cesión sobre a que fixeron concordia o 24 de setembro do 1612, dando fe dunha e doutra escritura o citado Xácome López de Ventosa.

Outorgou testamento en Vilanuñe o 17 de decembro de 1631 ante o escribán Francisco Arias Varela⁷⁶ e faleceu, segundo algunha documentación, no 1645⁷⁷.

Era a súa muller **dona Isabel de Ulloa**, e segundo antigos documentos era filla de Pedro López Varela de Dubra e de Sancha Álvarez de Baamonde e Taboada, donos do pazo de Trasulfe, en Santiago de Fafián⁷⁸. Casara esta dona de primeiras nupcias con Sueiro Ares Varela, veciño do couto de Vilanuñe (fillo doutro Sueiro Ares de Vilanuñe; neto de Pedro Vázquez Xuarez, segundo marido que foi de Inés Pérez Noguerol, veciños do lugar de Esposende). Por herdanza do seu primeiro marido, esta dona Isabel levou o citado couto, que pasou a pertencer ós donos da Casa Grande de Cercio. Xa o 16 de decembro do 1593 outorgou dona Isabel escritura de mellora⁷⁹, cando se atopaba viúva de Suero Arias a prol do primeiro fillo que

⁷⁶ TABOADA ROCA, A.: *La ascendencia paterna...*

⁷⁷ AGB, preito entre as casas de Cercio e Palio.

⁷⁸ Árbores xenealóxicas do pazo de Trasulfe. Datos facilitados amablemente polos seus actuais propietarios.

⁷⁹ AHPP, protocolos, 765(4), f. 16v.

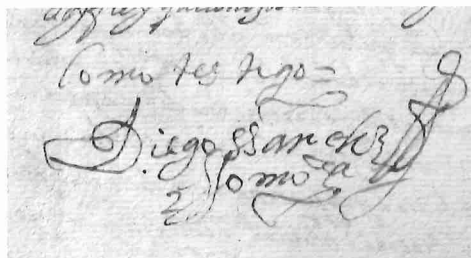
tívese Fernando Arias (non debían estar casados daquela). Faleceu Isabel de Ulloa no 1638.

Foron fillos do matrimonio: **Andrés Sánchez Somoza**, que segue a liña de Cercio; *capitán Diego Arias Somoza*⁸¹; *licenciado Gregorio Sánchez*, cura de San Pedro de Erbo e anexos⁸²; *Constanza*; *Catalina*; e, finalmente, *Isabel*⁸³.

I.2.6. Capitán Andrés Sánchez Somoza

Capitán da terra de Deza, ó igual que o foran o seu avó, o seu pai e o seu irmán Diego, coa data de expedición do título de 23 de agosto de 1635. En 1638 recibiu orde do Capitán Xeneral de Galicia para que os fidalgos se embarcaran con xente á súa costa, ofrecéndolles “*hábitos y otras cosas decentes*” como pagamento por eses servicios. En resposta a este requirimento, formou unha compañía e serviu con ela en Flandes ó rei Felipe IV⁸⁴.

Estableceu a súa residencia no lugar de Rielo, na parroquia de San Xoán de Palmou (propiedade da súa dona), no que viviu ata a súa morte, constituíndose máis tarde sobre estes bens vínculo e morgado, separándose da casa de Cercio.

Sinatura de Diego Sánchez
Somoza no 1676

Como os seus ascendentes e tamén como moitos dos seus sucesores, mantivo relacións fóra do matrimonio ou ben “*amoríos de xuventude*” cunha veciña de Palio, da que foi froito Diego Sánchez Somoza, nado sobre 1630. Este non estaba casado e, por tanto, non tiña descendencia lexítima ó tempo de testar, aínda que resulta sospeitosa unha manda que deixa no

⁸⁰ AGB, preito entre as casas de Cercio e Palio.

⁸¹ Fundador da casa e pazo de Vilanova de Palio. **CAPÍTULO IX: Pazo de Vilanova de Palio.**

⁸² As parroquias de San Pedro de Erbo, Santiago de Sello, Santa Mariña de Cangas e San Xoán de Palmou estaban unidas antigamente baixo un mesmo párroco, feito que cambiou coa reorganización parroquial de finais do século XIX.

⁸³ Estas tres fillas, así como o Licenciado Gregorio Sánchez, fixeron doazón dos seus bens a prol do seu irmán, o capitán Diego Arias Somoza. AGB, preito citado.

⁸⁴ TABOADA ROCA, A.: *La ascendencia paterna...*

seu testamento a favor de Dominga de Nogueira, veciña tamén de Palio, e da filla desta, chamada María Sánchez, posiblemente froito dunha relación entre os dous. Fixo testamento pechado o 7 de outubro de 1677 ante o seu parente o escribán Fernando Gil de Ventosa, documento no que se ofrecen pormenores de grande importancia sobre a súa familia e os preitos sucesorios⁸⁵. Segundo documentos posteriores outorgou outro testamento no ano 1702 ante o mesmo Fernando Gil, do que non temos máis coñecemento⁸⁶.

A muller lexítima do capitán Andrés Sánchez Somoza era descendente dunha das familias máis importantes da antiga fidalguía dezá, **dona Margarita Taboada e Ulloa**. Os pais dela eran o escribán e escudeiro Gonzalo Taboada e Ulloa, descendente dos señores de Bendoiro, e a súa muller Dominga Fernández de Deza, filla do vicario de Trasdeza Pedro Fernández de Deza, matrimonio propietario do pazo de Golmar, en Santa María de Noceda⁸⁷. Entre os bens que lle corresponderon á dita Dominga destaca a cuarta parte da sinecura de San Mamede de Loño⁸⁸, lugares en Santa Mariña de Cangas e o lugar de Rielo, en San Xoán de Palmou, sobre o que fundou vínculo a prol do seu fillo Gregorio.

Do enlace naceron, entre outros: *don Fernando Arias Somoza*, herdeiro de Cercio; *don Gregorio Sánchez Somoza*, que recibiu o vínculo de Rielo⁸⁹; *don Andrés Sánchez Somoza*⁹⁰; *dona Mariana Sánchez de Somoza*⁹¹; e *Diego Sánchez Somoza*⁹².

⁸⁵ Cos seus bens institúe unha fundación vincular agregándoos ó vínculo do pazo de Rielo, onde vivía, coa carga de catro misas rezadas de pensión en cada ano na ermida de Nosa Señora de Rodís. AGB, protocolos, 1703.

⁸⁶ AGB, varios.

⁸⁷ Este pazo publicado en GÓMEZ BUXÁN, C. e RUBIA ALEJOS, F.: *Pazos y moradas hidalgas de Deza*, páxs. 187-190.

⁸⁸ O 4 de xullo do 1672 aforou esta cuarta parte sinecura da freguesía de San Mamede de Loño a prol de Francisca Varela, viúva de Francisco Varela, veciña de San Mamede de Loño, pola vida de tres reis de España e vintenove anos máis, en renda anual de catro anegas de trigo e catro de centeo (a anega de seis ferrados). AGB.

⁸⁹ **CAPÍTULO X: Pazo de Rielo.**

⁹⁰ Del descenden os propietarios do pazo de Marza, en San Miguel de Oleiros. **CAPÍTULO XI: Pazo de Marza.**

⁹¹ **CAPÍTULO XII: Casa de Abonxo.**

⁹² Morreu despois do seu pai, herdando a súa nai os bens. O 27.08.1684, esta vendeu a herdanza do seu fillo ó outro Diego Sánchez (o fillo espurio do capitán Andrés Sánchez) por 880 reais de vellón. Ante o mesmo escribán o 2.09.1684 don Gregorio Sánchez, fillo da outorgante e medio irmán do que merca, exerce o retracto, devolvendo a Diego Sánchez os cartos en “*un doblón de a ocho de oro, tres doblones de a dos de oro, catorce reales de a ocho de plata y lo restante en moneda de cuartillos de liga de plata*”. AGB, protocolos.

I.2.7. Don Fernando Arias Somoza

Foi o sucesor na casa grande de Cercio. No seu tempo recruaron as diverxencias cos seus parentes polas posesións dos seus antepasados.

Casara coa súa curmá **dona Juana Arias de Guitián**, filla de Andrés Arias Somoza, dono da casa de García Sánchez, en San Cristovo da Pena⁹³. Esta dona viviu máis de vinte anos de viuvez, xa que don Fernando faleceu antes do 1672 e ela aínda habitaba no lugar de Cercio polo 1690.

Do matrimonio quedaron varios fillos menores de idade: **don Manuel Arias**, herdeiro dos seus pais; *dona María Arias*⁹⁴; *dona Antonia Arias Somoza*⁹⁵; *don Andrés Antonio Arias Somoza*⁹⁶; *dona Isabel Arias*⁹⁷; e *don Fernando Arias Somoza*⁹⁸.

I.2.8. Don Manuel Arias Somoza e Ulloa

Dono a finais do século XVII do couto e casa de Vilanuñe e da Casa Grande de Cercio. Era menor de vinteseis anos cando o 21 de xullo do 1682 ante a xustiza de Deza os seus irmáns menores de idade o nomean polo seu titor e curador.

Mantiveron un longo preito cos posuidores da casa de Vilanova de Palio polos bens derivados de Fernando Arias Somoza e Isabel de Ulloa, dos que estes, como derivados do capitán Diego Arias pretendían a maior parte.

⁹³ V. Capítulo V. Os seus devanceiros tamén en GÓMEZ BUXÁN, César: “Xenealoxías dezanais. A ascendencia materna de don Ramón María Aller Ulloa”. Anuario de estudos e investigación *Descubriendo*, nº. 5 [pp. 11-45]. Lalín, Seminario de Estudos de Deza, 2003.

⁹⁴ Naceu entre 1657 e 1661. Casou o 12 de xaneiro do 1690 con Esteban Méndez (fillo de Andrés Méndez e de Dominga Mosquera, veciños de Santa María de Piloño). ADL, Libro I de Bautizados, matrimonios e defuntos de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello.

⁹⁵ Naceu entre 1657 e 1664. AGB, papeis soltos.

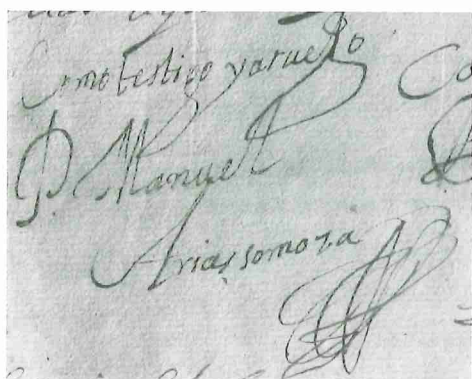
⁹⁶ Cura de San Pedro de Erbo e anexos. Tivo descendencia, da que falaremos no **CAPÍTULO XIII: Casa-Pazo do Barreiro**.

⁹⁷ Muller de don Andrés Antonio Valcárcel e Somoza, señor da casa do Pacio Vello de Abaixo, en Pantón. A súa descendencia en RIELO CARBALLO, Isaac: *Pantón. Historia e Fidalguía*. [A Coruña?], Editorial Compostela, 2000, pp. 322-327. Morreu antes do 1682.

⁹⁸ Naceu entre 1668 e 1670. AGB, papeis soltos.

O 21 de xullo do 1682, ante o escribán Luís Salgado⁹⁹ puxeron as súas diferencias en mans de “*hombres buenos*”, para que dentro dun ano puideran coñecer “*de todas las dichas diferencias*”. Os da casa de Cercio nomearon como representante a don Gonzalo Fernández de Ulloa, veciño de Santa María de Donramiro, e Fernando Gil de Ventosa, como dono do pazo de Vilanova de Palio, ó licenciado don Juan López de Parga e Saavedra.

En 1696, perante o escribán e receptor da Real Audiencia Isidro Fernández López, este señor e o seu parente Fernando Gil de Ventosa, así como outros descendentes da familia, fixeron nova partilla dos bens de Cercio¹⁰⁰.

Rúbrica de don Manuel Arias Somoza
no 1680

Como en xeracións anteriores, as aventuras amorosas dos fidalgos donos de Cercio deron froito, e coñécemolo nome dunha nena, chamada *Dominga*, bautizada o 30 de marzo de 1675, habida en María Roma, solteira¹⁰¹.

Casou don Manuel con **dona Bernarda Estévez Mosquera**, filla de Juan Estévez e da súa muller Catalina Mosquera¹⁰², que lle deu por fillos, entre outros, a: **don Francisco Antonio Arias**, herdeiro de Cercio;

*dona Manuela María Arias*¹⁰³; *dona María Rosa Arias Somoza*¹⁰⁴; e *dona Isabel Arias*¹⁰⁵.

⁹⁹ AHPP, protocolos, Luis Salgado, 1682, s/f.

¹⁰⁰ Datos tirados de AGB, papeis varios.

¹⁰¹ ADL, Libro I de Bautizados de Santo Estevo de Cadrón, Santa Baia de Palio e San Xiao de Rodís [1667-1803].

¹⁰² A estes doou tódolos seus bens Juan Pérez, polo seu testamento outorgado ante Lourenzo de Hermida Mosquera o 5 de decembro do 1674. AHPP, 1816, Manuel González.

¹⁰³ Bautizada o 15 de abril de 1699. ADL, Libro I de Bautizados, matrimonios e defuntos de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello. Foi muller de don Pedro Antonio de Verea.

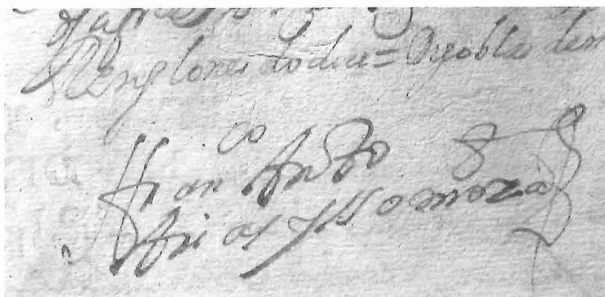
¹⁰⁴ **CAPÍTULO XIV: Pazo de Barrio.**

¹⁰⁵ Casou con don Francisco López Surribas, Familiar do Santo Oficio, dono da casa de Chedas, en Santa Mariña de Zobra, interesante construción que, aínda que non brasonada, conserva elementos interesantes que denotan antigüidade. A casa de Chedas figura publicada en GÓMEZ BUXÁN, C. e RUBIA ALEJOS, F.: *Pazos y moradas hidalgas de Deza*, páxs. 243-247.

I.2.9. Don Francisco Antonio Arias de Somoza e Ulloa

Foi bautizado na parroquial de Santiago de Cercio o 9 de maio do 1680, apadriñado por don Francisco Pardo de Ulloa Ribadeneira e a súa muller dona María Pardo de Ulloa, veciños e donos do pazo de Pedroso, en Santa María de Oirós¹⁰⁶.

Por escritura outorgada o 4 de febreiro de 1704 foi mellorado en tercio e quinto polos seus pais e nomeado sucesor no vínculo e morgado de Cercio.

 A close-up photograph of a handwritten signature in dark ink on aged, slightly textured paper. The signature is written in a cursive script typical of the 18th century. It begins with 'Francisco' and ends with a large, ornate flourish. The date '1703' is written at the end of the signature.

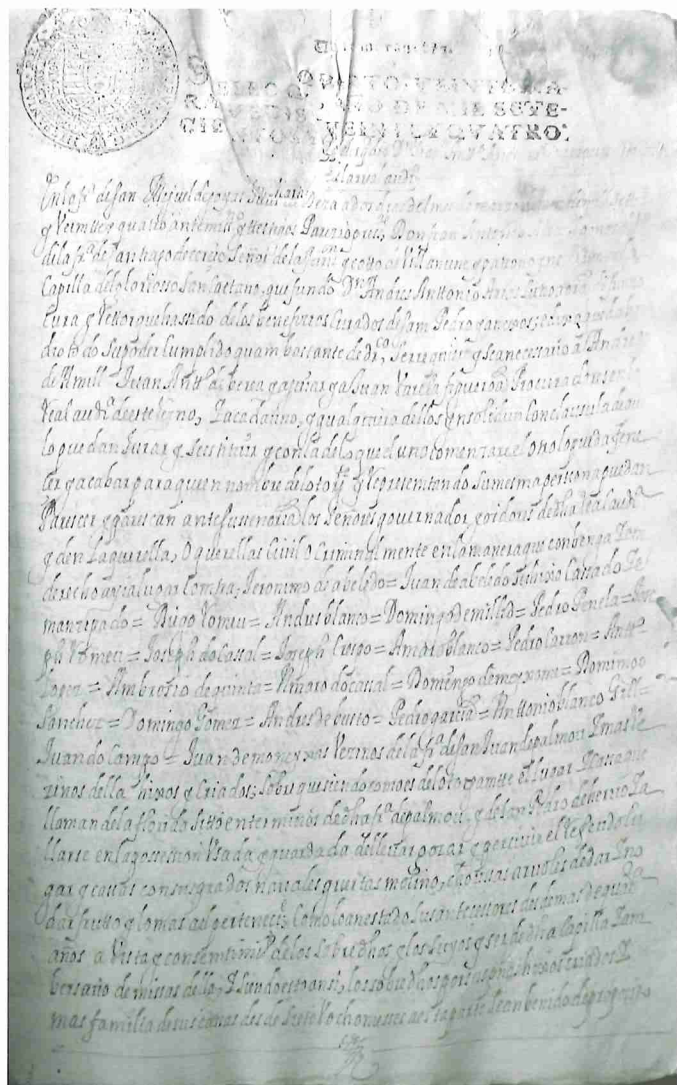
Sinatura de don Francisco Antonio Arias. Ano 1703.

Herdou tamén o padroado *insolidum* da Capela do Glorioso San Caetano fundada polo seu tío, o cura don Andrés Antonio Arias¹⁰⁷. Con respecto a esta capela, o 2 de marzo do 1724 ante Andrés Salgado Froiz¹⁰⁸ outorga poder a procuradores para que se querelen na Real Audiencia contra Jerónimo de Abeledo, Juan de Abeledo, o seu fillo casado e emancipado, Diego Romeu, Andrés Blanco, Domingo de *Millid*, Pedro Penela, José Romeu, José do Casal, José Crespo, Amaro Blanco, Pedro Carrón, Antonio López, Ambrosio de Quintá, Amaro do Casal, Domingo de Meixome, Domingo Sánchez, Domingo Gómez, Andrés de Busto, Pedro García, Antonio Blanco Gil, Juan do Campo e Juan de Moneixas, veciños de San Xoán de Palmou, “y más vecinos de ella, hixos y criados”. O motivo da queixa é que “*siendo como es del otorgante el lugar y casa que llaman de la Florida, sito en términos de dicha feligresía de Palmou y de San Pedro de*

¹⁰⁶ ADL, Libro I de Bautizados, matrimonios e defuntos de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello.

¹⁰⁷ Fillo de Andrés Arias Somoza, dono da casa de García Sánchez.

¹⁰⁸ AGB, protocolos.

Primeira páxina dun documento do preito sobre a casa da Florida

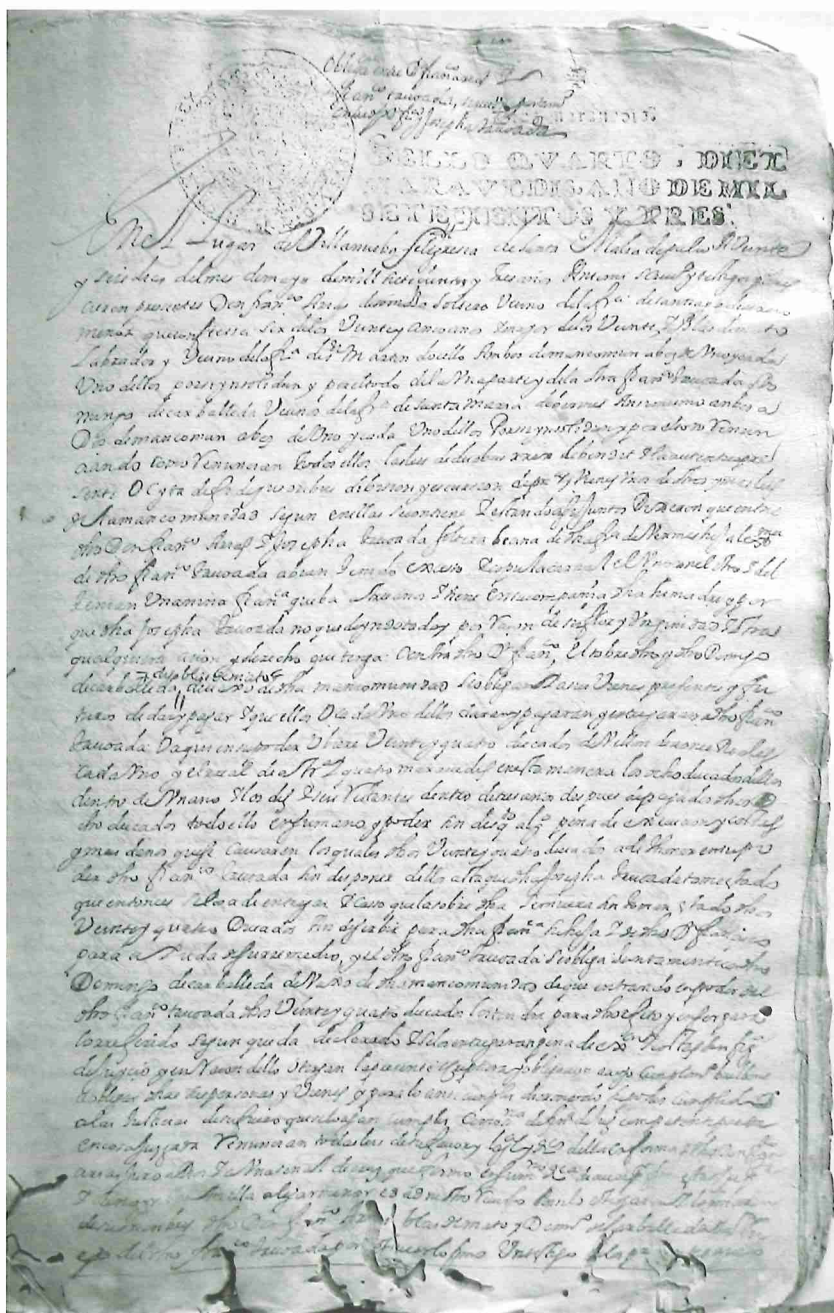
Hervo y allarse en la posesión usada y guardada de llevar, gozar y percibir el referido lugar y casas con sus prados, navales, guertas, molino, chousas, árvoles de dar y no dar fruto y lo más a el perteneciente, como lo an estado sus antecesores desde más de cuarenta años a vista y consentimiento de los sobredichos y los suyos y ser de dicha capilla y anibersario de misas della”, os anteriormente citados veciños de Palmou “por sus personas, hixos, criados y más familia de sus casas desde siete u ocho meses a esta parte” ían ó

lugar e casas da Florida cortando árbores, arrincando marcos e rompendo pechaduras, e tamén “*con ningún temor de Dios nuestro señor y sus santos se an entrado en dicha capilla, arrancando las puertas della desclavando las tablas de la tribunia que tiene, llevándolas y algunos aliños del altar della*”. Sempre segundo a versión de don Francisco Antonio Arias, “*en los días veinte y tres y veinte y cuatro de febrero deste presente año los dichos Jerónimo de Aveledo, su hixo, y más que ba dicho con sus muxeres, hixos y criados, con gran ruido, alboroto y en público montín por el día y de caso pensado se an buuelto a dicho lugar y casa de Florida muy armados con oces, machados, azadones, barales y otras armas y an cortado muchos árvoles de robles, castaños, nogales, perales, manzanos, guindales, cerresos, boxos y otros más árvoles, de valor de más de quinientos ducados y an derrocado muchos muros de piedra y otras çerraduras de dicho lugar*”. O outorgante e a súa muller acudiron a reprendelos “*con buenas razones*” sen que lles fixeran caso “*antes les an maltratado de palabra y obra amañándoles que si no se retiraban les avían de matar, a que benían determinados*”¹⁰⁹.

Mantivo outro longo preito co seu parente Domingo Vázquez, da casa-pazo do Barreiro, en Santiago de Sello, posiblemente pola herdanza da muller deste último (como veremos máis adiante, curmá de don Francisco, como filla do seu tío, o cura de San Pedro de Erbo, don Andrés Antonio Arias). Na xurisdicción de Deza houbo sentenza en contra de don Francisco Antonio, que apelou á Real Audiencia, pero “*reconociendo anbas partes los crecidos gastos que de seguirla se les podía ocasionar*” fixeron convenio o 18 de novembro do 1724 ante Andrés Salgado Froiz¹¹⁰, obrigándose a pagar Domingo Vázquez trinta e tres ducados de moeda de vellón a don Francisco, que desistiría da apelación.

¹⁰⁹ Con respecto a este preito é interesante coñece-la opinión da outra parte afectada. En decembro dese mesmo ano 1724 varios veciños de Palmou, entre eles don Gonzalo Sánchez Somoza, Xerónimo de Abeledo e outros, así como don Pedro Antonio Gil de Ventosa, de San Lourenzo de Brántega, dan poder a procuradores da Real Audiencia para que dean queixa do xuíz e xustiza ordinaria da xurisdicción de Deza, para que faga cumprir as reais providións “*para hacer demoler el lugar y casa de la Florida, sita en dicha feligresía de Palmou, que uno y otro ha echo y fabricado de nuevo don Andrés Antonio Arias, aora difunto, cura que fue de dicha feligresía de Palmou y común de los vecinos della a donde y otros muchos apastavan sus ganados mayores y menores y estibadaban a su tiempo y cortavan estrume y leña, todo ello muy necesario para la cultura de sus lugares, pagar tributos y otras pensiones dellos, ocupándole todo el con casa, cavallerías, guertas, prados, nabales, chousas y eredades, sacando muchas lanxas de agua privándoles della para los prados que tienen y otros muchos daños que se les sige*”, afirmando que hai máis de vinte anos que se litiga o preito.

¹¹⁰ AGB, protocolos.

Recoñecemento de Francisca Taboada. 1703.

Don Francisco Antonio Arias, aínda solteiro e menor de idade mantivo relación cunha veciña de Bermés, tamén solteira, chamada Josefa Taboada (filla de Francisco Taboada, da mesma veciñanza). Ante o escribán Fernando Gil de Ventosa, o 26 de maio do 1703¹¹¹ celébrase concordia entre eles, xa que “*abían tenido exceso y cópula carnal el uno con el otro*”. Desta relación naceu unha filla, chamada *Francisca Taboada*, que veu a este mundo no 1700. E para que a citada Josefa “*no quede indotada y por razón de su flor y virginidad*”, obrígase don Francisco Antonio a pagarlle ó pai da Josefa, o dito Francisco Taboada, vintecatro ducados de vellón (oito deles nun ano e os dezaseis restantes a pagar en tres anos)¹¹².

A súa muller lexítima foi **dona María Taboada e Ulloa**, que procedía doutra das antigas familias de Deza, como eran os Taboada do pazo de Barrio, en San Xoán de Anzo. O contrato de dote foi outorgado o 4 de febreiro do 1704¹¹³ e no documento, ademais da mellora a favor de don Francisco Antonio, xa citada, recóllese a oferta de dote ofrecido polos pais da dona María, que ascendía a mil ducados e outros bens miúdos que conformarían o enxoval da noiva. O casamento era un troco de herdanzas e de dotes matrimoniais, pois a irmá de don Francisco, dona María Rosa, casou co irmán de dona María, don Xacinto Taboada e Ulloa, herdeiro de Barrio. Ambos irmáns eran fillos de don Gonzalo Taboada e Ulloa, dono deste pazo de Anzo, e da súa muller dona Ánxela de Figueroa e Lago.

Dona María Taboada outorgou testamento ante o escribán Mauro de Castro, e faleceu o 10 de xaneiro do 1764, xa viúva do seu marido (que finara antes do 1748). Foi soterrada dentro da igrexa de Cercio e “*en una sepultura que dice ser de la Casa*”¹¹⁴.

Coñecémo-lo nome de sete fillos do matrimonio: **don José Arias**, que segue a liña de Cercio; *dona Eulalia Arias Somoza*¹¹⁵; *dona Josefa Arias*

¹¹¹ AGB, protocolos.

¹¹² Casou esta filla con José Gómez (fillo de Antonio Gómez e de Margarida Pampina, veciños de Santiago de Cercio), e son os sétimos avós do que esto escribe. Foron avós do escribán de Pontedeume don Caetano Gómez de Castro.

¹¹³ AHPP, protocolos, Amaro Fernández, 1704.

¹¹⁴ ADL, *Libro I de Bautizados, matrimonios e defuntos de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello*.

¹¹⁵ Casou o 5 de xuño do 1727 con don Francisco Antonio García Varela Villasanté (fillo de Pedro Varela García Villasanté e de dona Andrea Montero Figueroa, veciños de San Cristovo de Borrazeiros), parroquia esta última onde residiron os noivos. ADL, *Libro I de Bautizados, matrimonios e defuntos de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello*.

Taboada¹¹⁶; dona Catalina Andrea¹¹⁷; don Manuel Antonio¹¹⁸; don Pedro Jerónimo¹¹⁹; e don Francisco Antonio¹²⁰.

I.2.10. Don José Arias Somoza

Na igrexa parroquial de Santiago de Cercio foi bautizado o 10 de febreiro do 1704 como *Joseph Tomás Manuel*, actuando de padriños don Tomás Taboada, cura da Baíña, e dona María Rosa Arias, veciña de Anzo¹²¹.

Xa en posesión da Casa Grande de Cercio, mantivo este señor longo preito co cura da freguesía, don Pedro López Mosquera, no tribunal eclesiástico de Lugo, por mor das cinco sepulturas con “*insignias y escudos*” que dicía eran propiedade da casa dentro do templo parroquial, sendo despojado delas no 1754¹²².

O 17 de novembro do 1760, ante Bartolomé Ramos Gil, outorgou aprobación do foro que anteriormente lle fixera a Miguel Gómez do lugar e

¹¹⁶ Bautizada como *Josefa María Antonia Isabel* o 23 de xaneiro do 1708. O padriño foi don José Arias de Porras, Xentilhome de Boca da Súa Maxestade, Comisario Xeral de Guerras dos seus exércitos e rexedor perpetuo da cidade de Ourense, residente na vila de Pontevedra. ADL, *Libro I de Bautizados, matrimonios e defuntos de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello*. O 10 de decembro de 1731 casou con José Fernández Blanco (fillo de Jerónimo de Chorén e de dona Antonia Blanco, veciños do lugar de Toimil, en San Miguel de Galegos; neto paterno de Roque de Chorén, dono da casa de Fornelos, en San Xoán de Toiriz; neto materno de Alonso Blanco de Castro, da casa de Galegos, en San Miguel do mesmo nome, e da súa muller María González Mosquera).

¹¹⁷ Bautizada o 19 de novembro do 1709. ADL, *Libro I de Bautizados, matrimonios e defuntos de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello*.

¹¹⁸ Recibiu as augas bautismais o 28 de abril de 1712. ADL, *Libro I de Bautizados, matrimonios e defuntos de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello*. Tivo un fillo de Dominga de Ulloa, solteira (filla de don Juan de Ulloa e de Antonia Varela, veciños de Santa María de Donramiro), bautizado como Juan Antonio o 9 de xaneiro do 1740 en Donramiro (ADL, *Libro I de Bautizados de Santa María de Donramiro*).

¹¹⁹ Bautizado o 16 de febreiro do 1720 en Santiago de Cercio. Foi o seu padriño o Licenciado don Pedro Jerónimo Taboada, veciño de Santa María de Noceda. ADL, *Libro I de Bautizados, matrimonios e defuntos de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello*.

¹²⁰ Bautizado o 12 de marzo do 1722. ADL, *Libro I de Bautizados, matrimonios e defuntos de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello*.

¹²¹ ADL, *Libro I de Bautizados, matrimonios e defuntos de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello*.

¹²² ADL, *Libro I de Bautizados de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello*.

casa do Porto a Lagares (actualmente o Portolagares, en Santiago de Cercio)¹²³. Este Miguel Gómez era curmán del, como fillo de José Gómez e Francisca Taboada (e esta filla natural de don Francisco Antonio Arias Somoza, dono de Cercio).

Rúbrica de don José Arias Somoza. 1748.

Repetindo o que moitos dos seus antepasados fixeran en xeracións anteriores, tivo unha intensa vida amorosa na súa mocidade. Das súas relacións, que supoñemos foron numerosas, coñecemos unha con María Fuentes, veciña do lugar de Regufe, en San Pedro de Erbo, da que foi froito unha rapaza, *Teresa Arias e Fuentes*¹²⁴.

Don José Arias efectuou o seu enlace matrimonial con **dona María Rodríguez de Ulloa** (filla do escribán de número de Deza Francisco Rodríguez de Ulloa e da súa muller dona Josefa Diz, da casa de Sanguiniedo).

O 14 de abril do 1748, ante o escribán Bartolomé Ramos Gil¹²⁵, dona María Rodríguez de Ulloa outorga poder ó seu marido “*para que en nombre de la otorgante y representando su misma persona y derecho pueda gobernar y grangear los bienes que le tocan y pertenezcan por Francisco Rodríguez de Ulloa, escribano que fue de número, uno de tres, de esta dicha Jurisdicción*

¹²³ AHPP, protocolos, 765(4), Manuel González, 1816, f. 14v.

¹²⁴ O 13 de abril do 1811 ante o escribán Carlos Ramos Gil o seu medio irmán don Gregorio Arias Somoza e a muller deste, donos da casa de Cercio, “*por razón de media hermana del don Gregorio y haverle servido de criada unos doce años*”. O importe do dote é de dous mil reais, dos que se pagaron ó contado cincocentos “*en moneda de oro y plata usuales y corrientes*”, e os mil cincocentos reais restantes a pagar en tres anos. Así mesmo, tres ferrados de centeo en gran para agosto ou setembro. AHPP, 682(3), f. 75.

Este dote outorgóuselle para casar con Andrés Miguélez, veciño de San Martiño do Cello (mellorado na mesma escritura, fillo de Juan Miguélez e de Josefa García, veciño da mesma parroquia do Cello), que se celebrou o 22 do mesmo mes de abril do 1811. Teresa finou o 11 de outubro do 1854 de pulmonía, ós 74 anos, mentres que o seu home, Andrés, morreu o 16 de abril do 1860 ós 72 anos de idade. ADL, Libro I de Matrimonios e defuntos de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello [1774-1852].

¹²⁵ AGB, protocolos.

*de Deza, y de doña Josepha Diz, su muger, difuntos, padres de la otorgante, así en la feligresía de Santa María de Sanguñedo como en otras cualquiera partes donde los tenga, de los cuales pueda disponer y azer benta o bentas, trueques, cambeos, arriendos, foros, transacciones, compromisos, poner demandas, pedimientos, requerimientos, protestas, y todo lo demás que en semejantes poderes es nezesario, y en todo ello aga y pueda hazer escrituras de cualquiera cualidad y condición que sean*¹²⁶.

Dona María Rodríguez outorgou o seu testamento ante o escribán Miguel Paxaro e Sánchez o 12 de xaneiro do 1764¹²⁷, finando o 10 de febreiro dese ano. Foi soterrada no igrexa de Cercio, na sepultura da casa¹²⁸.

Dos fillos, herdou os bens de Cercio o primoxénito, *don Gregorio Arias*, mentres a súa irmá *dona Josefa Arias e Ulloa* casara o 26 de xuño do 1760 en Santiago de Cercio con José do Ouro, veciño de Santiago de Alba¹²⁹. Outro dos fillos do matrimonio foi *don Eliseo Arias Somoza*, cura de Santiago de Sello e anexos por 1796 e 1812.

I.2.11. Don Gregorio Arias Somoza

Don Gregorio Arias naceu polo 1725-30, seguramente en Sanguñedo, pois a súa partida de nacemento non figura nos libros parroquiais de Cercio¹³⁰.

En 1813 e, segundo se expresa na documentación, “*de avanzada edad*” atópase imposibilitado na cama, prostrado por algunha longa doenza atribuíble ós anos.

¹²⁶ E en virtude deste poder o 16 de abril do 1748 ante o mesmo escribán Bartolomé Ramos Gil, don José Arias vendeu a don Tomás Diz Gil e Vigo, cura de Santa María de Sanguñedo, cinco ferrados e medio e seis cuartillos de centeo de renda que lle pagan dous veciños do lugar de Zacarad, en San Cosme de Cusanca, por 40 ducados, así como dous cañados de viño tinto acabazado que pagan varios veciños do lugar de Boborás, en Santa María de Xuvencos, polo prezo de 200 reais.

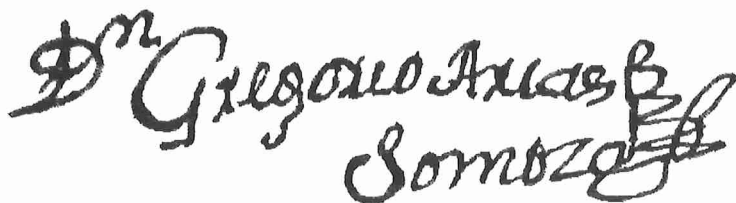
¹²⁷ AHPP, Manuel González, 765(4), 1816, f. 13v.

¹²⁸ ADL, *Libro I de Bautizados, matrimonios e defuntos de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello*.

¹²⁹ ADL, *Libro I de Bautizados, matrimonios e defuntos de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello*.

¹³⁰ Os libros parroquiais conservados no Arquivo Diocesano de Lugo, aínda que reparados, amosan unha perda substancial das súas follas, polo que non se desbota a posibilidade de que a súa partida de nacemento se perdesa.

O seu testamento foi outorgado o 5 de febreiro do 1815 ante o escribán Carlos Ramos Gil¹³¹, “*estando malo y en cama*” e nel ordena ser envolto nun “*hábito de sayal de nuestro padre San Francisco*” e ser soterrado na parroquial de Santiago de Cercio, “*en la sepultura de casa a voluntad de mis cumplidores*” nunha das cinco sepulturas que alí tiña a Casa¹³².

Sinatura de don Gregorio Arias Somoza. Ano de 1810.

No tocante ás mandas piadosas, ordena que “*en los actos de entierro, honrras de medio y cabo de año*” se lle digan sesenta misas cantadas e rezadas coas súas vixilias e responsos. Ademais delas as seguintes (todas rezadas e ditas en calquera parte, sen indicar unha igrexa ou santuario en particular): unha misa votiva rezada ó Apóstolo Santiago “*mi patrón*”; outra misa de ánima; outra á Virxe do Carme; outra ó Santo Cristo de Ourense; outra ó Anxo da Garda e ó santo do seu nome (San Gregorio); outra a San Roque; outra a San Antonio de Padua. Así mesmo, que se lle faga un novenario con seis sacerdotes.

Como xa dixemos, reconece que dos seus pais non quedaron bens mobles “*mas de tan solamente tres o cuatro arcas viejas, dos pipas, un bufete con sus cajones y una artesa vieja*”, e que todo o que había na casa “*mueble semoviente, ropas y alajas*” era gracias á súa muller, que o comprara co seu capital “*así suio propio como de legatos y partidas que le remitieron sus tíos y hermanos de las Américas*”, polo que lle deixa que empregue os bens mobles que tiñan á súa vontade.

¹³¹ AHPP, protocolos, Carlos Ramos Gil, 1815, f. 28.

¹³² ¿Pódese tratar das mesmas que as citadas no preito entre o seu pai e o cura? Desde logo, estas desapareceron quizais no traslado da parroquia da antiga igrexa á capela do Carme que se construíu sobre o 1748.

Don Gregorio faleceu o 26 de xullo do citado ano 1815, e foi soterrado o 28 do mesmo mes¹³³.

O 22 de agosto do 1815, a petición da súa filla, dona Rita Arias, díctase auto para realiza-lo reconto dos bens fincados de don Gregorio¹³⁴.

Fíxose inventario dos seus bens ó ano seguinte, comezando o 5 de outubro do 1816, e nel se atoparon os seguintes bens mobles:

En la pieza de cocina un banco de respaldo de asentarse usado; dos artesas de grammar pan de mediano uso, llebará la una ocho ferrados y la otra seis; un pote nuevo sin aro porte de cuarenta cuartillos; otro usado llevará diez y seis; dos sartenes buenas; una tartera de cobre con cinta y angas de lo mismo usado porte veinte cuartillos; uno de fierro viejo, llevará diez cuartillos; una cadena de sobre fuego; una mesa de cuatro pies de asentarse; una acha o machado; una hoz de monte; un cuchillo de mano. En seguida se pasó a la pieza de cileiro y por otro nombre comedor y en ella se alló un banco de cuatro pies con cuatro cajones; dos mesas de asentarse; y un arca, todo ello bastante viejo; una alacena o armario de madera fechada y dentro de ella dos jarritas de barro para aceite; dos mesas de manteles; un baso de bidrio; una jícara de piedra; un pichel de estaño porte cinco cuartillos y en el alto de la misma pieza tres arcas, las dos con fecho, sin llave, unas y otras viejas y bacías. Con siguiente a lo cual se entró en la pieza de Bodega y en ella se allaron dos arcas con sus divisiones por el medio, y otra sin ella, todas con fecho y bacías; dos pipas, una porte de cinco moios, y la otra tres y un barreñoncito de madera. De aquí se pasó a las oficinas de lo alto y en la primera se alló un lecho de dormir de madera, cuasi nuevo; y cinco pontones, madera de roble para cabezallas de carros; y dentro de una alcoba que hay en la misma, una cama de cuerdas con su gergón, colchón, una sábana, un cobertor y una colcha, y además una almoada. Luego se pasó a la que existe acia el medio día en que está la chimenea, en la que se alló una arca porte como cosa de ochenta ferrados y dentro de ella unos diez y seis de centeno; tres alcobas, dentro de una un lecho de dormir, de otra un estante sin libros, una

¹³³ ADL, *Libro I de Matrimonios e defuntos de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello*.

¹³⁴ AHPP, Manuel González, 765(4), ff. 11-23.

cama de cuerda sin otra cosa, un medio ferrado lleno de garbanzos; y en la otra una galera de poner mesa, un taburete, una cama de torno vieja, un jergón de estopa con su cobertor y colcha de lana, cuasi viejos, un banco de cuatro pies sin cajones, pequeño y de buen uso, otro de respaldo para sentarse viejo. Asimismo se pasó a la otra pieza de cuarto que dice al norte, y en ella se alló un banco de respaldo viejo, un bufete con tres cajones, los dos de ellos sin fecho ni llave y el otro con aquel pero sin esta y dentro de el algunos papeles que se reserva su reconocimiento para cuando llegue el caso, una cama de torno nueva con jargón de estopa usado, dos sábanas de lienzo, una sobre cama de felpa de lo mismo, todo de mediano uso, una almoadada con su funda vieja y otra usada; un catre con un almoadada vieja y una manta de burel lana de la tierra usada, tres cajones en una arqueta o papelera con sus argollas para manejarse, tres taburetes de asentarse, una alacena grande con tres separaciones la una que hes la subperior con pecho y sin llave, vacía, y las dos de abajo fechadas y clavadas [...].

No tocante ós papeis da casa, estes se atopaban nun armario pechado, facéndose reconto dos mesmos: “*Habiendo dispuesto el administrador de justicia el que se franqueare la puerta de la alacena de que queda echo espresión que tubo efecto por medio de Andrés García, maestro herrero por allarse fechada y clabada, reconocido su interior, se allaron los papeles siguientes...*”¹³⁵.

Casara en Filgueira o 8 de xullo do 1754 con **dona María Ángela de Ocampo e Villar**. Esta era integrante dunha moi numerosa familia, filla de don Benito de Ocampo e de dona Francisca del Villar González e Novoa, veciños de Santa María de Filgueira¹³⁶. Foi bautizada o 5 de marzo do 1733 na mesma freguesía de Filgueira.

A contribución de dona María Ángela ó matrimonio debeu ser cuantiosa e, porque non, moi necesaria para a economía familiar, xa que, tal e como vimos expresaba o seu marido no testamento, comprara incluso tódolos bens mobles da casa.

¹³⁵ AHPP, Manuel González, 765(4), ff. 11-23.

¹³⁶ Coñecemos trece fillos da parella, nados desde o 27 de outubro do 1728, en que foi bautizado Miguel Antonio, ata o 26 de novembro do 1747, data de bautismo de Francisco Bernardo.

Dona María Ángela fixo testamento o 26 de marzo do 1808 ante o escribán Miguel González, mellorando nos bens que tiña e posuía no lugar de Cima do Alle (Santa María de Filgueira) á súa filla Juana Arias (solteira no tempo da mellora, casada despois con don Francisco Gil Arias, herdeiros dos bens do pazo de Palio). O 15 de agosto do 1812 ante Carlos Ramos Gil¹³⁷ outorga codicilo “*estando a pie y con salud, aunque con achaques avituales y de abanzada hedad, pero en mi sano juicio, memoria y entendi-*

Sinatura de dona María Ángela de Ocampo no 1812

miento natural” no que expresa un troco de opinión, quizais a instancias do seu marido ou desgustada por algunha actitude negativa da súa filla, revogando esta mellora e facéndoa en troques de tercio e quinto de tódolos seus bens mobles e raíces que ten no lugar de

Cima do Alle, en Santa María de Filgueira, ó seu fillo don Miguel para que a gozase “*siendo que se restituia a este país de las Américas donde se alla a muchos años*” cando voltase a esta terra, e, en caso de non retornar, ordena que se reparta a partes iguais entre as súas irmás a citada mellora.

Coñecemos once fillos do matrimonio entre don Gregorio Arias e dona María Ángela de Ocampo. Os primeiros foron bautizados na parroquia de Filgueira, onde supoñemos que viviría a nova parella nos primeiros anos. Son os seguintes: *don Miguel Arias Somoza*, primoxénito¹³⁸; *don Manuel Arias Somoza*¹³⁹; ***dona Rita Arias Somoza***, que segue a liña de Cercio; *don José Ramón Arias*¹⁴⁰; *don Ramón Mariano Arias*¹⁴¹; *dona Josefa María*

¹³⁷ AHPP, Carlos Ramos Gil, 683(1), f. 165.

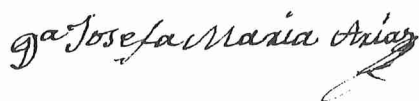
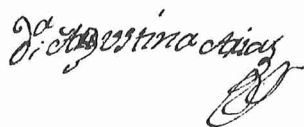
¹³⁸ Parece que foi bautizado en Filgueira o 5 de maio do 1756 como *Joseph Miguel*. Cando outorgou testamento o seu pai, había moitos anos que se atopaba “*en las Américas y Nueva España*” e noutro documento do ano seguinte, 1816, dise que estaba nas Américas “*hacia más de cuarenta años, sin saberse de su paradero, ni si es vivo o muerto*”. Casou en América e nin el nin os seus descendentes (se os houbo) regresaron a Deza, perdendo os dereitos ós vínculos e morgado da Casa Grande de Cercio.

¹³⁹ Faleceu solteiro e menor de idade o 6 de xullo do 1791. ADL, *Libro I de Matrimonios e defuntos de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello*.

¹⁴⁰ Bautizado o 7 de marzo do 1761. ADL, *Libro II de Bautizados de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello*. Morreu antes de testa-lo pai.

¹⁴¹ Bautizado o 23 de xaneiro do 1765. ADL, *Libro II Bautizados de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello*. Tamén morreu antes de testa-lo pai.

Arias Somoza¹⁴²; dona Juana Arias Somoza¹⁴³; dona Agustina Arias Somoza¹⁴⁴; dona Manuela Arias¹⁴⁵; e, finalmente, don Juan Antonio, bautizado o 7 de xaneiro do 1775¹⁴⁶, que morreu antes que o seu pai.

Sinatura das irmás dona Josefa María e dona Agustina Arias Somoza no 1816

¹⁴² Recibiu as augas bautismais o 5 de marzo do 1766 como *María Josepha* (ADL, *Libro I de Bautizados de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello*). O 3 de outubro do 1794 casou con don Antonio González Salgado (xa viúvo de dona Josefa Piñeiro; fillo de don José González Taboada e de dona Apolonia Salgado, veciños de San Paio de Lodeiro, do lugar de Castro de Abaixo, onde viviu a nova parella). ADL, *Libro I de Matrimonios e defuntos de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello*.

¹⁴³ Bautizada o 27 de xuño de 1767 (ADL, *Libro I de Bautizados de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello*). Casou o 30 de abril de 1810 co seu parente don Manuel Francisco Gil Arias, da casa e pazo de Vilanova de Palio. ADL, *Libro I de Matrimonios e defuntos de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello*. Fora dotado este matrimonio o 10 de abril do 1810 ante o escribán Carlos Ramos Gil. A dote da noiva comprendía “*Primeramente la cantidad de diez y siete mil reales, cada uno de a treinta y cuatro maravedís en dinero metálico pagos dentro de ocho años contados desde la efectución del casamiento en adelante, y en cada uno la parte que le toque, entendiéndose que dos mil reales a de preceder su apronte luego que se efectúe el casamiento (...) y admas de ello le suelta, libra y desembarga de aora para todo tienpo de sienpre jamás once anegas de pan centeno de renta anual de a cinco ferrados cada una que conponen cincuenta y cinco ferrados que ha de cobrar y percivir los veinte y siete y medio de manos y poder de Fernando Teixeira, y los otros veinte y siete y medio de Manuel Vázquez anbos becinos del lugar y feligresía de Santa María de Arcos, jurisdicción de Peibás como caseros que la están pagando por las casas, lugar y bienes que poseen*”. AHPP, Carlos Ramos Gil, 1810, f. 90.

¹⁴⁴ Bautizada o 2 de abril do 1770 (ADL, *Libro I de Bautizados de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello*). O 15 de maio de 1799 casou con don Benito Fernández Salgado (fillo de don Tomás Fernández Espinosa, veciño e dono da casa de Camposancos, en San Cristovo do mesmo nome, e da súa muller, dona Rafaela González Salgado). ADL, *Libro I de Matrimonios e defuntos de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello*. A parella foi veciña do lugar e casa de Outeiro, en Santa Baia de Losón, aínda que residiron longo tempo en Santa Cruz de Arrabaldo (Ourense). Don Benito foi nomeado o 29 de abril do 1801 pola marquesa de Ariza e Estepa, condesa viúva de Lemos, xuíz e xustiza ordinaria na xurisdicción de Deza. En 1804 figura como Xuíz Subdelegado para o alleamento de bens eclesiásticos no departamento de Deza.

¹⁴⁵ Fillo dela foi don Francisco Taboada, que casou con dona María Varela e foron veciños do lugar de Estrar, en San Xoán de Santa Comba, onde vivía no 1807 o seu fillo, tamén chamado don Francisco Taboada.

¹⁴⁶ ADL, *Libro I de Bautizados de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello*.

I.2.12. O século XIX: os Varela

Filla maior do matrimonio de don Gregorio Arias Somoza e a súa muller dona María Ángela de Ocampo foi **dona Rita Arias Somoza**. Bautizada en Filgueira como *Rita María* o 18 de agosto do 1757 seguiu a liña de Cercio, despois de manter e gañar un importante preito coas súas irmás polo morgado, que á fin recaeu nela e na súa descendencia. Como vimos anteriormente, solicitou facer o inventario dos bens do seu pai á súa costa¹⁴⁷.

Sinatura de dona Rita Arias. Ano 1816.

Este inventario dos bens mobles “y de los papeles y documentos que se allaron en una alacena fechada en reconocerles, y separar los que parecieron útiles de los otros, y de barios mazos de cartas sueltas por ser cuasi todos ellos de letra antigua, y de difícil lectura, tanto por su antigüedad, cuanto por su ofuscación y zafé”, ocuparon os oficiais de xustiza e o escribían trinta e nove días “costeando de nuestro bolsillo todo el gasto para nuestra manutención, la del emanuense y caballerías”, o que sumado o papel timbrado, representa un gasto de mil novecentos cincuenta reais, o que se comunica á dona Rita Arias. Esta alegou “no hallarse con dinero alguno ni efectos de que hacerlo, y por ello desde luego señala la sincura que tiene esta dicha Casa de Cercio en esta feligresía, y el prado de Merdeira sito en Santa Eulalia para que en públicas posturas se arienden [...] y si a ello no alcanzasen lo agan de algunos castaños y robles grandes que existen en la chousa inmediata a este lugar camino en medio”¹⁴⁸.

Para o efecto o xuíz ordena que “se figen papeletas por tres días de fiesta consecutivos en la puerta de la iglesia de Santiago de Cercio”, o que

¹⁴⁷ AHPP, 765(4), ff. 11-23.

¹⁴⁸ AHPP, 765(4), ff. 21v-22.

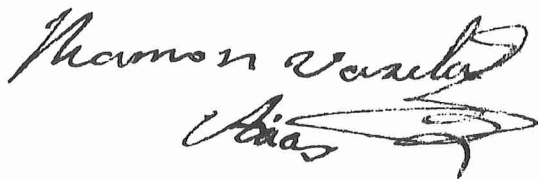
se fixo os días 21 e 28 de xaneiro e 4 de febreiro¹⁴⁹, sacándose a postura a sinecura de Cercio e o prado de Merdeira, e o mellor ofertante foi José Coego, veciño do lugar da Igrexa, en Santa Baia de Palio, que ofertou ata a cantidade de mil setecentos reais¹⁵⁰.

O 1 de outubro de 1826 faleceu dona Rita Arias sen facer testamento, xa viúva, sendo soterrada en Santiago de Cercio¹⁵¹.

Fora dotada en máis de sete mil reais para casar, polo 1780, con **don Francisco Varela de Novoa**, vivindo a parella en Santa María de Pesqueiras. A economía da casa naquela época xa non era moi desafoxada. Proba disto son os numerosos recibos que don Francisco Varela outorgou a prol do seu sogro polas cantidades que ía recibindo por razón de dote. Temos constancia de dez destes recibos, entre o 14 de marzo do 1781 e o 4 de outubro do 1791, o de menor contía de 210 reais e o de maior de 3.150 reais¹⁵².

Foron fillos de don Francisco e dona Rita, entre outros: *dona Constanza*¹⁵³, **don Ramón**, que herdou Cercio; e *don José María Varela e Arias*, cura de Santiago de Sello e anexos a mediados do século XIX.

O sucesor foi, pois, **don Ramón Varela e Arias**. Nacera en San Miguel de Pesqueiras e, anos máis tarde, pasou a residir en Santiago de Cercio. A situación da casa naqueles intres parece difícil, pois figura no 1845 como “*mandado ayudar y defender por pobre en toda clase de asuntos*”¹⁵⁴.

Sinatura e rúbrica
de don Ramón Varela
no 18

¹⁴⁹ AHPP, 765(4), f. 23.

¹⁵⁰ AHPP, 765(4), f. 23v.

¹⁵¹ ADL, *Libro I de Matrimonios e defuntos de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello*.

¹⁵² AHPP; protocolos, 765(4), ff. 11-23.

¹⁵³ Casou con José Ledo, veciño de Santa María de Pesqueiras, parroquia onde figuran no 1845.

¹⁵⁴ AGB, varios. Non sabemos se se trata dunha realidade ou dunha ocultación para poder aforra-los grandes gastos dos preitos.

Casou don Ramón con **dona Joaquina Rodríguez**, natural de Pedrouzos, en San Xiao de Campo, en Taboada (filla de don Felipe Rodríguez e de dona María Rita Méndez, veciños do mesmo lugar). A súa tía, dona Juana Arias fixolle doazón total no seu testamento¹⁵⁵.

Esta dona Joaquina faleceu de apoplexía o 14 de agosto do 1850, ós 54 anos¹⁵⁶.

Foron pais dunha extensa familia, xa que coñecémo-lo nome de doce fillos da parella: **don Felipe Varela Rodríguez**, fillo maior, que segue a sucesión de Cercio; **don José Varela Rodríguez**¹⁵⁷; **dona María Josefa Varela**, que casou na freguesía de San Pedro de Erbo¹⁵⁸; **dona María de los Dolores Rita Varela**¹⁵⁹; **Don Ramón Varela e Rodríguez**¹⁶⁰; **dona Ramona Varela e**

¹⁵⁵ Era dona Juana Arias muller de don Francisco Gil, do pazo de Vilanova de Palio, como vimos con anterioridade.

¹⁵⁶ ADL, *Libro I de Matrimonios e defuntos de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello*.

¹⁵⁷ O 3 de maio do 1845, don Ramón Varela Arias, veciño de Santiago de Cercio “*que atento don José Varela, su hijo, que vive en su compañía tiene determinado con su consentimiento trasladarse a Ultramar con el obgeto de probar fortuna*” concédelle a licencia necesaria e, en caso que ó don José “*le corresponda por suerte cubrir alguna plaza de soldado en las quintas a que por su edad se halla sugeto, se presentará con puntualidad y en otro caso pondrá en su lugar substituto con las circunstancias precisas, o redimirá su suerte con el importe establecido o que se establezca*”. AHPP, Pedro Tomás Ramos, 1845, f. 38.

¹⁵⁸ Tivera un fillo natural chamado Bonabentura, bautizado o 17 de xullo do 1834.

¹⁵⁹ Bautizada en Cercio o 2 de marzo do 1826 (ADL, *Libro I de Bautizados de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello*).

O 16 de marzo do 1845, ante o escribán Carlos Ramos Gil, o seu pai e don Felipe, o seu irmán, así como o seu tío don José María Varela, cura de Santiago de Sello, ofrecéronlle dote para que case con Ramón Gil, solteiro, veciño do lugar do Burgo, en Santiago de Sello (fillo de José Gil e de Francisca González). O dote comprendía por parte do seu pai “*primera-mente la bendición de Dios y la suya*”, “*un bestido paño fino para de guarda admas de los que tiene de su uso, cuyo importe regulan prudencialmente en cuatrocientos reales*”, media cama de roupa, dez ferrados de centeo de renda e ademais catro mil cen reais vellón, a pagar en seis anos. O crego, don José Varela, á súa sobriña “*por bía de cariño*”, ofrécelle mil cincocentos reais. AHPP, Pedro Tomás Ramos, 1845, ff. 19-20. Ó Ramón Gil fixéronlle os seus pais, o seu avó e os irmáns deste, Bernardo e don José Gil, presbítero, mellora de tercio e quinto para que se celebrara o matrimonio. AHPP, Pedro Tomás Ramos, 1845, ff. 21-22.

Este matrimonio non debeu ter efecto, pois o 16 de abril do 1848 casou na mesma parroquia de Santiago de Cercio con Francisco Porto, veciño do lugar de Quintela, en San Xulián do Campo (fillo doutro Francisco Porto e de dona Carmen Varela, veciños do mesmo lugar) (ADL, *Libro I de Matrimonios e defuntos de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello*).

¹⁶⁰ Bautizado o 18 de novembro do 1827. ADL, *Libro I de Bautizados de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello*.

Rodríguez¹⁶¹; don José Miguel Varela e Rodríguez¹⁶²; don Bernardino Benito Varela¹⁶³; don Manuel Joaquín¹⁶⁴; dona María Varela, que morreu con trece anos o 21 de abril do 1849¹⁶⁵; dona María da Concepción Varela¹⁶⁶; dona Benita Varela, veciña no 1845 do lugar de Cuñas, en San Lourenzo da Pena; don Bernardino Varela¹⁶⁷.

Herdeiro de Cercio foi **don Felipe Varela Rodríguez**, que actuou de escribán en Ribadavia. Casou en Santiago de Cercio o 21 de abril de 1852¹⁶⁸ con dona **Rita Millán** (filla de don Francisco Millán e de dona María Elia Fajardo, veciño de San Fiz de Navío e residentes cando casou a súa filla no pobo de Ribadavia).

Sinaturas de don Felipe Varela Arias nos anos 1843 e 1845

¹⁶¹ Recibiu as augas bautismais o 4 de setembro do 1829 (ADL, Libro I de Bautizados das parroquias referidas). Tivo un fillo natural, bautizado o 28 de febreiro do 1857, chamado Cesáreo (Libro II de Bautizados de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello [1840-1896]. O 27 de novembro do 1858 casou en Cercio con Manuel Guerra (fillo de Pedro Guerra e de Josefa Taboada), do que tivo numerosa descendencia (ADL, Libro II de Matrimonios e defuntos de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello [1852-1898]).

¹⁶² Bautizado o 17 de abril de 1831 (ADL, Libro I de Bautizados de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello). O 24 de outubro do 1866 casou con dona María Abeledo (filla natural de Rita Abeledo, veciña de San Lourenzo de Brántega). ADL, Libro II de Matrimonios e defuntos de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello. O matrimonio viviu na parroquia de San Pedro de Erbo e tivo varios fillos, algún deles falecido de curta idade.

¹⁶³ Bautizado o 19 de maio do 1833. ADL, Libro II de Bautizados de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello. Foi cura párroco de Santo André de Orrea.

¹⁶⁴ Bautizado o 22 de febreiro do 1835. Finou aínda neno.

¹⁶⁵ ADL, Libro I de Matrimonios e defuntos de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello.

¹⁶⁶ Bautizada o 2 de abril do 1837. ADL, Libro II Bautizados de Santiago de Cercio.

¹⁶⁷ Casou o 27 de novembro do 1869 casou con Josefa Quinteiro (filla de Plácido Quinteiro e de Vicenta Abeledo, veciños de Santo André de Val do Carrio. ADL, Libro II de matrimonios e defuntos de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello [1852-1898].

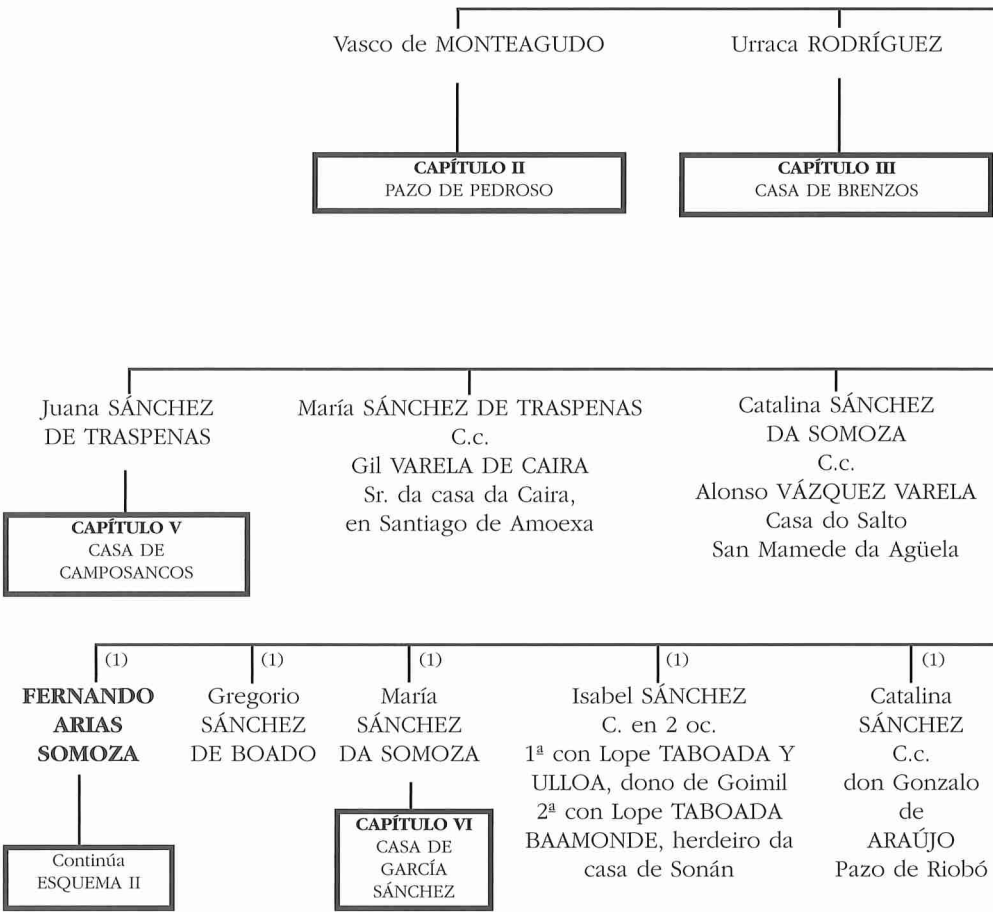
¹⁶⁸ ADL, Libro I de Matrimonios e defuntos de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello.

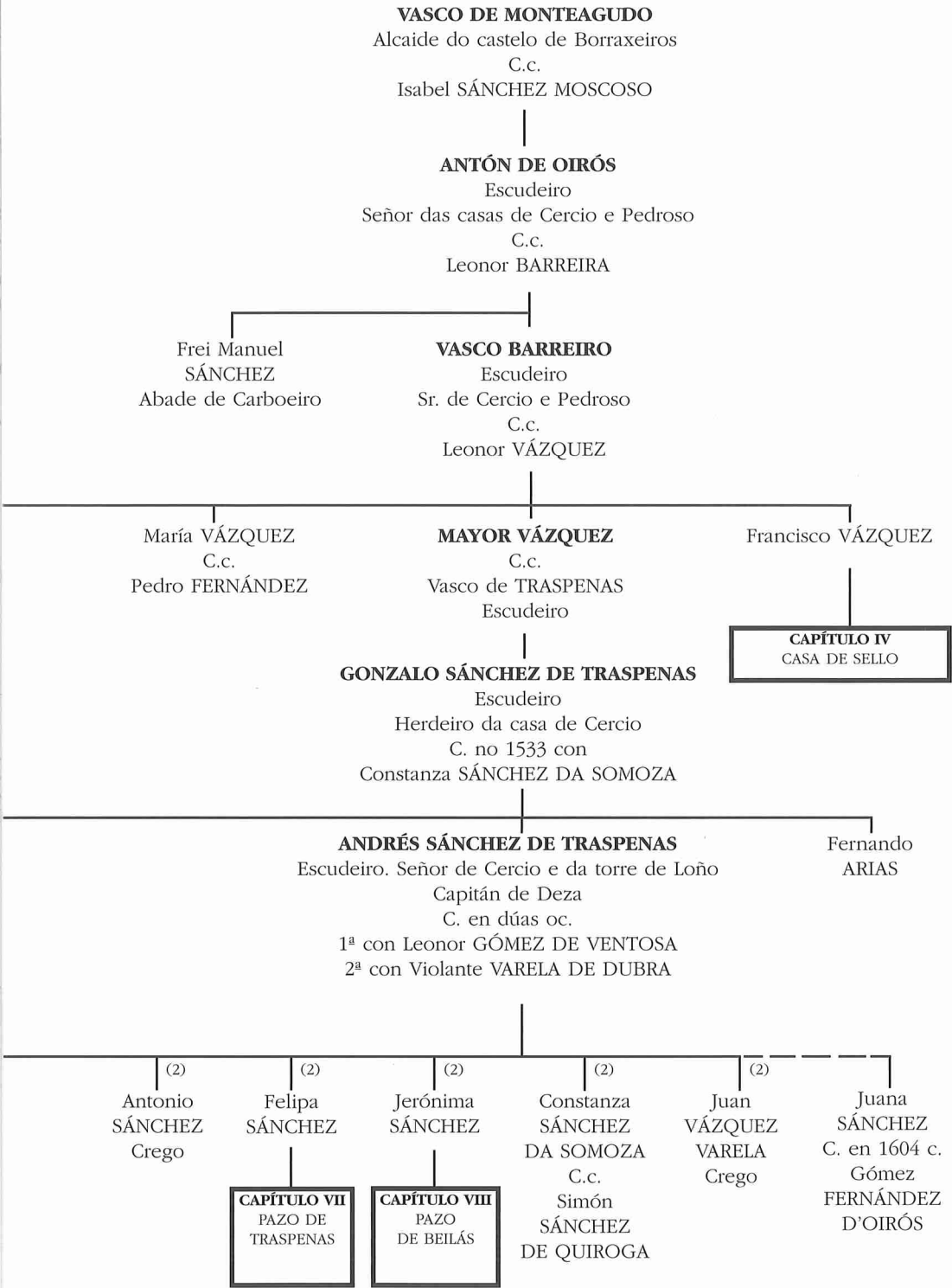
Deles naceu o derradeiro posuidor da Casa Grande de Cercio pertencente á familia orixinaria, **don Fidel Varela Millán**, que vendeu as propiedades ós ascendentes dos actuais propietarios¹⁶⁹.

¹⁶⁹ ADL, *Libro II de Matrimonios e defuntos de Santiago de Cercio e San Martiño do Cello*. TABOADA ROCA, A.: *La ascendencia paterna...*

CASA DE CERCIO

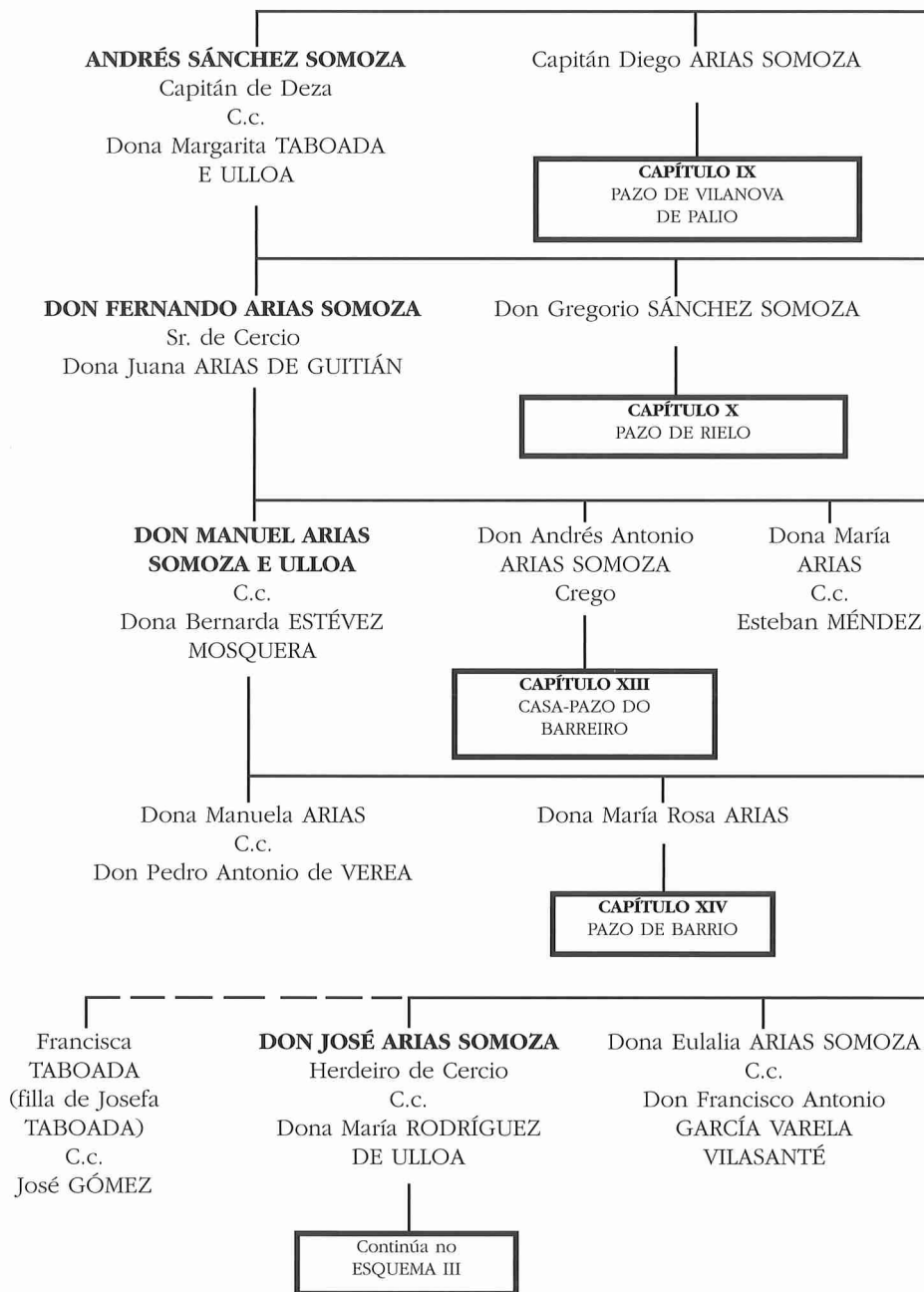
ESQUEMA I

CASA DE CERCIO

ESQUEMA II

FERNANDO ARIAS SOMOZA
Sr. de Cercio e do couto de Villanune
Capitán de Deza
C.c.
Dona Isabel de ULLOA

Licenciado
Gregorio SÁNCHEZ
Cura de San Pedro
de Erbo de anexos

Constanza

Catalina

Isabel

Don Andrés SÁNCHEZ
SOMOZA

Dona Mariana
SÁNCHEZ DE
SOMOZA

Diego SÁNCHEZ
SOMOZA
+ soltero

Diego SÁNCHEZ
SOMOZA

CAPÍTULO XI
PAZO DE MARZA

CAPÍTULO XII
CASA DE ABONXO

Dona Antonia
ARIAS SOMOZA

Dona Isabel ARIAS
C.c.
Don Andrés Antonio
VALCÁRCEL E SOMOZA

Don Fernando
ARIAS SOMOZA

**DON FRANCISCO ANTONIO
ARIAS DE SOMOZA E ULLOA**
Dono da casa de Cercio
C.c.
Dona María TABOADA E ULLOA

Dona Isabel ARIAS
C.c.
Don Francisco LÓPEZ
SORRIBAS
Casa de Chedas

Dominga
(filla de María ROMA,
solteira)

Dona Josefa María
ARIAS TABOADA
C.c.
José FERNÁNDEZ
BLANCO

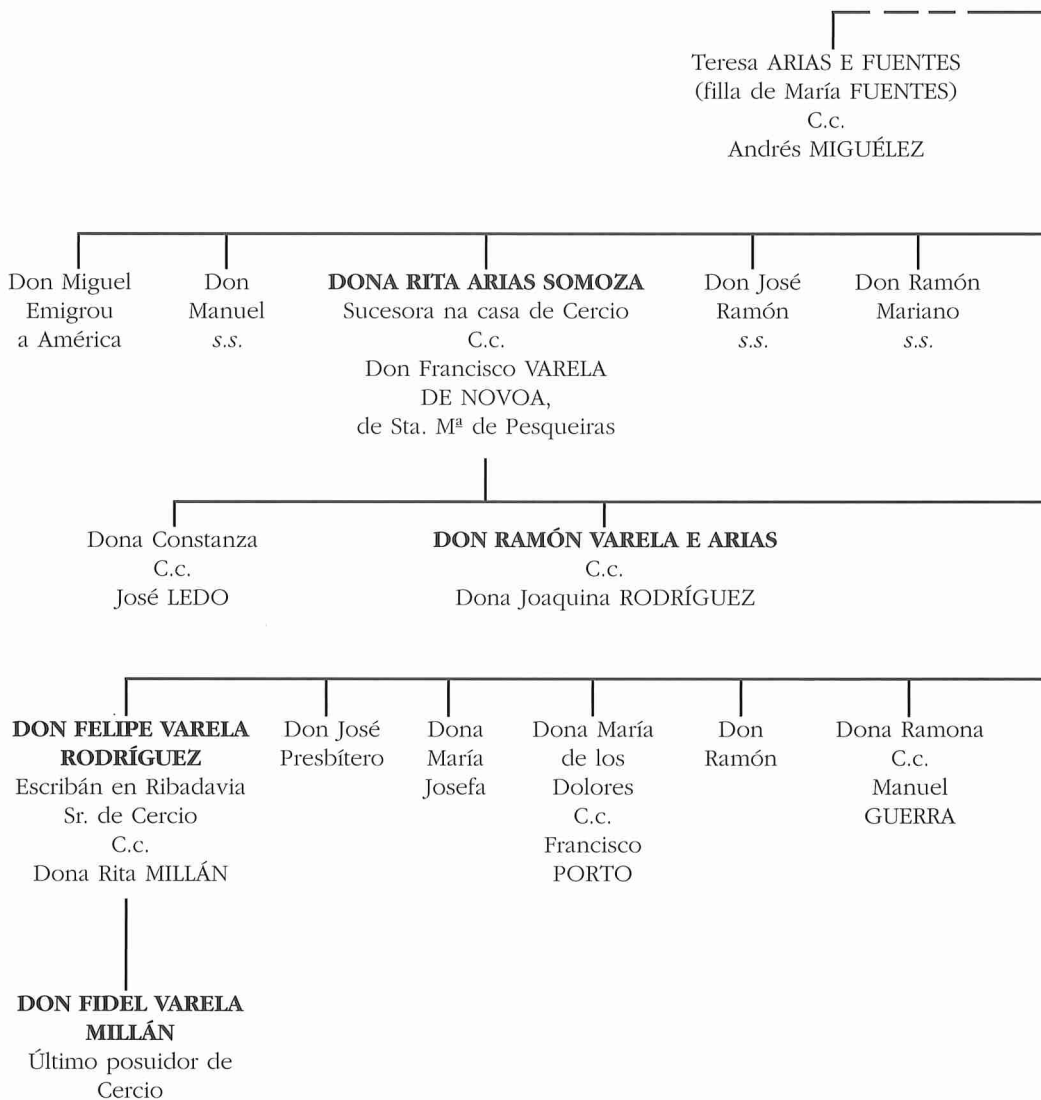
Dona Catalina
Andrea

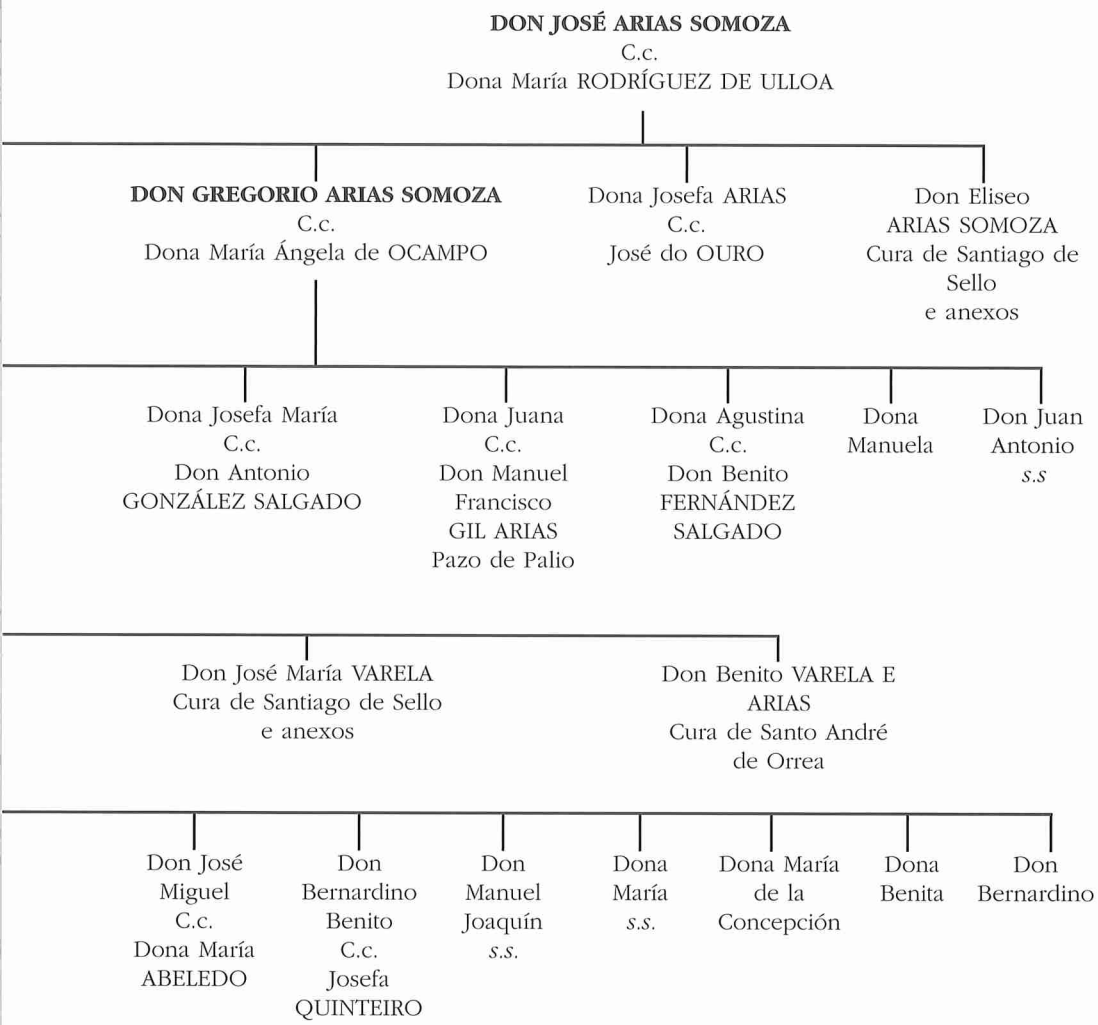
Don Manuel
Antonio

Don Pedro
Jerónimo

Don
Francisco
Antonio

ESQUEMA III

Capítulo II

PAZO DE PEDROSO

A parroquia de Santa María de Oirós pertencía antigamente á xurisdicción do mosteiro de Carboeiro, quedando incluída no século XIX no concello de Carbia, hoxe Vila de Cruces. Pero a súa historia é moi ampla, conservándose importantes restos arqueolóxicos no seu termo que avalan a antigüidade do asentamento humano. Aparece citada como *Villa Oriolis* o 13 de novembro do 959 en documentación relacionada co mosteiro de Sobrado¹⁷⁰.

Berce de familias fidalgas, destaca sobre todas elas a dos posuidores da casa de Pedroso, testemuña dunha época de liortas nobiliarias, famosa por moitos dos seus habitantes, como o escudeiro Antón de Oirós ou o seu fillo Vasco Barreiro, un dos máis opulentos nobres desta antiga terra.

Do primitivo “*Palacio de Pedroso*”, como se coñecía a mediados do século XVI¹⁷¹, pouco queda. As modificacións sufridas nos seus séculos de historia foron desfigurando pouco a pouco un dos solares fidalgos máis antigos da zona, que no século XVII aínda mantiña a torre das súas orixes¹⁷². Moi poucos elementos se conservan da primeira época da casa, e un deles pode se-lo escudo, ó que despois nos referiremos¹⁷³.

Tiña capela, fundada no século XVII por don Mauro Pardo de Ulloa, pero os únicos elementos que dela se conservan son a pequena pía de auga

¹⁷⁰ LOSCERTALES DE G. DE VALDEAVELLANO, P.: *Tumbos del Monasterio de Sobrado de los Monjes...*

¹⁷¹ Figura con esta denominación en AHUS, protocolos, Gonzalo Puñal, 1548.

¹⁷² AGB, protocolos.

¹⁷³ Un estudio sobre esta casa en GÓMEZ BUXÁN, C. e RUBIA ALEJOS, F.: *Pazos y moradas hidalgas de Deza*, páxs. 373-376.

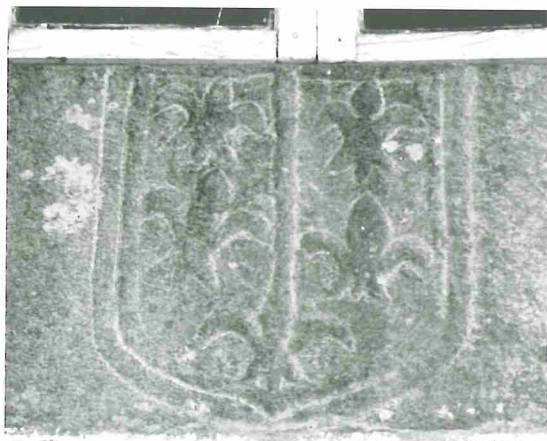
bendita e unha lápida fundacional, ámbalas dúas situadas no seu primitivo emprazamento, hoxe en día unha especie de vestíbulo englobado na edificación actual. Ó longo da lápida corre unha inscrición que di: *ESTA CAPILLA FVNDY DOTO D MAVRº PARDO DE ULLOA HIJO DESTA CASSA DE PEDROSO AÑO DE 1680.*

**Lápida fundacional e primitiva
pía da capela**

Elemento interesante tamén é a pedra armeira, antiga, con escotaduras na parte superior (parcialmente cortadas ó abri-la fiestra baixo a que se atopa). No seu campo, cinco flores de lis, cunha particularidade, que a flor de lis que se atopa na barba do escudo ten a súa parte central prolongada, facendo as veces de división do campo en dous cuarteis, entre os que está

compartida. Posiblemente esteamos ante un exemplo de “*fusión de armerías*”, dando lugar a unhas armas compostas por cinco lises que se transmitiron a outras representacións heráldicas da liñaxe. Data esta peza de finais do século XV ou comezos do XVI, e se poden atribuír a Vasco Barreiro ou ó seu fillo, Vasco de Monteagudo.

Primeiro plano e imaxe coa ubicación da pedra armeira

O estudo xenealóxico da casa de Pedroso ten múltiples dificultades, derivadas da falla de documentación, así como da costume antiga de repetir os nomes en sucesivas xeracións, o que fai pouco doado establecer as relacións familiares entre os descendentes da familia.

II.1. A separación de Cercio: Vasco de Monteagudo

No primeiro capítulo, ó tratar dos primeiros tempos da casa de Cercio, tamén se fixo referencia á de Pedroso, pois no século XV os seus propietarios eran os mesmos. Tanto **Antón de Oirós**, que pasou a vivir á casa de Cercio, como o seu fillo **Vasco Barreiro** posuíron o “*Palacio de Pedroso*”, que acadou a súa nova independencia co fillo deste último e da súa muller Leonor Vázquez, **Vasco de Monteagudo**. Foi o sucesor na casa de Pedroso, de onde era veciño a comezos do século XVI, finando antes do 1530.

O antigo pazo de Pedroso na actualidade

Casara con **Isabel de Ulloa**, descendente dunha das máis importantes familias da Galiza medieval, como filla de Pedro Oxea de Albán e de Maior de Ulloa, señores da casa de Lueda¹⁷⁴, neta materna de Gómez de

¹⁷⁴ Este Pedro Oxea de Albán, escudeiro, outorgou o seu testamento o 13 de novembro do 1501, ante o escribán Rodrigo de Froxil, no lugar de San Paio de Lueda, dentro do seu “*paaço de morada*”. Nel nomea á súa muller, Mayor de Ulloa, e ós fillos do matrimonio: Jácome Oxea, Gonzalo de Ulloa, Guterre Gonzalvez, Gil Oxea, Pedro Oxea, García Rodríguez, Vasco de Ulloa, Fernán Gonzalvez, Isabel de Ulloa e Maior de Ulloa, así como outro fillo (posiblemente natural) chamado Nuno Vázquez. PORTELA, M^a. José, GARRIDO, Margarita e ROMANÍ, Miguel: *Repertorio para las escripturas antiguas del Archivo bajo: catálogo del Archivo Monacal de Oseira en 1629*. [Santiago de Compostela], Tórculo, D.L., 1993, páxs. 475-477.

Ulloa (fillo de Lope Sánchez de Ulloa) e de Inés de Bendaña, segundo árbores antigas da casa de Pedroso¹⁷⁵.

Coñecémo-lo nome de sete fillos da parella: *Inés Pérez de Ulloa*, herdeira de Pedroso; *Leonor de Ulloa*¹⁷⁶; *Violanta Mosquera*¹⁷⁷; *Isabel de Ulloa*¹⁷⁸; *Margarida Taboada*¹⁷⁹; *Pedro Oxea de Albán*¹⁸⁰; e *María Gómez*¹⁸¹.

II.2. Inés Pérez de Ulloa

Sucesora no pazo de Pedroso, do que fundou vínculo e morgado. Dotada o 9 de setembro do 1529 ante Justo Rodríguez de Ulloa, cóengo da cidade de Santiago, e dona Maior de Ulloa, tía de dona Inés¹⁸² para casar co fidalgo lucense **Gómez Gundín, o Vello**.

Este era fillo de Alonso Gundín, criado dos condes de Andrade, e de Beatriz Salgada, criada na mesma casa¹⁸³.

¹⁷⁵ AGB, varios.

¹⁷⁶ Foi a primeira muller de Gómez Taboada, dono do pazo de Liñares, en San Martiño de Prado, do que tivo por fillos a Pedro Oxea de Albán, crego, e a Margarida Taboada, casada con Pedro López de Cangas. A sucesión de Liñares seguiu no fillo do segundo matrimonio de Gómez Taboada con Ana Mosquera, chamado Vasco Taboada Mosquera. Pódese citar, como curiosidade, que a citada Leonor de Ulloa asinaba, cousa moi rara neses tempos nas mulleres.

¹⁷⁷ Casou con Francisco Gómez Varela, e deles descendem os donos do lugar e Pazo de Outeiro, en San Martiño de Ramil. Foron os seus fillos Isabel de Ulloa, casada con Lope Fernández, e Gregorio Varela Monteagudo, que levaba o lugar e pazo de Outeiro, en Ramil, no 1601.

¹⁷⁸ Muller de Tristán de Novoa.

¹⁷⁹ Nai de Álvaro López Taboada, pai á súa vez doutra Margarida Taboada, casada con Domingo Álvarez. MP- Fondo DL, *preito sobre o curato de Toiriz*.

¹⁸⁰ Pedro Oxea de Albán outorgou o seu testamento ante Gonzalo Puñal, morrendo en abril-maio do 1553. Pasou a vivir ó lugar de Lamela, en San Pedro de Losón, ó casar con Inés Afonso (sobriña de Diego Ares de Porto, alcaide da fortaleza de Castro Cavadoso, en Ribadavia, ó que o mosteiro de San Martiño Pinario de Santiago lle aforou no 1528 o lugar e casal de Lamela; filla de Ares Gil, escudeiro e participante en feitos de armas con Lope Sánchez de Ulloa, e da súa muller Inés Pérez). De Pedro e Inés descendem ilustres persoeiros e familias fidalgas, como os Abrales de Mendoza e os López de Basadre.

¹⁸¹ Viúva no 1548. Ignorámo-lo nome do que sería o seu marido. AHUS, protocolos, Gonzalo Puñal, 1548.

¹⁸² CANCIO-DONLEBÚN Y VÁZQUEZ, Octavio e CANCIO-DONLEBÚN Y DURÁN, Juan Carlos: *Genealogía de los Cancio-Donlebún*. Traballo publicado en internet.

¹⁸³ Era fillo destes e irmán de Gómez Gundín, o crego Antonio Salgado Gundín, que mercou Borraxeiros e fundou os vínculos e morgados de Podente e Borraxeiros.

Gómez Gundín debeu nacer a finais do século XV, pois xa no 1521 figura como Xuíz en Deza. Como veremos con máis detalle, fundou o vínculo da casa de Gundín, en San Salvador de San Breixo, o 5 de outubro do 1555¹⁸⁴ ante o escribán de Santiago Macías Vázquez. Fixo testamento o 3 de outubro do 1574 ante o escribán da vila de Monterroso, Pedro Vázquez¹⁸⁵, mandando ser soterrado na capela de San Miguel de Esporiz onde o está a súa primeira muller, e que se poñan sobre a súa sepultura “*mis armas conforme a las que están hechas y esmaltadas sobre la sepultura de mi padre y mi madre*”.

Foi personaxe importante na xenealoxía da casa, non só polos cargos que ocupou e as súas propiedades, senón porque entre no ano 1571 comezou un preito pola súa fidalguía que seguiron os seus descendentes e que ofrece datos interesantes sobre a súa vida e a dos seus antepasados. Este preito comezou por delación deste Gómez Gundín e do seu sobriño Payo Salgado que fixo Juan Noguerol, veciño de San Miguel de Penas:

*En la villa de Valladolid, a cinco días del mes de abril de mil e quinientos e setenta e un anos, ante mi el presente escribano e testigos yuso escriptos paresçio presente Juan Noguerol, vecino de San Miguel de Penas, ques en el Reino de Galicia, estante al presente en esta dicha villa de Valladolid e dixo que delataba e hacía delación de Payo Salgado, hijo de Antonio Salgado, clérigo, vecino del lugar de San Miguel Descorizo e de Gómez Gundín, su tío, vecino de San Salvador de Sanbrexo, ques en el reino de Galicia, que heran onbres pecheros [...]*¹⁸⁶.

A notificación da Real Provisión derivada desta denuncia tivo efecto o 2 de decembro do 1573 na casa de Payo Salgado, en Podente (San Miguel de Esporiz) e en Mondín “*dentro de las casas de morada del dicho Gómez Gondín, ques en la feligresía de San Salvador de Sanbrexo*”¹⁸⁷.

¹⁸⁴ Información facilitada por don Manuel Julio Platero Campo, grande coñecedor desta liñaxe. Sobre este persoeiro, a súa ascendencia e parentela, se tratará nun próximo traballo realizado en colaboración co heraldista D. Xosé Antón García e González-Ledo.

¹⁸⁵ Segundo datos do traballo citado de don Manuel Julio Platero.

¹⁸⁶ Arquivo da Real Chancelería de Valladolid (en adiante ARCV), Sala de Hijosdalgo, caixa 0798.0003.

¹⁸⁷ ARCV, Sala de Hijosdalgo, caixa 0798.0003, f. 9.

En 9 de decembro do 1573, Gómez Gondín outorga poder a Gonzalo de Ulloa, Gómez Gondín e Francisco Salgado para segui-lo preito, xa que “*hes honbre hijodalgo y que por ofiçios que a tenido y por ser allegado de cavalleros y otras presonas sea escusado de pagar y contribuir en los pechos de pecheros*”¹⁸⁸, ademais, segundo expresa o seu representante “*que el dicho mi parte hes hombre hijodalgo notorio de casa y solar conosciado devengar quinientos sueldos según fuero de Castilla*”¹⁸⁹.

Non era da mesma opinión a parte contraria. Ademais das contradicorias informacións sobre a ascendencia de Gómez Gundín, a terceira das preguntas do interrogatorio é a seguinte:

*Yten si saben bieron y oyeron descir que el dicho Gómez Gundín que litiga nunca tuvo vecindad, casa ni asiento en ninguna parte, antes saben los testigos lo an oydo dezir a sus antiguos y más ançianos que hera un hombre vaxo e de baxa suerte e manera el cual andaba ganando su bida de lugar en lugar bendiendo sardina y hecho romero [...]*¹⁹⁰.

O seu fillo, Gonzalo de Ulloa, afirma, en troques, que o seu pai vivía da facenda que tiña en Santa María de Oirós, San Salvador de Sambreixo, Santo André de Sirgal e San Cibrao de Ferreirós.

Gómez Gundín figura como Meiriño en Deza o 10 de outubro do 1521¹⁹¹. Este oficio fóralle concedido polos citados condes de Andrade e posuía tamén a escribanía real “*y luego que el conde fue capitán general con el Papa Adriano le quitaron la merindad de Deza y le dieron la Merindad de Monterroso y Ulloa*”¹⁹².

O 5 de outubro do 1555, ante o escribán de Santiago, Macías Vázquez, funda morgado dos seus bens, entre os que se inclúe “*el lugar de Mondín, en que yo al presente vivo e moro con su palacio, casas, torre y edificios, heredades, sotos, dehesas, molino e con todo lo demás a el anejo*”. Fíxose a prol do fillo do primeiro matrimonio Alonso Gundín.

¹⁸⁸ ARCV, Sala de Hijosdalgo, caixa 0798.0003, f. 14.

¹⁸⁹ ARCV, Sala de Hijosdalgo, caixa 0798.0003, f. 14.

¹⁹⁰ ARCV, Sala de Hijosdalgo, caixa 0798.0003.

¹⁹¹ AHUS, Mitra 44.

¹⁹² Información de don Manuel Julio Platero.

O testamento de Gómez Gundín ten data de 3 de outubro do 1574, ante o escribán Pedro Vázquez, escribán da vila de Monterroso¹⁹³, “*presente y en cama*”. Nel manda ser enterrado na capela de San Miguel de Esporiz, onde está Beatriz Enríquez, a súa primeira muller, e que por riba da súa sepultura poñan outra pedra “*mayor, más nueva y luenga, que pase de diez palmos*”, con escudo, e que se poñan as súas armas, segundo “*están hechas y esmaltadas sobre la sepultura de mi padre y mi madre que están enterrados dentro de la dicha iglesia*”, e así mesmo no dito escudo da sepultura que se poñan as armas esculpidas que a dita Beatriz Enríquez ten na pedra que está sobre ela.

Portada da igrexa de Esporiz

Casou Gómez Gundín dúas veces. A primeira con Beatriz Enríquez, en xaneiro do 1523. Esta dona era filla de Pedro Fernández de Luaces, veciño da cidade de Ourense, sobriña de Andrés Enríquez e irmá de Juan Fernández de Luaces e de Benito Enríquez. Beatriz morreu o 23 de xaneiro do 1529, sen facer testamento, e deles quedou longa descendencia.

Casado coa dita Beatriz Enríquez habitou primeiramente na “*Torre de Villanueva*”, en San Martiño de Fente, e despois trasladou a súa residencia ó lugar de Sirgal, en *San Cibrián de los Ferreros* (posible erro por Santo André de Sirgal) onde, segundo algunha testemuña do preito, viviu dez anos.

Finada a súa primeira muller, casou coa citada Inés Pérez de Ulloa, filla de Vasco de Monteagudo, dono da casa de Pedroso, en Santa María de

¹⁹³ Traballo citado de don Manuel Julio Platero. No preito de fidalguía dise en maio do 1574 que “*puede aver tres meses poco más o menos que murió dicho Gómez Gundín*”.

Oirós, dotada que foi por escritura outorgada en Santiago o 9 de setembro do 1529 por Justo Rodríguez de Ulloa, cóengo de Santiago e por dona Maior de Ulloa, tía da noiva. Unha vez casados trasladaron a residencia a Santa María de Oirós e, aló polo 1545 se asentou definitivamente no lugar de Mundín.

Do segundo matrimonio tivo por fillos a: *Mayor Gundina*¹⁹⁴; *Antonio Gundín Novoa*¹⁹⁵; *Leonor Salgado*¹⁹⁶; **Gonzalo de Ulloa**, no que segue a sucesión do pazo de Pedroso; *Vasco de Monteagudo*¹⁹⁷; *Inés Pérez de Ulloa, a Nova*¹⁹⁸; *Juan de Ulloa*; e *Pedro de Ulloa Gondín*¹⁹⁹.

Así mesmo, Gómez Gundín tivo dúas fillas naturais: *Inés Alonso*, casada co señor do pazo de Beilás, Lope Varela²⁰⁰; e *Beatriz Salgado*, que casou con Lope Gil, da Casa de García Sánchez, en San Cristovo da Pena²⁰¹.

II.3. Gonzalo de Ulloa

Habitou na terra de Monterroso, onde figura no 1572 e 1583, quizais mentres o seu irmán Vasco o facía en Pedroso. Nel segue a sucesión do pazo

¹⁹⁴ Casou con Diego Enríquez Novoa, fillo de Juan Vázquez de Arxiz e de María Álvarez de Luaces, do lugar da Torre, en San Mamede da Torre, dotando o matrimonio coa fundación do vínculo e morgado ante o escribán da S.M. Pedro Vázquez Villar, no 1564.

¹⁹⁵ Pai de Francisco Salgado de Novoa.

¹⁹⁶ Muller de Alonso Gundín, señor de Vilacendoi. Deles naceron Francisco Salgado, dona Mariana Salgado, Francisco Salgado, muller de Pedro Mosteiro, tenente de Alguacil Maior da Real Audiencia e dono da Casa de Mosteiro (Santalla de Serantes), e Leonor Salgado.

¹⁹⁷ Viviu en Santa María de Oirós. Casara con Teresa Rodríguez de Aguiar (que, xa viúva, enlazou novamente o 21 de xullo de 1591 con Suero Ares de Novoa, veciño de San Pedro de Penela). Tiveron varias fillas: Inés Pérez de Ulloa, filla maior, dotada o 21 de xullo do 1591 (AHUS, protocolos, Cristóbal Gondín, 571) ante o escribán Cristóbal Gondín para casar con Pedro Yáñez de Novoa e Villamarín (fillo do citado Suero Ares de Novoa), aínda que nas escrituras de presentación de curatos e árbores xenealóxicas da casa figura como muller don Domingo López Cao (MP- Fondo DL, preito sobre o curato de Toiriz); outra das fillas foi María Bermúdez, da que non coñecemos máis datos; e, finalmente, Juana Bermúdez, dotada o 21 de xullo do 1591 na escritura mencionada para casar con Bastián de Novoa (fillo tamén de Suero Ares de Novoa). Tiveron un fillo Vasco de Monteagudo e Teresa, chamado Pedro Oxea de Albán, como varios dos seus antecesoros.

¹⁹⁸ Casou con Gómez de Ventosa, con dilatada e fidalga sucesión. Fillos seus foron, entre outros, Francisco Gómez Gundín, do que descenden os señores da casa de Seixós, Margarida Gómez de Ulloa e Leonor Salgado.

¹⁹⁹ Veciño de terra de Monterroso a finais do século XVI.

²⁰⁰ **Capítulo VIII: Pazo de Beilás.**

²⁰¹ **Capítulo VI: Casa de García Sánchez.**

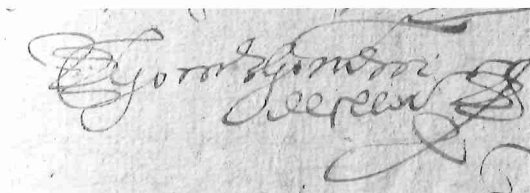
de Pedroso, por escritura de 30 de xaneiro do 1563 ante o escribán Pedro Díaz de Prado que lle fixo o seu pai²⁰².

Casou Gonzalo de Ulloa con **Francisca de Novoa e Villamarín** (filla de Vasco Albán de Novoa e Villamarín e de dona Margarida Taboada Moure)²⁰³, xa viúva no 1587, sendo os seus fillos: **Gómez Gundín de Ulloa**, que segue a liña; *Vasco de Monteagudo*, do que non coñecemos máis datos; *Alonso Gundín*; e *Inés Pérez de Ulloa*²⁰⁴.

II.4. Gómez Gundín de Ulloa

Veciño, o mesmo que o seu pai, da Terra de Monterroso, onde figura en 1572 e 1612.

O 24 de setembro do 1612, ante o escribán Gonzalo Rodríguez²⁰⁵, Gómez Gundín de Ulloa, como herdeiro do seu pai, arrendou a Simón Tato, veciño de Santa María de Sabreixo “*la mitad enteramente del*

Sinatura de Gómez Gundín de Ulloa no 1612

su lugar de Pedroso, según e de la manera que lo solía traer e poser Amaro do Campo el cual se lo arriendo por tiempo y espacio de seis anos primeros siguientes que enpiecan a correr y se contar desde oy día de la fecha desta escritura asta seren fenescidos”.

As condicións de este arrendo son as seguintes “*le a de dar las cabras que solía traer y de la manera que las dava al dicho Amaro do Campo y dos bueis y dos bacas con que si las dexare dormir fuera y las comieren los lobos las a de pagar y de la novedad de pan e trigo así de rego como de monte que en el dicho lugar labrare y se coxiere le a de dar la mitad enteramente labrado a su costa poniendo la mitad de la sementera y del millo la tercia parte y los navos el medio que se cobrare los a de llevar sin le dar ninguna cosa y con condición que a de tener el dicho lugar y casas vien labrado y reparado de todos los labores nescarios y cerrarlo de manera que no se pierdan las novedades ni avran*

²⁰² Información de don Manuel Julio Platero.

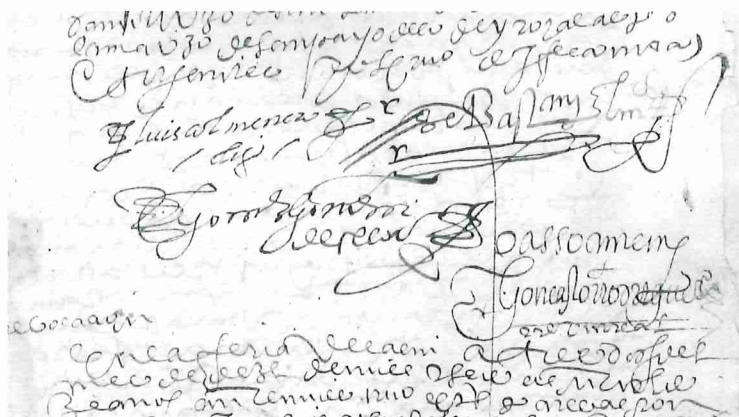
²⁰³ AGB, Árbore xenealóxica da casa de Pedroso.

²⁰⁴ Nai de Isabel, Margarida e don Álvaro de Ulloa, abade de Cuenza.

²⁰⁵ AGB, protocolos.

las cerraduras antes mejoren y que no a de cortar árboles ningunas de castanos ni carvallos y cortándolos que por ellos pague lo que dixeren dos honbres honrrados y las arboles que pusieren no se le pague por razón dello ninguna cosa y con condición que si el dicho Gómez Gundín uviere menester [...] lugar por su propia persona se lo a de dexar libremente sin enpedimiento alguno y luego del pueda echar fuera como si fuese pasado este arrendamiento”.

Neste arrendamento non entra “la torre questa arriva de la casa”, que reserva Gómez Gundín para si, polo que gracias a este documento sabemos da existencia da Torre de Pedroso e dunha construción anexa a ela. A torre, naturalmente, se reserva para o propietario, pois e o símbolo do seu poder e fidalguía.

Gómez Gundín con outros persoeiros. Ano 1612.

Foi a súa esposa **Isabel González Ribadeneira** (filla de Pedro Pardo de Aguiar e Ribadeneira e de dona María López Taboada, señores da fortaleza de Trebolle)²⁰⁶.

Destes naceron, entre outros: **Pedro Pardo de Ulloa**, herdeiro de Pedroso; **dona Francisca Pardo**²⁰⁷; e **don Antonio Salgado Pardo de Ulloa**.

²⁰⁶ Soterrada dita Isabel na igrexa de Oirós, como se recolle no testamento do seu neto, don Francisco Pardo.

²⁰⁷ Muller de Alonso Gundín. Parece ser que non tiveron sucesión.

II.5. Pedro Pardo de Ulloa

Pedro Pardo herdou Pedroso, trasladándose a vivir nesta residencia a comezos do século XVII. Aínda estaba vivo no 1659.

A black and white photograph of a handwritten signature in ink on aged paper. The signature is written in a cursive script and reads "Pedro Pardo de Ulloa". There are some additional scribbles and a date "1625" visible below the main signature.

Sinatura de Pedro Pardo e Ulloa no 1625

Casou este señor con **María Taboada e Ulloa**²⁰⁸, e tivo a parella dilatada descendencia, coñecéndose o nome de dez dos seus fillos: *Gonzalo de Ulloa*, primoxénito²⁰⁹; *don Francisco Pardo de Ulloa e Ribadeneira*, herdeiro en Pedroso; *dona María Pardo*; *don Mauro Pardo de Ulloa Ribadeneira*²¹⁰; *don Antonio*; *don Alonso*, relixioso da Compañía de Xesús; *don Pedro Pardo de Ulloa*, cura de San Xoán de Larazo e anexos; *dona Isabel*; *dona Ana*; *dona Luísa de Ulloa*²¹¹.

²⁰⁸ Era filla de Gonzalo Taboada e Ulloa e de Dominga Fernández de Deza, señores da casa e pazo de Golmar, en Santa María de Noceda, dos que xa se ten falado con anterioridade.

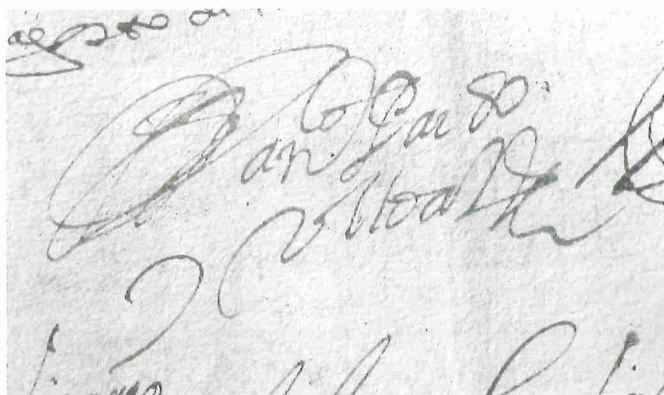
²⁰⁹ Fillo primoxénito, foi mellorado polo seu pai para casar con dona Ana de Parga, aínda que faleceu sen sucesión, pasando os vínculos ó seu irmán don Francisco. Neste dote se contiña a condición de que a conta da dita mellora debería pagar dous mil ducados ás súas irmáns dona Luísa e dona Ana Pardo, e na mesma escritura tamén fixeron agregación das súas lexítimas don Pedro e don Mauro Pardo, irmáns do dito don Gonzalo.

²¹⁰ Cursou estudos, ordenándose de crego de misa. No 1678 figura como cura de San Xoán de Larazo e, anos máis tarde, rector de Santa María de Oirós e anexos. A el se debe a fundación dunha capela xunto á casa solar de Pedroso, por escritura de 15 de maio do 1679, construíndose a mesma no 1680. Don Mauro fixo testamento pechado o 20 de febreiro de 1685 ante o escribán Juan Romero de Caamaño.

²¹¹ Muller de don Antonio de Castro e Taboada, sendo fillos seus don Simón, dona Juana, dona Ana, monxa dominica de Belvís, don Antonio, colexial en San Xerome, e dona María de Castro, muller de don Juan Troncoso e Sotomayor. CRESPO POZO, J. S.: *Blasones y Linajes de Galicia*, T. IV, páx. 461.

II.6. Don Francisco Pardo de Ulloa Ribadeneira

Co grao de licenciado, chegou a exercer como avogado da Real Audiencia de Galiza. Quizais comezou a súa preparación orientada á vida relixiosa, xa que o herdeiro de Pedroso ía se-lo seu irmán maior, pero a prematura morte deste trocou os planes sucesorios e don Francisco pasou a ser dono dos bens da Casa. Entre os cargos que desempeñou ó longo da súa vida figuran o de Xuíz ordinario da xurisdicción de Deza, onde figura no 1679, así como Correxidor e Alcalde Maior de Monforte de Lemos no 1681²¹².

Rúbrica de don Francisco Pardo de Ulloa. Ano 1676.

Casara en dúas ocasións, pero de ningunha das mulleres conseguiu descendencia masculina.

Foi a súa primeira esposa **dona Gregoria de Ponte e Andrade** (filla de don Antonio Sánchez Raposo Ribadeneira, rexedor de Betanzos, e de dona Inés de Ponte e Andrade). Dela tivo a **dona Manuela Antonia**, que herdou o vínculo de Pedroso, e a **dona Inés María Pardo de Ulloa**²¹³.

²¹² AGB, xulgado.

²¹³ Casou con don Pedro Antonio González de Cortes, dono da casa de Cardexía (Santa María de Filgueira). Este era fillo do doutor don Andrés González e da súa muller dona Bernarda de Cortes e Monreal, donos da citada casa de Cardexía. Deles naceu, entre outros, don Francisco Antonio González Pardo, fillo maior e, como tal dono da “*Casa y Pazo de Cardexía*”, rexedor perpetuo de Santiago, cidade da que era veciño. A súa muller foi dona Inés de Cortes e Prego de Montaos (filla do doutor don Juan de Cortes Monreal e de dona Benita Prego de Montaos, señores da casa da Cerca, na freguesía de Barcia), da que tivo descendencia, entre eles o conde Quirós, don Isidoro Millán González-Pardo, recentemente falecido.

De segundas nupcias casou don Francisco Pardo coa súa parente **dona María Pardo de Ulloa**²¹⁴, da que non tivo sucesión.

O 12 de xuño do 1694 outorgou don Francisco Pardo testamento ante o escribán de Deza Francisco Gutiérrez²¹⁵, finando seguidamente. Neste documento afirma que a súa filla dona Manuela Antonia “*dio ocasión al menoscabo de mi casa*”, ocasionando preitos e gastos, polo que quere que non leve bens ningúns dos libres que lle pertencen ó dito don Francisco, nomeando por herdeira dos seus bens á súa outra filla, dona Inés María. Entre estes bens sinala: a Granxa de Santiago de Barbantes, con todo o a ela anexo e pertencente; o lugar de Parabispo, sito na xurisdicción de Boente e Abeancos, con todo o anexo; e outras moitas rendas de centeo, capóns cebados, servicios, etc, con gravame de vínculo e morgado, e a condición de que sempre levarán os sucesores “*el apellido y blasón de Pardos y Ulloas Rivadeneira*”.

A segunda muller de don Francisco, dona María Pardo de Ulloa Ribadeneira, outorgou testamento o 12 de xuño do 1692 no seu pazo de Pedroso, ante o escribán Isidro Fernández López. Este documento, xunto coa fundación da capelanía de San Antonio de Padua foron amablemente facilitados por don Nicolao Alvarellos, estudioso das terras de Deza. Deles, particularmente da escritura de últimas vontades se poden obter datos interesantes para a casa de Pedroso.

Sinala o lugar do seu descanso dentro da igrexa parroquial de Santa María de Oirós “*en una sepultura que está en la capilla de ella, donde está sepultada doña María Taboada y Ulloa, madre del dicho mi marido, que tiene las armas de nuestros apellidos*”. Pola súa ánima e máis dos que ten obriga encarga un inxente número de misas: primeiramente duascentas nas súas honrras, tres delas cantadas coas súas vixilias e responsos; outras catrocentas na Capela das Ánimas da catedral de Santiago; duascentas no convento de San Francisco da mesma cidade de Compostela; duascentas no mosteiro de San Lourenzo da mesma urbe; duascentas máis no convento da

²¹⁴ Fillas de don Antonio Pardo Ribadeneira; neta paterna de don Pedro Pardo, bisneta de don Juan Sánchez Varela e de dona Bárbara Sánchez de Ulloa Ribadeneira, terceiro neto de Alonso Vázquez Varela e de Catalina Sánchez da Somoza, e esta filla de Gonzalo Sánchez de Traspénas, dono da casa de Cercio. Todos estes datos anteriores segundo CAMPO FERNÁNDEZ, L.: *Casas hidalgas de Saviñao...* No testamento da citada dona María Pardo, dise que é filla de don Antonio Pardo Ribadeneira e de dona Juana Taboada, neta de dona Juan Vázquez e bisneta de don Alonso Vázquez e de dona Bárbara Sánchez, datos que non coinciden cos aportados por este autor.

²¹⁵ AHPP, protocolos, Francisco Gutiérrez, 1694.

Nosa Señora da Caridade; e, finalmente outras duascentas para que digan os licenciados Diego Sánchez e Juan de Mella “*en la parte que les pareciere*”. Tamén encarga ó seu marido lle faga dicir outras cen misas, das que indica que doce sexan “*en reverencia y alabanza*” do Santísimo Cristo de Ourense, seis á Nosa Señora das Ermitas e seis a Santo André de Teixido. En total deixa encargadas mil cincocentas misas, un número respectable de sufraxios pola súa ánima.

Como herdeira, excepto nuns bens que deixa ó seu marido, nomea á súa sobriña dona María Paula Pardo Varela e Lemos, dona da casa de San Mamede.

Don Francisco Pardo, o seu marido, para cumprir co que deixara mandado a súa muller, funda e dota o 10 de novembro do 1693 ante o escribán Francisco Gutiérrez unha capelanía na igrexa de Oirós baixo a advocación de San Antonio de Padua “*en el altar colateral de ella, que está al lado del Evangelio en donde está la imagen de Nuestro Padre San Antonio de Padua*”, e nomea como sucesora no patronato da mesma á súa filla dona Inés María Pardo Ribadeneira, que xa citamos con anterioridade.

II.7. O século XVIII: os Ulloa

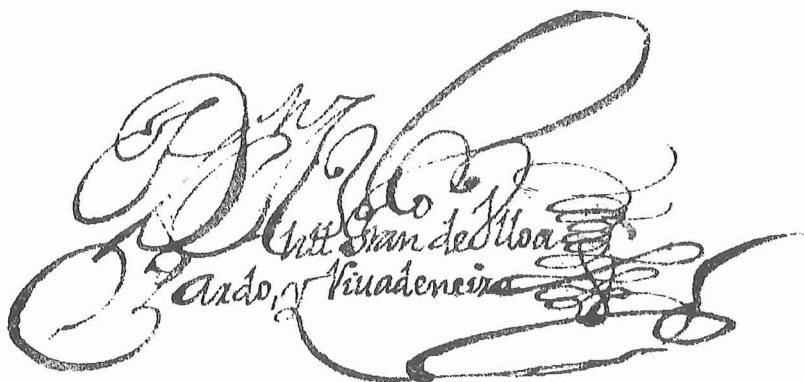
Don Francisco Pardo nun primeiro intre desherdou nos seus bens libres, como xa vimos, á súa filla **dona Manuela Antonia Pardo de Ulloa**, pero, como primoxénita, foi a que seguiu a sucesión nos vínculos e morgados do pazo de Pedroso.

O seu marido foi un importante fidalgo, **don Blas de Ulloa Taboada e Ribadeneira**, rexedor de Ourense a comezos do século XVIII, oficio anexo os seus bens. Xa os seus devanceiros foran rexedores perpetuos da mesma cidade, como o seu pai, don Blas González de Ulloa, o Vello, avogado dos Reais Consellos, casado con dona Juana Taboada e Ribadeneira²¹⁶.

O sucesor nos bens do matrimonio formado por don Blas de Ulloa e dona Manuela Antonia Pardo foi o seu fillo **don Antonio Francisco de**

²¹⁶ Casou dona Juana de segundas nupcias co licenciado Lucas Ginzo e Santiso, avogado da Real Audiencia, do que tivo a don Antonio Andrés de Ginzo Taboada, abade de San Xoán de Larazo, dona Antonia de Ginzo, muller de don Juan Clemente de Ron, avogado e relator da Real Audiencia, dona Ana e dona María de Ginzo. MARTÍNEZ BARBEITO, Carlos: *Informaciones genealógicas del archivo municipal de La Coruña*. Madrid, Ediciones Hidalguía. 1959, pp. 8-9.

Ulloa Pardo e Ribadeneira, tamén rexedor perpetuo de Ourense²¹⁷. O seu enlace con **dona Juana Rosa de Losada Montenegro e Cadórniga** supuxo que se engadise ó vínculo de Pedroso a casa de Xinzo de Limia, e as xurisdiccións de Monasterio, Novás e Quirogás (“*Queiroganes*”), como filla de don Francisco Losada e Cadórniga e de dona Isabel de Rivera Salgado e Montenegro. Eran veciños da cidade de Ourense, pero vivían en ocasións no pazo de Pedroso, tal e como figuran, por exemplo, outorgando un poder o 31 de decembro do 1712: “*residentes en la cassa de Pedrosso*”²¹⁸.

Sinaturas de don Antonio Francisco de Ulloa e da súa muller,
dona Juana Rosa de Losada, donos de Pedroso

²¹⁷ Era curmán de don Nicolás de Cadórniga Pimentel e Ulloa, Capitán de Infantería no tercio de Ourense, residente na praza de Monterrei en decembro do 1712. AHPP, Amaro Fernández, 1712, ff. 12-13.

²¹⁸ AHPP, Amaro Fernández, 1712, ff. 12-13.

Entre os fillos do matrimonio destacaremos a **don Lorenzo de Ulloa**, que continúa na posesión de Pedroso, e **dona Rosalía Marcelina de Ulloa**, muller de don José Taboada, dono dos Pazos de Liñares e Brenzos, do que tivo un só fillo, que morreu aínda rapaz.

Sucedeu no pazo de Pedroso **don Lorenzo de Ulloa Pardo e Losada**, que casou con **dona Rosa Luísa Cadórniga e Añel** (filla dos donos da Casa de Congostro, na xurisdicción de A Limia, don Nicolás Cadórniga e Ulloa e dona Marina Añel e Mondragón.

II.8. A nova liñaxe: os Cisneros

Do matrimonio entre don Lorenzo de Ulloa e dona Rosa Luísa Cadórniga naceu unha única filla, chamada **dona Manuela de Ulloa e Cadórniga**. Incontables propiedades herdou dos seus pais esta dona, unindo os Pazos e casas de Pedroso, Abertezga (en San Xínés de Peroxa) e Xinzo de Limia, así como as xurisdiccións de Monasterio, Novas e Quiroganes.

Xa que logo, o consorte de dona Manuela debería ser algún fidalgo de rancio liñaxe e grande riqueza patrimonial, atopado na persoa de **don Juan Antonio de Cisneros**. Este era fillo de don Antonio Ramón de Cisneros Castro e Mendoza, rexedor perpetuo de Santiago, e de dona María Rosa de la Barrera Navia e Castrillón; neto paterno de don Bernardino de Cisneros Figueroa e Mendoza, rexedor de Santiago, Familiar da Inquisición e Comandante de Milicias en Sarandón e Arnois en tempos de Carlos II, e de dona Baltasara Sarmiento e Sotomayor, filla dos señores de Petán²¹⁹; neto

²¹⁹ Descendía da familia propietaria da torre de Costela, que se conserva aínda na actualidade na parroquia silledense de San Fiz de Margaride, xa que era filla de don Diego Sarmiento de Sotomayor, oriúndo desa parroquia, e de dona Antonia Sotelo.

A torre de Costela remonta as súas orixes ó século XV, ligada á figura de García Pérez de Costela, escudeiro, “amo” de Lope Sánchez de Moscoso, futuro conde de Altamira, e destacado participante nos feitos de armas desa época, como a toma da fortaleza de Altamira, a reconstrucción de Cira, e alcaide posteriormente de ambas fortalezas. Figura sinalada nunha información levada a cabo no 1767 para construír unha cárcere en Trasdeza, na que se recolle: “[...] anteriormente hay noticias de que hubo cárcel en el lugar de Costela, feligresía de San Pedro Fiz de Margaride, en donde se halla una Casa y Torre con su cuarto común, la que posee don Francisco Sarmiento, dueño de la de Petán, que se halla percibiendo la mitad del portazgo de la jurisdicción de Trasdeza en el lugar del Foxo, inmediato a ella [...]”. AHUS, mitra, 44. Figura tratada esta residencia fidalga en GÓMEZ BUXÁN, C. e RUBIA ALEJOS, F.: *Pazos y moradas hidalgas de Deza*. FRAMIÑÁN SANTAS, A.M. e GARCÍA GONZÁLEZ-LEDO, X.A.: “Costela, fidalgos da casa de Moscoso (séculos XV-XVI)”. Anuario de Estudios e Investigación *Descubriendo*, nº 6 [145-168]. Lalín, Seminario de Estudios de Deza, 2004.

materno de don Blas de la Barrera Navia e Castrillón, señor da vila e xurisdicción de San Martiño de Mondoñedo, e de dona Margarita Sánchez Baamonde e Luaces.

Don Juan Antonio foi Cabaleiro do Real Corpo de Maestranteres de Granada, rexedor perpetuo da cidade de Santiago, dono da torre e Fortaleza de Mirón e das xurisdiccións de Anzobre, a de Soar, couto e xurisdicción de Ximonde co seu “*palacio, casa y fortaleza de Couso*”, pazo e torre da casa de Soar, torre de Piguriños, Couto de Veá, etc. Alcalde máis antigo na cidade de Santiago en 1750 e 1762. Tamén figura na obra de Pérez Constanti que “en las guerras que hubo con las Coronas de Inglaterra y Portugal, se ha portado con gran celo y eficacia en el cumplimiento de Reales Ordenes y reclutas de gente para el completo de dos quintas y otras importancias del Real Servicio, sin sueldos ni otros intereses”²²⁰. Participou nos festexos de Padrón o día 18 de xullo do 1752, con motivo da fundación do mosteiro do Carme, e neles “*dio la nota peculiar*”, facendo de capitán dun grupo de cabaleiros padroneses nunha corrida de carneiros²²¹.

O 17 de decembro do 1765 foille concedido o título de Conde de Ximonde²²², co vizcondado previo de Soar polo rei Carlos III. A data do Real Decreto é o 14 de xaneiro de 1766²²³. Como se titulaba “*Conde de Jimonde, Vizconde de Soar, Caballero de el Real Cuerpo de Maestranza de la ciudad de Granada, dueño de los cotos y jurisdicciones de Ximonde, Anzobre, Soar, San Juan de Villaronte y San Martín de Mondoñedo y otras, de las thorres y casas de Pegariños, pazo de Couso y Bea, Santiago de Fox y de la casa de la ciudad de Mondoñedo, Gondelle y otras, vecino y rejidor perpetuo de esta ciudad de Santiago*”²²⁴. Ademais posuía “*la casa de*

²²⁰ PÉREZ CONSTANTI, Pablo: *Linajes Galicianos*. Ed. completa e ampliada de Eduardo Pardo de Guevara y Valdés. [Santiago de Compostela], Ara Solis: Consorcio de Santiago, 1998, páxs. 33-35.

²²¹ PARDO VILLAR, Aureliano: “El Convento del Carmen de Padrón”. *El Museo de Pontevedra*, Tomo III, 1944-45. Edición facsimilar. Pontevedra, Servicio de Publicacións Deputación Provincial de Pontevedra, 2000, p. 86. CRESPO POZO, J.S.: *Blasones y linajes de Galicia*. T. II, pág. 23.

²²² O título orixinal é conde de Gimonde.

²²³ GONZÁLEZ-DORIA, Fernando: *Diccionario heráldico y nobiliario de los reinos de España*, Madrid, Editorial Bitácora, 1987, pág. 144.

²²⁴ PICALLO FUENTES, Héitor: “Maíndo (A Estrada-Pontevedra): Espazo xeográfico, humano e histórico no dominio do Condado de Ximonde”. *A Estrada, miscelánea histórica e cultural*, nº. 7. A Estrada, Museo do podo estradense “Manuel Reimóndez Portela”, 2004. pág. 183, tomado de AHDS, Provisorado, Beneficial, caixa L-1, S. Martiño de Laxe, ano 1788.

*Santiago (...) y coto de Bea, con los de Santa María de Frades y San Miguel de Barcala; de la casa, torre y jurisdicción de Anzobre, castillo de Mirón y casa de Bergondo; de los cotos y jurisdicciones de Monasterio, Novás, y Quiroganes y de las casas solariegas de la Abertezga, Ginzo de Limia y pazo de Pedroso y más agregados, con sus vínculos y mayorazgos*²²⁵. Tamén era seu “*el derecho de presentar en veintinueve beneficios eclesiásticos; además de otras distinguidas regalías, como son varias sepulturas, y dotaciones en la catedral de Santiago, y en los conventos de Santo Domingo, San Francisco y San Agustín de la misma ciudad, con nichos, y escudos de mayor antigüedad, á que se agrega la posesión de varas, y más empleos de ministros de justicia en las mencionadas jurisdicciones*”²²⁶.

Acadou, ademais do seu exercicio como rexedor perpetuo de Santiago, a alcaldía no 1750 e 1762 e alcalde maior no 1784 e 1785²²⁷.

Durante máis de trinta anos gozou este señor do condado, xa que faleceu o 20 de novembro de 1798.

Entre os fillos de don Juan Antonio e dona Manuela destacaremos a *don Pedro Cisneros de Ulloa*, que foi o segundo conde; *don Manuel Francisco Javier de Cisneros*, solteiro²²⁸; *dona María del Carmen Benita Rita Ramona Ana Joaquina Josefa Teresa Cisneros*²²⁹; *dona Juana*, solteira; e *don Ambrosio de Cisneros*²³⁰.

II Conde de Ximonde foi **don Pedro María Cisneros de Ulloa** destacado mecenas na vida cultural de Santiago, benfeitor da escola gratuita de

²²⁵ PICALLO FUENTES, H.: *Maíndo...*, páx. 185.

²²⁶ PICALLO FUENTES, H.: *Maíndo...*, páx. 187. Tomado de G. SARMIENTO GIL, G.: “Memorial dirigido á S.M. por D. Juan Antonio de Cisneros suplicando la concesión de título de Castilla”, en *Boletín de la Real Academia Gallega*, III, A Coruña, 1910, p. 38. Desde logo, era un persoeiro importante na Compostela da época e incluso da Galiza.

²²⁷ PICALLO FUENTES, H.: *Maíndo...*, páx. 185.

²²⁸ PICALLO FUENTES, H.: *Maíndo...*, páx. 179.

²²⁹ Bautizada en San Fiz de Solovio o 16 de abril do 1757. Casou con don Pedro Martín Cermeño e García de Paredes, cabaleiro da Orde de Alcántara, Tenente Xeneral dos Reais Exércitos, Capitán Xeneral de Galicia (1774-1784) e Presidente da Real Audiencia, así como relevante enxeñeiro e arquitecto. Era fillo do enxeñeiro e arquitecto don Juan Martín Cermeño, natural de Cidade Rodrigo, e de dona Antonia de Paredes Fernández. PICALLO FUENTES, H.: *Maíndo...*, páx. 179.

²³⁰ Bautizado como *Ambrosio Juan Bautista María de la Cerca Benito María de los Dolores Isabel Ramón Lorenzo* en Solovio o 6 de marzo do 1765. PICALLO FUENTES, H.: *Maíndo...*, páx. 179. Cabaleiro de Malta no 1774 e garda mariña no 1778. CRESPO POZO, J. S.: *Blasones y Linajes de Galicia*, páx. 23.

debuxo anexa á *Real Sociedad Económica de Amigos del País de Santiago*. Durante a invasión napoleónica formou parte da *Junta Suprema de Armamento* do Reino de Galiza e despois foi Deputado da mesma na *Junta Suprema de Sevilla*²³¹.

Fixo testamento don Pedro María de Cisneros o 27 de xuño do 1824 ante o escribán Francisco Oca, e finou o 12 de xullo do mesmo ano, sendo soterrado na igrexa de San Agostiño de Santiago²³².

Casou coa súa curmá **dona Agustina de Puga Cisneros Sarmiento Araúxo e Puga** (filla de don Felipe de Puga Cisneros e Sarmiento e de dona Benita de Araúxo e Puga).

A última posuidora do pazo de Pedroso pertencente á familia orixinaria foi a III Condesa de Ximonde, **dona Jacoba Cisneros de Puga**, filla dos citados don Pedro Cisneros, II conde, e da súa muller dona Agustina de Puga.

Naceu dona Jacoba o 7 de xaneiro de 1813. Outorgou testamento pechado o 20 de decembro do 1853 ante don Gabriel Santín de Quevedo, corroborado por codicilo de 24 de novembro de 1855, que revocou noutro instrumento de data do 16 de febreiro do 1856 ante o escribán don Ruperto Suárez²³³. Xa viúva e sen fillos, deixa como herdeiros principais ós seus parentes, o coronel don Manuel Puga Sarmiento e ó seu irmán don Pedro, así como outras moitas mandas de rendas e bens a outras persoas. Así mesmo, ordena que se entreguen diversas cantidades a comunidades relixiosas: seis mil reais ós hospitais e casas de beneficencia de Santiago, catro mil ós de A Coruña, outros catro mil ó de Ourense, seis mil reais para os pobres da poboación en que falecera a condesa, dous mil ás monxas carmelitas de Santiago, e outros dous mil ás monxas capuchinas de A Coruña.

O seu consorte, dono de numerosos morgados, foi **don José María Bermúdez Pardiñas Villardefrancos**. Este señor, cabaleiro Maestrante de Ronda, era o herdeiro dos coutos de Villardefrancos, Castro, Xubia, Caranza, Santa Icí de Trasancos, Outeiro de Lamas e a casa de Mandiá. Era rexedor perpetuo de Ferrol e Xentilhome da Súa Maxestade, fillo de don Pedro Bermúdez Ribadeneira Pardiñas e Villardefrancos, Cabaleiro da Real Maestranza de Ronda, e da súa muller dona María del Carmen Acevedo e Bermúdez, herdeira dos vínculos do pazo de Preguecido (A Estrada).

²³¹ MARTÍNEZ BARBEITO, Carlos: *Torres, Pazos y Linajes de la provincia de La Coruña*. A Coruña, Deputación Provincial de A Coruña, 1978, páxs. 56-58.

²³² A partida de defunción en PICALLO FUENTES, H.: *Maíndo...*, páx. 215.

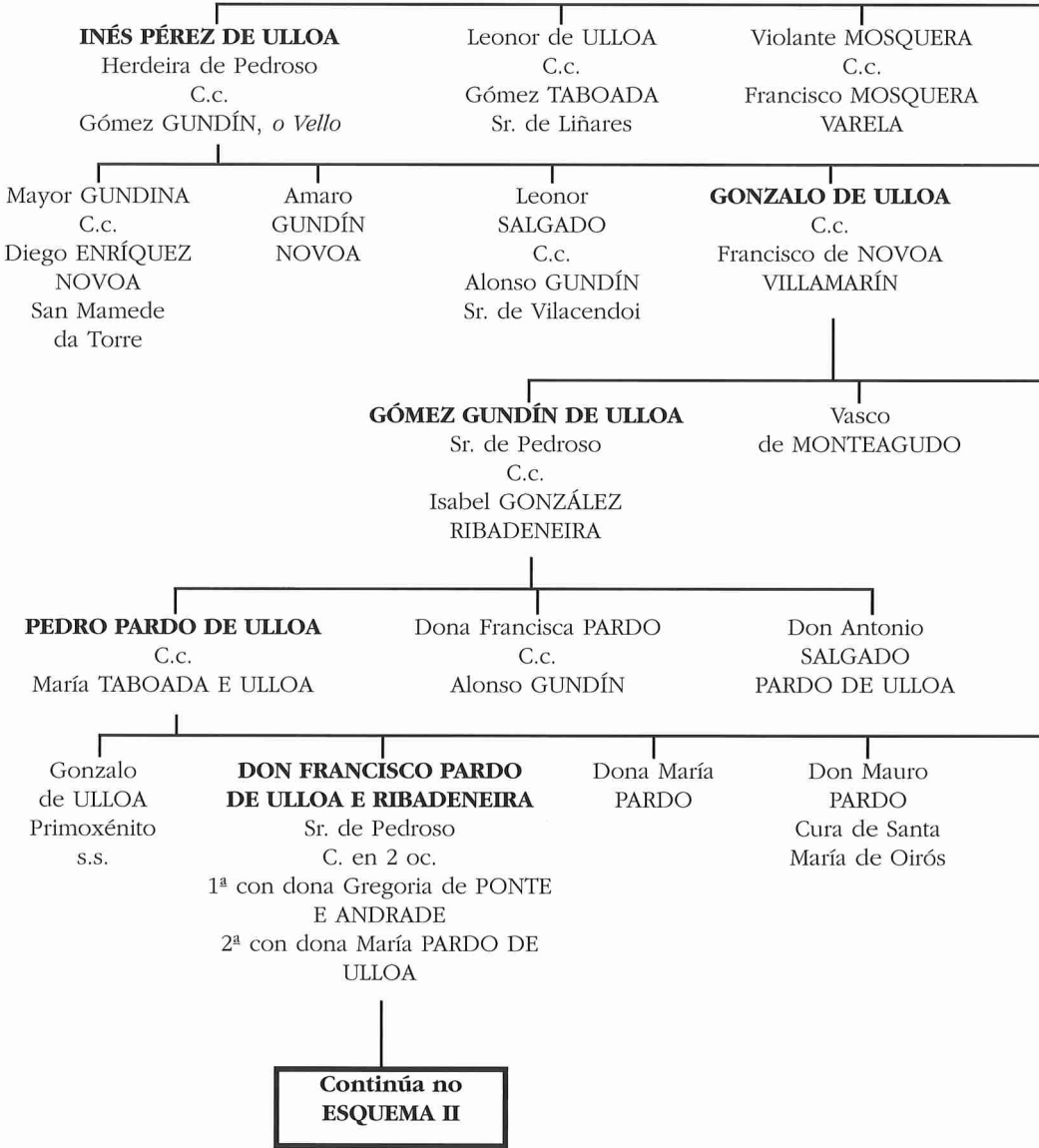
²³³ A transcripción do testamento en PICALLO FUENTES, H.: *Maíndo...*, páxs. 220-225.

Morreu don José María Bermúdez no ano 1855 e, a súa muller, dona Jacoba de Cisneros, III condesa de Ximonde morreu o 7 de abril do 1860²³⁴. A parella non tivo sucesión²³⁵.

²³⁴ PICALLO FUENTES, H.: *Maíndo...*, páx. 197.

²³⁵ Crespo Pozo en *Blasones y Linajes* afirma que faleceu solteira. Martínez Barbeito, en *troques*, aporta o dato deste matrimonio. A sucesión nos bens da familia pasou ós Puga, parentes por liña materna da última posuidora, a citada dona Jacoba, dos que descende, como persoeiro que se debe destacar, don Manuel María Puga e Parga, coñecido por todos como *Picadillo*, alcalde de A Coruña, dono do pazo de Anzobre, en San Pedro de Armentón (Arteixo), que se fixo célebre, non pola súa vida pública, senón por se-lo autor de varias obras de gastronomía que se seguen a reeditar na actualidade, constituíndo auténticos best-seller da cociña.

PAZO DE PEDROSO
ESQUEMA I

VASCO BARREIRO
Sr. de Cercio e Pedroso

VASCO DE MONTEAGUDO
Herdeiro de Pedroso
C.c.
Isabel de ULLOA

Isabel de ULLOA
C.c.
Tristán de NOVOA

Margarita
TABOADA

Pedro OXEA DE ALBÁN
C.c.
Inés AFONSO
Casa de Lamela

María
GÓMEZ

Vasco de MONTEAGUDO
C.c.
Teresa RODRÍGUEZ
DE AGUIAR
Veciños de Pedroso

Inés PÉREZ DE ULLOA
a Nova
C.c.
Gómez de VENTOSA

Juan
de ULLOA

Pedro de ULLOA
GONDÍN

Alonso
GUNDÍN

Inés
PÉREZ DE ULLOA

Don Antonio

Don Alonso
Xesuíta

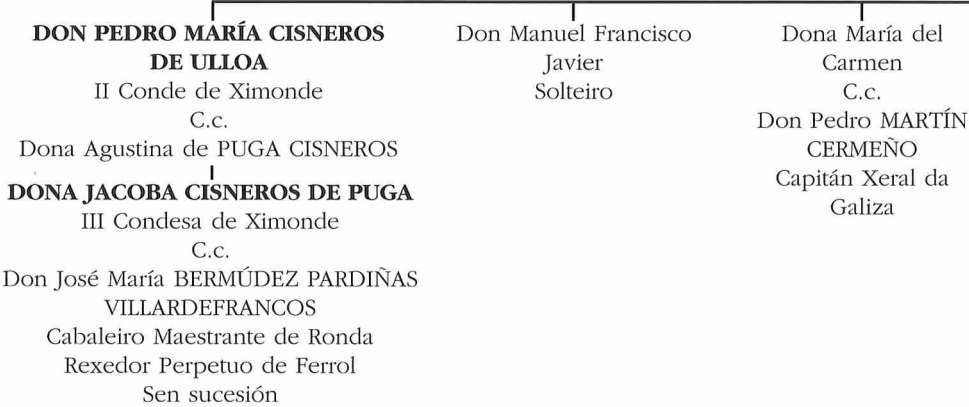
Don Pedro
PARDO
Cura de
Larazo

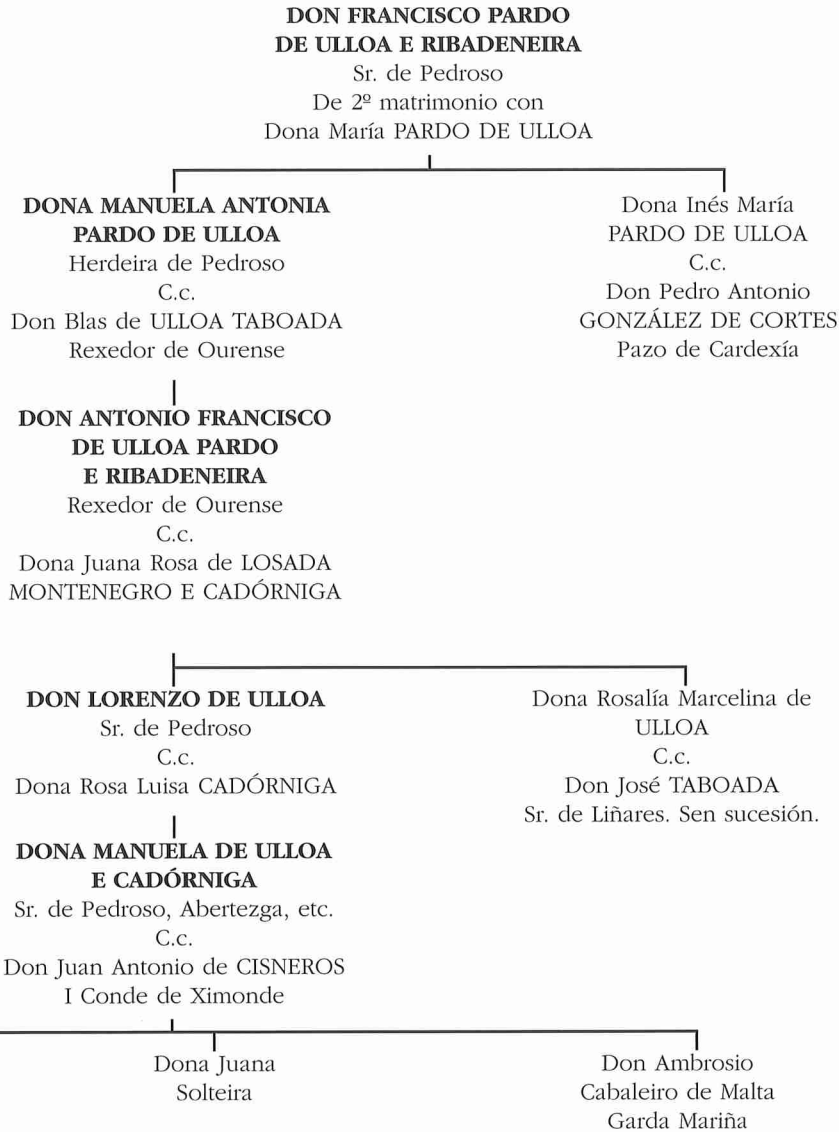
Dona
Isabel

Dona Ana

Dona Luisa
C.c.
Don Antonio
de CASTRO E
TABOADA

PAZO DE PEDROSO
ESQUEMA II

Capítulo III

CASA DE BRENZOS

Anha das pólas descendentes da casa de Cercio asentou na parroquia de Santa Baia de Losón, desde antigo poboada. Figura citada esta freguesía en documentos medievais do 1022. No 1120 a raíña dona Urraca doou o lugar de Losón á igrexa de Santiago, e un tal Pedro Afonso dona a igrexa no 1175 a Carboeiro.

É de destaca-la referencia que a esta parroquia fai Manuel de Toubes a comezos do século XVII, afirmando que o seu lugar de Rolán foi asento dunha antiga torre, un dos solares dos Churruchaos: “... *las casas de los deca turuchanos es el castillo do cario y la torre de Rolan y la torre danco y el castillo de paradela...*”. A primeira mención que localizamos nos documentos medievais referida a este lugar de Rolán é o coñecido testamento de Urraca Eans de Cercio, xa citado, outorgado o 17 de marzo do 1274. No 1305 vólvese citar relacionado con Sancha Gómez, muller de don Mendo. Esta, polo seu testamento, outorgado no 1304, manda a Gómez Méndez e a Álvaro Fernández, o seu neto, o que tiña na freguesía de Santa Baia de Losón, sacando os casares de *Devesa de Susso*, que eran de Oseira. No 1305 mercou a Constanza Gómez, filla de Gonzalo Rodríguez de Rodeiro e de dona Teresa Gómez, a sexta parte do lugar de Rolán, na freguesía de Losón, entre outros bens²³⁶. Tamén figura no

Igrexa de Losón

²³⁶ PORTELA, M^a. José, GARRIDO, Margarita e ROMANÍ, Miguel: *Repertorio para las escrituras antiguas del Archivo bajo...*, páxs. 141 e ss.

²³⁷ APD, *Relación de lugares defesos de Deza*.

1491 na *Relación de Lugares Defesos* como pertencente ó escudeiro Vasco Barreiro, pero sen que figure a devandita torre citada por Manuel de Toubes²³⁷.

Inscripción fundacional da igrexa parroquial

Posiblemente estes antecedentes marcaran o asentamento dunha filla do citado Vasco Barreiro, Urraca Rodríguez Monteagudo, ó casar co escudeiro Gómez Taboada, descendente da estendida e fidalga familia dos Taboada, tronco de relevantes persoeiros en Deza²³⁸.

Quedou unida esta familia a comezos do século XVIII a outra liña dos Taboada, a que posuía o pazo de Liñares, na parroquia de San Martiño de Prado, un dos mellores expoñentes de construción palaciana de Deza. Documentos existentes no arquivo do Pazo de Donfreán e amablemente facilitados polo noso amigo e investigador don Francisco Rubia Alejos, refíren que, a causa do seu mal estado de conservación, a Casa de Brenzos foi derruída, posiblemente a finais do século XVIII, e o espazo físico do solar dedicado a terra de labranza.

O único elemento que recorda o pasado fidalgo desta desaparecida construción é labra heráldica conservada no interior dun dos pazos que pertenceron á familia (o de Liñares, xa citado), debuxada por Enrique Campo a comezos do século XX, e onde se desvelan as súas orixes. A fonte desta importante información posiblemente sexa a tradición oral, pois nesa época aínda habitaban no pazo de Liñares os Taboada, descendentes seculares dos

²³⁸ A xenealoxía da casa de Brenzos, en Santa Baia de Losón, queda reflectida no artigo GÓMEZ BUXÁN, César: “Xenealoxías dezanais. A desaparecida Casa de Brenzos”. *Anuario de Estudios e Investigación Descubriendo*, nº. 4 [11-28]. Lalín, Seminario de Estudios de Deza, 2002.

escudeiros de Brenzos, que puideron informar ó debuxante sobre a procedencia da armería.

Pedra armeira no interior de Liñares

A labra presenta a forma habitual noutras pedras armeiras da comarca de Deza, a pel animal apergamiñada, característica nos séculos XVI e XVII²³⁹.

O seu campo é cuartelado en cruz, coas armas dos TABOADA de Deza²⁴⁰:

No primeiro cuartel, trece roeis en tres pales (6-1-6), armas atribuídas correntemente ós LÓPEZ DE LEMOS. O segundo cuartel, tres flores de lis, superadas de tres táboas e tres barras. O terceiro cuartel trae unha torre ameada sobre ondas, con dúas troitas nadando entre as augas, deitada de dúas cunchas de vieira.

E no cuarto cuartel, dúas rodas de carro²⁴¹ superadas de tres caldeiras mal ordenadas.

En orla, arredor do escudo, o epígrafe:

TAVOADAS I CHVRVCHANOS.

Similar no esencial a esta pedra armeira existe outra na Casa Grande Val (Santo André do mesmo nome), situada nunha esquina da torre. Ignórase a razón da súa colocación neste pazo, pero seguramente procede tamén da

²³⁹ Por exemplo, as dúas pedras armeiras do pazo de Soutolongo (Santa María de Soutolongo), a de Casares (San Miguel de Goiás), A Calzada (antigamente en San Miguel de Bendoiro, e actualmente en Santadrao de Madriñán), ou os enterramentos de Bendoiro e Noceda.

²⁴⁰ Ver notas sobre estas armas en GÓMEZ BUXÁN, César: “As armas dos Taboada. Aproximación a unha peculiaridade heráldica deza”. *Cuadernos de Estudios Gallegos*, Tomo LII, 118 [389-426]. Santiago de Compostela, C.S.I.C.-Xunta de Galicia Instituto de Estudios Gallegos “Padre Sarmiento”, 2005.

²⁴¹ Normalmente a representación destas rodas de carro é a da típica do carro do país, pero neste caso e no da Casa Grande de Val, vense con claridade os seis radios que parten do eixo da roda, como os das carretas, co que se apartan do que é habitual nesta comarca deza.

antiga Casa de Brenzos²⁴². Cuartelado en cruz, trae as mesmas armas que o anterior (o de Liñares), con mínimas diferencias e moitas similitudes (a semellanza máis destacada é a das rodas de carro, que reciben o mesmo tratamento en ámbalas dúas armerías). Está timbrado de helmo co seu penacho e ornamentado con motivos vexetais barrocos.

Escudo na torre de Val

III.1. O NACEMENTO DA LIÑAXE

Unha das fillas de Vasco Barreiro, señor das Casas de Cercio e Pedroso, foi **Urraca Rodríguez**, que vivía aínda no 1548, dona do lugar de Brenzos por herdanza.

Entroncou cunha das liñaxes de máis renome de Deza, ó casar con **Gómez Taboada do Carrio**, escudeiro. Este era fillo de Alonso Núñez Taboada, señor do Pazo de Remil, en Gresande, e da súa muller Clara Rodríguez de Deza. O seu avó paterno era Gómez Taboada “*ceita magadeus*”²⁴³, señor dos coutos de San Xurdo, Cristimil e Porreiros, coa súa xurisdicción civil e criminal, residindo no castelo de Vilaboa.

Gómez Taboada do Carrio outorgou testamento o 18 de xullo do 1512 ante o escribán Gómez de Barral²⁴⁴. Nel ordena ser soterrado na igre-

²⁴² Posiblemente a causa da súa aparición sexa o matrimonio entre don Antonio Varela Taboada, patrón de Val, e dona María Magdalena Gil Taboada, primeira muller que foi de don Andrés Taboada, señor da casa de Brenzos, como máis adiante veremos.

²⁴³ RUBIA ALEJOS, F. e GÓMEZ BUXÁN, C.: *Tocante a los hixosdalgo...*, páx. 22.

xa de Santa María de Noceda, onde o estaba a súa nai²⁴⁵.

Fillos do matrimonio foron: *Alonso Saco de Taboada*²⁴⁶; **Gonzalo Taboada**, que segue a liña de Brenzos; *Margarida Taboada*, con descendencia; *Alonso Núñez*²⁴⁷; *Gómez Taboada*²⁴⁸; e *Leonor Taboada*²⁴⁹.

III.1.1. Gonzalo Taboada Monteagudo

Foi escudeiro e señor da Casa de Brenzos por herdanza dos seus pais. Outorgou testamento ante o escribán Cristóbal Gundín o 1 de outubro do 1572²⁵⁰, falecendo pouco despois. Este documento, como era habitual, comeza coa fórmula piadosa empregada habitualmente polo escribán:

In dei nomyne amen sepan quantos esta carta de manda e testamento vltima e postrimera boluntad vieren como yo Gonzalo taboada vecino de Santa Eulalia de Losón que soy presente

²⁴⁴ AHUS, protocolos, Gómez de Barral, 1512.

²⁴⁵ O monumento funerario que se pode observar aínda hoxe en día nesta igrexa de Santa María de Noceda é moi posterior, e non pertence, de xeito estricto, a esta liña, xa que está datada no 1620 e corresponde a Gonzalo Taboada e Ulloa, parente deste Gómez Taboada do Carrio (xa que era fillo de Alonso Núñez de Taboada e de Margarida López, donos de Bendoiro; neto paterno de Gregorio Núñez de Remil, e este fillo do devandito Gómez Taboada “*ceita magadeus*”).

²⁴⁶ Casou con Isabel Sánchez, pasando a residir na parroquia de Santa María de Soutolongo, concretamente no lugar de Viñoa, onde se conserva unha residencia fidalga con dúas pedras armeiras. Esta dona era filla de Briolauja Sánchez, descendente dos Froiz. Deles descendon os posuidores do pazo de Bendoiro de Abaixo, en San Miguel de Bendoiro, así como outras moitas fidalgas familias de Deza.

²⁴⁷ Crego do beneficio de Santa María de Oirós, ó que renunciou o 3 de setembro do 1547 (AHUS, protocolos, Gonzalo Puñal, 1548). Outras noticias documentais indican que foi Vicario de Deza, vivindo aínda no 1579 (AGB).

²⁴⁸ Segundo algúns preitos de presentacións era chamado Gómez de Anzuxao, polo que debía habitar no lugar homónimo da parroquia de Santadrao de Madriñán e del descendén, tanto os do citado pazo de Anzuxao, como os da torre de Reboredo, en Santa María de Merza.

²⁴⁹ Dela, e do seu matrimonio con Fernando de Moure descendén os que viviron no lugar de Xunto á Igrexa, en San Xoán de Anzo, entre eles os seus fillos Alonso, Isabel e Gómez de Moure, que segue a liña (casado con Inés Rodríguez de Albán), familia que se mantivo alomenos ata o século XIX.

²⁵⁰ AHUS, protocolos, Cristóbal Gundín, 1572.

estando sano de juyzio natural y enfermo de henfermedad que nuestro senor fue servido de me dar e Reçelandome de la muer-te que es cosa natural hago y hordeno esta my manda e testam-yento a loor y alabança de my señor jesucristo padre hijo y hes-piritu santo tres personas e vn solo dios verdadero para que des-pues de my falescimiento mys bienes y cosas quedan bien horde-nadas primeramente mando my anyma a my señor Jesucristo que la conpro e rredemyo por su santa sangre preçiosa en la arbol de la uera cruz por nosotros pecadores salbar y tomo por abogada a nuestra senora santa maria para que ruege a su hijo bendito me quiera perdonar mys pecados (...).

Ordena, como o fixera o seu pai, ser sepultado dentro da igrexa de Santa María de Noceda, e que o día do seu enterro digan pola súa ánima corenta misas, seis delas cantadas e as outras rezadas, e cando se faga un ano e un día do seu finamento outras vinte misas dentro da dita igrexa de Noceda.

No tocante á disposición dos bens materiais, manda á súa muller “*que biba en el my lugar de Berenços en que al presente bibimos y lo labre y posea en todos los dias de su bida*”. Ó seu criado Jácome Fernández, como pago polo tempo que o serviu, o lugar e casal da Fonte “*para syenpre jamas*”. E, como cumpridor e titor dos seus fillos nomea a Juan Vázquez, veciño de Sello, tamén o seu parente²⁵¹.

A muller de Gonzalo Taboada foi **Inés Pérez Mosquera**, tamén da súa familia. O parentesco radicaba en que era filla de Pedro Oxea de Albán, descendente da casa de Pedroso e señor da Casa de Lamela, en Losón²⁵². Os seus avós paternos foran Vasco de Monteagudo e Isabel de Ulloa, señores de Pedroso. A súa nai chamábase Inés Afonso, e era filla de Ares Gil e de Inés Pérez.

Foron fillos da parella, segundo se expresa no testamento de Gonzalo: **Vasco Taboada**, que segue a liña; **Gómez Taboada**, o Mozo²⁵³; **Andrés Sánchez**²⁵⁴; **Catalina Pérez** (ou González de Taboada)²⁵⁵; **María**

²⁵¹ Descende tamén da casa de Cercio, como veremos no capítulo IV.

²⁵² Para a casa de Lamela, en San Pedro de Losón (Vila de Cruces), véxase GÓMEZ BUXÁN, C. e RUBIA ALEJOS, F.: *Pazos y moradas hidalgas de Deza*, páxs. 381-386.

²⁵³ Debeu casar a troco co seu irmán maior con Catalina Rodríguez (primeira voz nos foros que se lle fixeran o 5 de novembro do 1544 ó seu tío, o Chantre Vasco Rebellón, e segunda voz nos da súa nai, Antonia de Rebellón, nos que esta sucedera o 15 de xaneiro do 1569 como primeira voz).

Pérez²⁵⁶; e, finalmente, *María Taboada*, da que non coñecemos máis datos.

Tamén debemos ter en conta que un dos fillos deste matrimonio, aínda que non sabemos cal, foi pai de Margarida Taboada, casada con outro Gómez Taboada, señor da Casa e Pazo de Barcia, en San Estevo do mesmo nome, dos que descenden persoeiros tan ilustres como don Felipe e don Cayetano Gil Taboada, arcebispos de Sevilla e Santiago respectivamente, así como os condes de Taboada e o vicerrei do Perú don Francisco Gil Taboada²⁵⁷.

III.1.2. Vasco Taboada do Carrio

Chamado “*el Moço*” no 1580 e “*el Viejo*” no 1618, para diferencialo dos seus parentes de igual nome.

Exercía como xuíz de Terra de Trasdeza no 1586, e en 1590 e 1606

²⁵⁴ Figura anos máis tarde como Antonio Taboada. Foi crego e Comisario do Santo Oficio. Tivo un fillo, chamado Vasco Taboada Monteagudo, que viviu no lugar de Xunto á Igrexa, en Santa María de Noceda, do que procede unha familia de fidalgos de non moi ampla repercusión. O sucesor nos bens do Comisario don Andrés foi o fillo de Vasco, chamado Andrés Taboada Monteagudo, casado con dona Antonia Mariño e Valenzuela. Fillo dun don Vasco Taboada (que pode ser desta liña) foi don Gonzalo Taboada Mariño de Lobera, rexedor perpetuo da Vila de Pontevedra e veciño desta cidade no 1711 (aínda que a súa residencia figura en Santo Estevo de Barcia ou en San Miguel de Osma). AHPP, protocolos, Amaro Fernández de Santomé, 1711.

²⁵⁵ “*Hidalga y doncella*”, foi dotada pola súa nai o 8 de xullo do 1579 ante Cristóbal Gundín para casar con Domingo González Becerra, veciño de San Mamede de Bodaño, escribán da Audiencia dos “*cotos y tierra de Carboeiro*” tal e como figura no 1578 e 1597. Este era fillo de Gonzalo Becerra de Saavedra, escribán do couto de Carboeiro e veciño do mesmo en 1551 e 1576, e da súa muller Inés Vázquez. O dote de Catalina “*para ayuda y sustentación de las cargas del matrimonio*” era o seguinte: primeiramente “*su bendición y la de Dios*”; vestida de vestidos e camas de roupa conforme á súa calidade; trinta roxelos de cabras e ovelas; seis vacas (catro preñadas e paridas e dúas sinxelas); dous bois mansos de xugo, de valor de catorce ducados; e unha arca e unha hucha. AHUS, protocolos, Cristóbal Gundín, 1579.

²⁵⁶ Esta filla é a que máis problemas ofrece para o seu estudio, xa que foi despois coñecida como Urraca Rodríguez. Pasou a vivir á antiga parroquia de Santa Baia de Palio, ó casar con Macías de Moure (fillo de Pedro de Moure), onde viviron os seus descendentes, fidalgos pobres nos séculos XVII e XVIII. A súa descendencia en GÓMEZ BUXÁN, César: “Xenealoxías dezás. Fidalguías de Santa Baia de Palio”. Anuario de Estudios e Investigación *Descubriendo*, nº. 6 [55-86]. Lalín, Seminario de Estudios de Deza, 2004.

²⁵⁷ FRAGUAS FRAGUAS, Antonio: *O Colexio de Fonseca*. Santiago de Compostela, Consorcio e Santiago - Instituto de Estudios Galegos “Padre Sarmiento” - Universidade de Santiago de Compostela, 1995, páxs 253-255.

Sinatura de Vasco Taboada do Carrio. Ano 1597

como xuíz de Carboeiro. No 1595 figura como procurador de Deza.

Outorgou testamento ante o escribán Gregorio García, o 6 de xaneiro do 1637, incluíndose nel a seguinte cláusula: “Yten digo que por quanto yo soy Patron de la mas y mayor parte de presentacion de este Veneficio de Santa Eulalia de

Loson y su anejo san Fagundo de Busto y del de San Juan de Tuiriz y otras partes, San Martino de Prado, San Miguel de Bendoiro, santa Maria de Oiros y anejos, Santa Maria de Espiñeira y Santa Maria de Zobra, santiago de leboçan y otros mas, quiero y es mi voluntad que en todas estas presentaciones y padronazgos subceda siempre un heredero solo, que sea despues de mis dias mi hijo Antonio taboada Monteagudo, y despues del su hixo maior; e lo mismo lo que succedieren en la mejora de tercio y quinto que io le hize de este lugar y de todos mis Vienes la qual dha mejora confirmo y apruebo segun paso por delante de Gonzalo Rodriguez Taboada escribano difunto; con las condiciones y grabamenes en ella contenidos y las mas que yo le quisiere poner”.

Vasco Taboada do Carrio foi soterrado dentro da igrexa de Santa Baia de Losón²⁵⁸, conservándose aínda hoxe o seu monumento funerario no lado do Evanxeo do presbiterio da citada igrexa parroquial. Representase en actitude orante, de xeonllos, vestindo armadura da época e cun tratamento especial dos seus detalles, da gorgueira e das súas faccións, con pelo curto, bigote e perilla²⁵⁹.

No fronte do monumento dispónse unha labra heráldica cuartelada en cruz coas armas dos Taboada de Deza, que tantas veces se ven reproducidas nas terras dezás²⁶⁰.

²⁵⁸ Algúns autores indicaron que se trataba da sepultura de Vasco Taboada Mosquera, señor de Liñares a cabalo entre os séculos XVI e XVII, baseándose no dereito de padroado desta última casa sobre a igrexa de Losón, extremo este que quedou aclarado en GÓMEZ BUXÁN, C.: *As armas dos Taboada...*, páx. 409.

²⁵⁹ Un estudio deste monumento funerario en GARCÍA E GONZÁLEZ-LEDO, Xosé Antón: “A orante de Vasco Taboada do Carrio (século XVII)”. *Anuario de Estudios e Investigación Descubriendo*, nº. 7 [11-22]. Lalín, Seminario de Estudios de Deza, 2005.

²⁶⁰ GÓMEZ BUXÁN, C.: *As armas dos Taboada...*

Orante de Vasco Taboada do Carrio na igrexa de Losón
Debuxo: Xosé Antón García e González-Ledo

As armas dos Taboada no sepulcro de Vasco Taboada
 Debuxo: Xosé Antón García e González-Ledo

Referido ás presentacións, o 18 de outubro do 1608 a súa curmá Inés López de Brandariz, descendente da antiga torre de Brandariz, en San Pedro da Baíña²⁶¹, doara a Vasco Taboada a parte que lle correspondía das presentacións dos beneficios de Santa Baia de Losón e San Facundo de Busto, o seu anexo, San Xoán de Toiriz, Santa María de Oirós, e os seus anexos e San Xoán de Anzo, indicando no documento que o dito Vasco era “*tambien patrono en dichos veneficios, persona muy principal, rico y hacendado y señor de la casa Originaria del lugar de Brenzos donde vivia, por la que se apresentaban dichos veneficios; y tenia hijos letrados y en ellos se conservaria mejor el derecho de patronato*”.

Vasco Taboada casou antes do 1587 con **María Rodríguez Rebellón**, a troco co seu irmán Gómez. Xa dixemos anteriormente que era sobriña do Chantre Vasco Rebellón, filla de Antonio Rodríguez de Monteagudo e de Antonia de Rebellón, naturais de Santiago e veciños que

²⁶¹ Datos sobre a torre da Baíña en GÓMEZ BUXÁN, C. e RUBIA ALEJOS, F.: *Pazos y moradas hidalgas de Deza*, páxs. 45-50.

foron de San Miguel de Moreira (A Estrada), posiblemente do lugar das *Casas dos Raros*. Era neta materna de Ares Méndez e de Isabel Dorada.

Os dous cónxuxes, Vasco Taboada e María Rodríguez Rebellón recibiron, durante o tempo do seu matrimonio, moitos foros do mosteiro de San Martiño Pinario de Santiago, como por exemplo, o do 17 de agosto do 1580²⁶² dos lugares e casais que se din de Meixomín, cunha ermida que está en termos dos ditos lugares, na freguesía de San Lourenzo de Muimenta²⁶³. No ano 1587 xunto co seu tío materno Pedro Oxea de Albán recibiu foro por parte do mesmo cenobio do lugar de Belpellós, na parroquia de Santa María de Vilariño²⁶⁴. E en 1590 pola súa vida e dúas voces do lugar de Fonte de Brenzos, en Santa Baia de Losón por parte do mesmo mosteiro de San Martiño, o Pinario, de Santiago²⁶⁵.

Fundaron o vínculo de Brenzos ante o escribán da Súa Maxestade Gonzalo Rodríguez de Torres, veciño do lugar de Casares, en Goíás.

A súa descendencia foi ilustre: *Don Antonio Taboada Monteagudo*, sucesor no vínculo; *dona Alberta Taboada*²⁶⁶; *dona María Taboada*²⁶⁷; e,

²⁶² AHUS, San Martín, 738.

²⁶³ Xa ós seus antepasados se lle fixera o mesmo foro do lugar de Meixomín coa súa ermida por parte do mosteiro de Carboeiro. Por exemplo, no 1400 (aínda que a data non semella correcta, sendo o máis probable que se efectuase a mediados ou finais do XV) o foro que recibiu Gómez Taboada (dono do couto de Cristimil) do mesmo lugar de Meixomín, en renda de seis tegas de pan, repartido de xeito que dous tercios fosen de centeo e un tercio de *millo* (non o traído de América e xeneralizado no XVII, senón o antigo *maínzo*, *paínzo* ou “*millo miúdo*”). LUCAS ÁLVAREZ, M.: *El archivo del Monasterio de San Martiño de Fóra o Pinario...* T. II, páx. 1004.

²⁶⁴ AHUS, San Martín, 738.

²⁶⁵ AHUS, San Martín, 738, 759.

²⁶⁶ Enlazou con outra das grandes casa da terra de Deza, ó casar con Bernardo Núñez Taboada, dono do pazo de Bendoiro (fillo de Gregorio Núñez de Taboada, escribán da Súa Maxestade, señor do mesmo, e de Inés Alonso; neto paterno de Alonso Núñez de Taboada, señor de Bendoiro, e da súa muller Margarida López; neto materno de Cristóbal Gundín, do que xa falou anteriormente ó tratar da casa de García Sánchez, e da súa primeira muller Susana González). O dito Bernardo faleceu no 1691 á idade de cento cinco anos. Durante a súa longa vida exerceu varios cargos na administración, como en 1624, en que era Xuíz e Xustiza Ordinaria nos coutos de Santé, Cangas e Donfreán.

²⁶⁷ Muller de don Álvaro González Rivadeneira (fillo doutro Álvaro González Rivadeneira e de dona Constanza Bolaño das Mariñas). Foron pais de don Vasco Taboada Ribadeneira, marido de dona María de Barrio Figueroa, matrimonio que posuía a casa e pazo de Barrio, en San Paio de Figueroa (xurisdicción de Boente). En CRESPO POZO, J.S.: *Blasones y Linajes de Galicia*. Tomo IV, páxs. 399, dise que os pais de don Álvaro González eran don Pedro Bolaño Ribadeneira e dona María Álvarez de Sotomayor.

finalmente, o persoeiro máis importante desta xeneración, *don Gonzalo Taboada*²⁶⁸.

III.1.3. Don Antonio Taboada Monteagudo

Dono da Casa de Brenzos como herdeiro do seu pai e sucesor no vínculo que este fundara, tal e como se dixo anteriormente. O seu falecemento aconteceu tamén a unha idade avanzada, o 29 de marzo de 1666²⁶⁹.

Era a súa muller **María Núñez Taboada**, a súa curmá, xa que era filla de Gregorio Núñez Taboada e de Inés Alonso Gundín, señores do Pazo de Bendoiro, en San Miguel de Bendoiro, xa nomeados²⁷⁰. Finou o 24 de marzo de 1664²⁷¹.

Dos dous primeiros, veciños de Santa Baia de Losón, foron fillos: *don Vasco Taboada e Lobera*, que segue a liña; *dona María Rodríguez*

²⁶⁸ Natural de Brenzos. Fixo probas para o ingreso no Colexio de Fonseca, das que se poden extraer interesantes datos (FRAGUAS FRAGUAS, A.: *O Colexio de Fonseca*, páxs. 253-255). Déuselle a colexiatura o 3 de outubro do 1604 e o 27 de novembro presentouse para Licenciado e Mestre en Artes. Graduado de Licenciado e Mestre en Artes os días 4 e 13 de febreiro de 1605, e de Bacharel en Teoloxía o 9 de novembro do 1612. En claustro de 7 de xuño de 1612 deixa a bolsa por ter beneficio curado. Cóengo de Santiago por 1636. Foi Rector da Universidade e Examinador Sinodal do Arcebispado. Na citada información de nobreza afirman as testemuñas “[...] *que los padres e abuelos del dicho bachiller Gonzalo Taboada descendían de la casa de Ulloa por matrimonio que ubiera entre la casa de Pedroso y la dicha casa de Ulloa entre la casa de Pedroso y la dicha casa de Ulloa entre los descendientes dellas por Orraca Rodríguez de Monteagudo que hera descendiente de la dicha casa de Ulloa el e sus padres e abuelos e bisabuelos los son del linaxe del arzobispo don Alonso de Fonseca, fundador del Colegio Mayor e Universidad de Santiago [...]*”. Don Gonzalo faleceu no 1661, sendo soterrado na igrexa parroquial de Santa Baia de Losón.

²⁶⁹ Grande parte dos datos de bautismo e defunción dos descendentes de Liñares se extraen do artigo xenealóxico do investigador don Carlos de la Peña Vidal, que aínda que trata a familia de xeito lateral, ofrece interesantes informacións para o seu estudo. DE LA PEÑA VIDAL, C.: “Los Gil Taboada de Deza. Casas de Barcia, Bergazos y Des”. Anuario de Estudios e Investigación *Descubriendo*, nº 6 [pp. 11-40]. Lalín, Seminario de Estudios de Deza, 2004.

²⁷⁰ Máis información do pazo de Bendoiro de Abaixo en GÓMEZ BUXÁN, César: “O pazo de Bendoiro. Apuntes para a súa historia”. *Boletín de Estudios de genealogía, heráldica y nobiliaria de Galicia*, nº. 2 [13-30]. Pontevedra, Asociación de Genealogía, Heráldica y Nobiliaria de Galicia, 2003. Tamén en GÓMEZ BUXÁN, C. e RUBIA ALEJOS, F.: *Pazos y moradas hidalgas de Deza*, páxs. 117-122.

²⁷¹ DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Los Gil Taboada de Deza*, pág. 28.

*Rebellón*²⁷²; don Gonzalo Taboada e Ulloa²⁷³; dona Isabel Taboada Monteagudo, con descendencia²⁷⁴; dona Inés Taboada²⁷⁵.

III.1.4. Don Vasco Taboada e Lobera

Sucesor en Brenzos foi o fillo de don Antonio Taboada e de dona María Núñez Taboada, chamado **don Vasco Taboada e Lobera**.

En 1679 figura este señor como veciño de Losón e tenente de Xuíz e Xustiza Ordinaria na xurisdicción de Deza. Faleceu en Losón o 15 de febreiro do 1696²⁷⁶.

Sinatura de don Vasco Taboada no 1679

²⁷² Casou en dúas ocasións, a primeira con Juan de Toubes, veciño de Santo Estevo de Barcia (fillo único de Gregorio de Toubes Taboada e de Inés Taboada, residentes na mesma freguesía). De segundas nupcias enlazou con Juan Mosquera Villamarín, dono do couto de Carmoega, coa súa xurisdicción e vasalaxe, e da Casa da Pena, soterrado na sepultura que estaba xunto á parede do lado do Evanxeo, na igrexa parroquial de San Pedro de Carmoega. Esta dona outorgou o seu testamento o 2 de novembro do 1684 ante o escribán Fernando Gil de Ventosa (AGB).

²⁷³ Crego, presentado polo seu pai no 1651 ó curato de San Xoán de Toiriz, que obtivo finalmente, ascendendo a cura de Santa Baia de Losón e San Facundo de Busto polo 1670.

²⁷⁴ Entre eles o Licenciado don Manuel Taboada e Camba, cura da citada parroquia de San Miguel de Bendoiro.

²⁷⁵ Casou con don José Fernández de Negreiros, patrón de San Cristovo de Martixe (fillo de don Agustín Fernández de Negreiros, patrón de San Cristovo de Martixe e de Juana García, herdeira da casa de Martixe, como filla de Bernabé García e de Catalina de la Iglesia). A casa de Martixe, con orixes no século XVI, fundado por Juan Ferreiro de Martixe (pai do citado Bernabé García), atopábase nas inmediacións da igrexa parroquial, sendo hoxe os seus restos informe montón de pedras. Aínda se conserva un grandioso pombal, de dimensións pouco habituais na zona.

²⁷⁶ DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Los Gil Taboada de Deza*, páx. 28.

Casou con **dona María Valenzuela e Sevil**, que finou o 29 de setembro do 1696²⁷⁷, e dela tivo a: **Don Andrés Taboada**, que segue a sucesión na Casa de Brenzos; *dona María Antonia Taboada e Valenzuela*²⁷⁸; *dona Andrea Taboada*, muller de don Francisco Mosquera.

III.1.5. Don Andrés Taboada

Herdeiro en Brenzos. Bautizado en Santa Baia de Losón o 19 de abril do 1668²⁷⁹. Casou con **dona María Madalena Gil Taboada**, procedente do pazo de Bergazos, en Santa Baia de Donsión.

Esta dona era irmá de don Felipe Gil Taboada, arcebispo de Sevilla e, por tanto, filla de don Gómez Gil Taboada e de dona Beatriz Fernández Noguerol, fundadores do vínculo do citado pazo de Bergazos (neta paterna do escribán da Súa Maxestade Gregorio Gil Varela e de Margarida Taboada; neta materna de Pedro Fernández Gil Noguerol e da súa dona María López Gundín, do pazo de Filgueiroa, en Santa María de Donramiro). Unha vez viúva, volveu casar dona María Madalena o 18 de marzo do 1700²⁸⁰ con don Antonio Varela Taboada, dono do pazo e casa grande de Val, patrón da parroquia de Santo Andrés de Val e da capela de Santa Catalina, incluída na igrexa parroquial de Santa María de Oirós, motivo máis probable polo que campá o escudo coas armas dos señores de Brenzos na torre da citada casa de Val²⁸¹.

A sucesora no vínculo e morgado da casa de Brenzos foi a filla de don Andrés e dona María Magdalena, chamada **dona María Andrea Gil Taboada**, que naceu o día 21 de setembro do 1690²⁸². Quedou menor de

²⁷⁷ DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Los Gil Taboada de Deza*, páx. 28.

²⁷⁸ Muller do seu parente don Antonio Taboada Monteagudo (fillo dos citados Juan de Toubes e dona María Rodríguez Rebellón). Foron veciños do lugar de Ribasaltas, na mesma parroquia de Santa Baia de Losón. Unha das súas fillas foi dona Rosa Taboada, casada con don Felipe González, e outro don Vasco Taboada Monteagudo, presbítero polo 1728.

²⁷⁹ DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Los Gil Taboada de Deza*, páx. 28.

²⁸⁰ DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Los Gil Taboada de Deza*, páx. 28.

²⁸¹ Don Antonio Varela Taboada estivera casado de primeiras nupcias con dona María de Porras. DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Los Gil Taboada de Deza*, páx. 28. Deste segundo matrimonio quedou unha única filla, que herdou a casa de Val con tódalas súas posesións, chamada dona María Josefa Varela Gil Taboada, bautizada en Santo André de Val do Carrio o 6 de xaneiro do 1702, e que casou con 16 anos, o 22 de maio do 1718 con don Manuel Antonio de Castro Bugueiro, de San Paio de Brexo (Cambre).

²⁸² DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Los Gil Taboada de Deza*, páx. 28.

idade á morte do seu pai, foi titor dela o seu tío político don Antonio Taboada Monteagudo.

No 1715 parte dos que tiñan dereito a presenta-lo beneficio da parroquia de San Xoán de Toiriz fixeron doazón a esta dona do seu dereito de padroado, xa que era levadora “*de la mejor y mas sana parte de dicha presentacion*”. Faleceu o 7 de xaneiro do 1718.

O vínculo e Casa de Brenzos quedou unido ó Pazo de Liñares, en San Martiño de Prado, ó casar dona María Andrea con don Alonso Taboada Mosquera, señor deste último.

III.2. PAZO DE LIÑARES

O pazo de Liñares é un dos mellores expoñentes de construción palaciana en Deza, aínda que na actualidade se atopa nun estado de conservación mellorable, sobre todo no interior, que é case ruína²⁸³.

Fachada principal do pazo de Liñares

²⁸³ Esta magnífica construción en GÓMEZ BUXÁN, C. e RUBIA ALEJOS, F.: *Pazos y moradas hidalgas de Deza*, páxs. 197-202.

Refírese en documentos do pazo de Donfreán que foi construído, na súa parte máis antiga, coas pedras do derruído castelo de Vilaboa, destruído na revolta Irmandiña²⁸⁴.

Nos seus muros, ademais da labra heráldica procedente de Brenzos, que se atopa no interior, como xa se comentou anteriormente, campan outras tres pedras armeiras, unha delas na fachada principal, da época barroca, e outras dúas na galería posterior, posiblemente de mediados do século XVI.

Estas últimas, moi similares en forma e cronoloxía, se sitúan un a carón do outro, no antepeito da galería posterior. Son pezas, posiblemente de mediados do século XVI, e traen as armas dos Taboada .

O da dereita (segundo se observa) é o de aspecto máis antigo, labrado en voadado, ten rota a parte superior, quizais polos traslados ó que foi sometido na historia do pazo de Liñares. É cuartelado en cruz, coas primitivas armas dos Taboada de Deza: no primeiro cuartel, tres lises mal ordenadas; segundo, tres caldeiras mal ordenadas; terceiro cuartel, dúas rodas de carro superadas de tres barras e de tres táboas; e cuarto, dez roeis dispostos en dous pales (6-4).

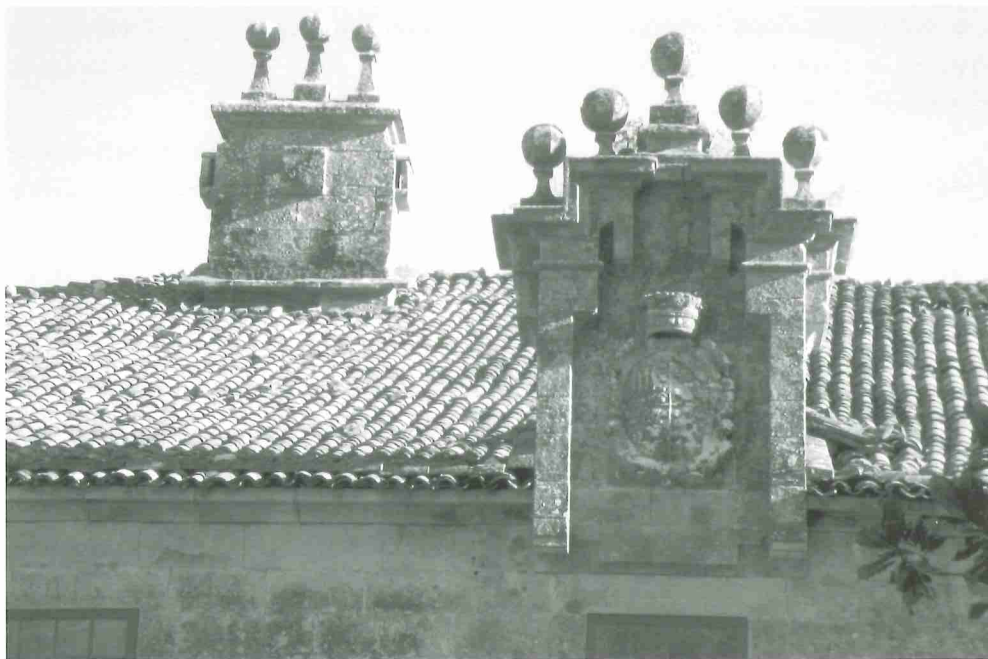

Escudos na galería posterior de Liñares

O da esquerda tamén está realizado con certo voadado, de forma española, con escotaduras na parte superior. O seu campo é medio cortado e par-

²⁸⁴ RUBIA ALEJOS, F. e GÓMEZ BUXÁN, C.: *Tocante a los Hixosdalgo...* Eran donos do citado castelo os antepasados dos Taboada de Liñares, que aínda no século XVIII se titulaban donos del.

tido, co segundo cuartel liso, sen labrar: primeiro cuartel, tres flores de lis mal ordenadas; segundo cuartel liso; e terceiro, dúas rodas de carro superadas cada unha de dúas táboas.

A peineta e unha das chemineas de salón

Na fachada principal do pazo de Liñares, nunha peineta barroca rematada por pináculos se sitúa unha labra heráldica do século XVIII, con campo en óvalo sobre cartela, cuartelado en cruz, coas seguintes armas: primeiro cuartel, catro táboas en pal orladas de oito caldeiras (TABOADA); segundo, cinco cabezas de lobo cortadas en dous pales (MOSQUERA); terceiro cuartel, un castelo sobre ondas nas que nadan dúas troitas, deitado de dúas veneras (CHURRUCHAO); e no cuarto trae trece roeis en tres pales (LÓPEZ DE LEMOS). Timbrado de coroa.

III.2.1. Unión de Brenzos con Liñares

Como xa dixemos, **dona María Andrea Taboada**, herdeira dos morgados da casa de Brenzos, casou sobre o 1702 co fidalgo **don Alonso Taboada Mosquera**, sucesor en Liñares. Era fillo este importante señor de

don Vasco Taboada, capitán de Infantería e, no reinado de Felipe V, Capitán de Gardas Coirazas, e da súa muller dona María Antonia de Aballe e Camba, oriúnda de Santa Mariña Dozo, da Vila de Cambados. O seu avó paterno era Francisco Taboada²⁸⁵, señor do pazo de Liñares a mediados do século XVII, e a súa muller dona Sancha Álvarez, e os maternos foran don Francisco de Aballe e Camba, rexedor de Pontevedra, e dona Antonia Bermúdez Fernández Cornide.

Sinatura de don Alonso Taboada. Ano 1716.

Dona Andrea finou sen testamento o 7 de xaneiro do 1718 e foi soterrada en Prado.

O dito don Alonso era considerado como “*hidalgo notorio, reconocido como tal en el Reino de Galicia y descendiente de tales*”²⁸⁶. Exerceu como Capitán e procurador xeneral de Vigo por 1685. Unha vez viúvo da súa muller, recibiu as ordes ocupando

primeiramente o curado de San Pedro de Espiñeira e logo, o de San Estevo de Tremoedo (Vilanova de Arousa). Outorgou don Alonso o seu testamento o 15 de setembro do 1752, morrendo en Prado o 22 de setembro do 1752²⁸⁷.

No 1715 fíxolle foro o mosteiro de San Martiño do lugar de Meixomín coa súa ermida, en San Lourenzo de Muimenta²⁸⁸.

Coñecemos oito fillos do matrimonio: ***Don José Antonio Taboada e Mosquera***, que herdou Liñares e Brenzos; ***don Mateo Taboada e Mosquera***²⁸⁹; ***don Melchor Benito Taboada e Mosquera***²⁹⁰; ***dona María***

²⁸⁵ Figura no 1661 como veciño do lugar de Belelle, en Santiago de Catasós. Tenente de Cabo das Milicias de Deza. Asistiu nas fronteiras de Portugal e outras partes. AHPP, protocolos, 672.

²⁸⁶ AGB, protocolos, Domingo Taboada, 1716.

²⁸⁷ DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Los Gil Taboada de Deza*, páx. 29.

²⁸⁸ AHUS, San Martín, 760. Estes bens xa os levaran os seus antepasados, como xa vimos con anterioridade.

²⁸⁹ Bautizado o 6 de outubro do 1714. Cura de San Salvador de Escuadro e San Cibrán de Chapa, onde o atopamos no período 1756-1767.

²⁹⁰ Bautizado en San Martiño de Prado o 6 de outubro do 1714. Realizou as probas para cóengo de Santiago no 1762.

*Benita*²⁹¹; *dona Rosa*, faleceu solteira; *dona Juana*; *dona María Josefa Taboada*²⁹²; *dona Josefa Juana Taboada*²⁹³.

A zona traseira de Liñares

III.2.2. Don José Antonio Taboada Mosquera

Fillo primoxénito, bautizado o 16 de marzo do 1703, cos nomes de *Vasco José Alonso*.

**Sinatura de don José
Antonio Taboada.
Ano 1739.**

²⁹¹ Casou con don Manuel Saco Bolaño, veciño de Vilanova de Arousa, matrimonio para o que fora dotada o 21 de xaneiro do 1729 ante o escribán Antonio de la Iglesia. DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Los Gil Taboada de Deza*, páx. 29.

²⁹² Bautizada o 29 de xuño do 1707 en Prado. Casou o 4 de decembro do 1736 con don José Antonio Taboada e Fariña.

²⁹³ Bautizada o 25 de febreiro do 1716. Dotada o 4 de decembro do 1738 ante Francisco de Castro para casar con don Jacobo Francisco Colwell e Taboada, veciño de Vigo, bautizado o 27 de maio do 1702 (fillo de don Francisco Melchor Colwell Falcón e de dona Josefa Petronila Taboada). DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Los Gil Taboada de Deza*, páx. 29.

Dono do pazo de Liñares e da casa de Brenzos, do Castelo de Vilaboa e do Couto de Gondufe coa súa xurisdicción. Foi Coronel do Exército no Rexemento de Compostela e en 1797 titúlase como Capitán do mesmo.

O 8 de xullo do 1739 foi nomeado por dona María Josefa de Zúñiga e Castro, condesa de Lemos²⁹⁴, como Mordomo e administrador Xeneral das Rendas do condado polo que atinxe ó partido de Deza e Lalín²⁹⁵, outorgando o 4 de outubro do 1739 as capitulacións para ocupa-lo posto ante o escribán Vicente Cayetano González²⁹⁶, seguindo no mesmo en 1753. En 1748 e 1752 figura, ademais, como Xuíz e Xustiza Ordinaria en Deza.

Casou don José Antonio en dúas ocasións, a primeira foi o 6 de agosto do 1734, en Santa Eufemia do Centro, con dispensa de amoestacións, por ser parentes, con **dona Rosalía Marcelina de Ulloa**. Esta dona era filla de don Antonio Francisco de Ulloa Pardo e Ribadeneira e de dona Juana Rosa de Losada Montenegro e Cadórniga, donos do pazo de Pedroso, en Santa María de Oirós. Tiveron un único fillo, que faleceu de curta idade.

O 4 de setembro do 1742 casou en San Martiño de Prado en segundas nupcias con **dona Rosa Vicenta Gil Taboada Teixeira e Sotomayor**²⁹⁷. Esta dona fora bautizada en Barcia o 19 de xaneiro do 1722²⁹⁸. O seu testa-

²⁹⁴ Muller de don Ginés Fernando Ruíz de Castro, o seu tío, conde de Lemos, de Andrade e Villalba.

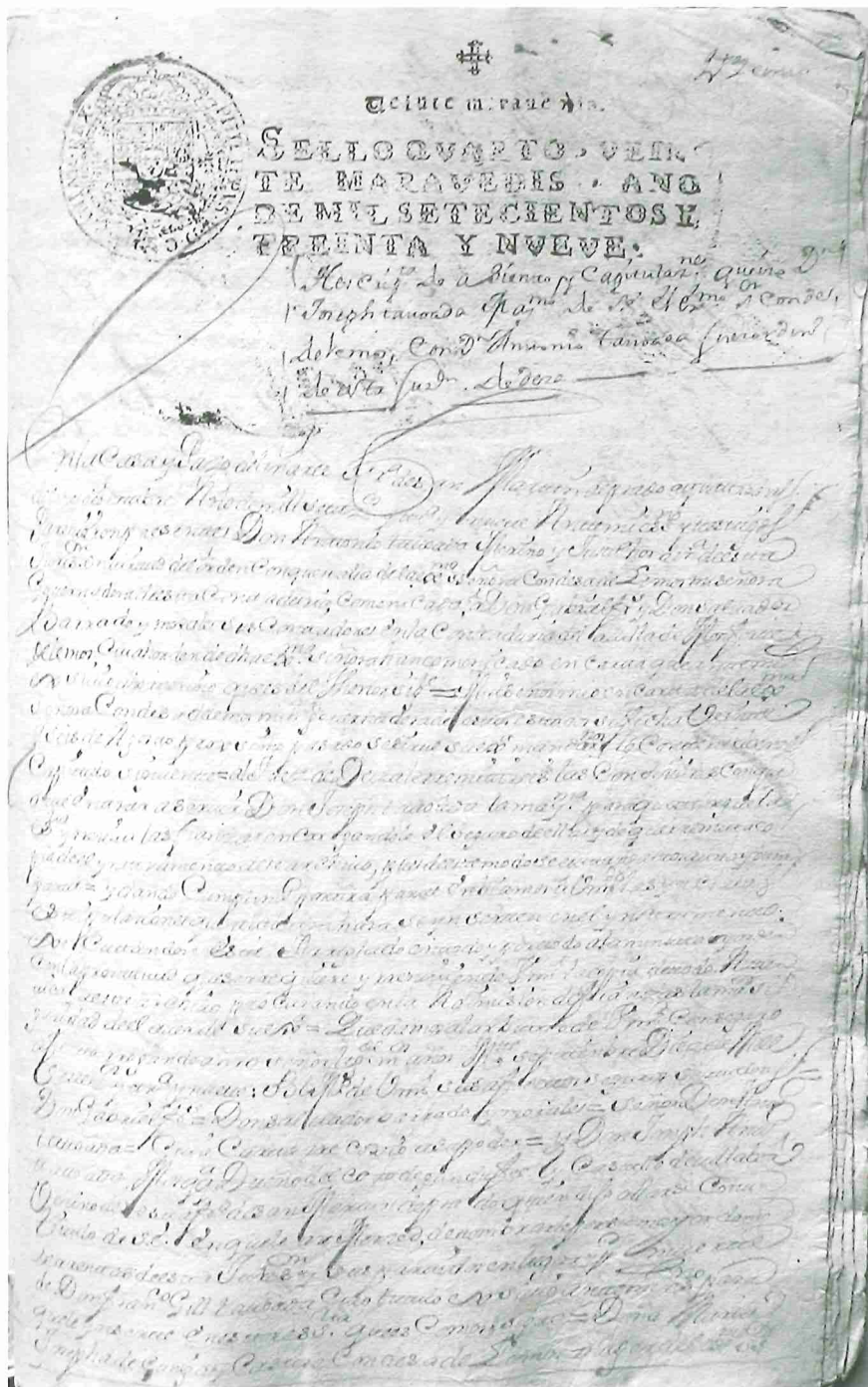
²⁹⁵ Entre as súas obrigas está a cobranza das rendas debidas ó condado na terra de Deza. Do que produciren esas rendas tiña que remitir mensualmente á vila de Madrid tres mil reais (polos gastos da condución se lle aboa un catro por cento do importe). Ademais o mordomo ten que asistir ó remate das rendas e sinecuras e face-los padróns de servicios, así como exerce-lo emprego de Receptor de Penas de Cámara en Deza e Peibas, cobra-lo que proveña dos mostrencos e aventadizos que houbese na dita xurisdicción de Deza “*y para que no aya fraude tendrá en su poder una marca de hierro con las armas de S.E. para señalar los que huviere*”. O salario será de vintecatro mil maravedís en cada ano.

Así mesmo, como tal mordomo correspondíalle polo conde de Lemos a presentación ó arcebispo de Santiago anualmente o día 25 de decembro “*que es del Glorioso San Juan Apóstol y Evangelista*” nos palacios arcebispais da dita cidade “*una acanea ensillada y enxaezada con su goaldrapa de paño negro*” que lle debía pagar a casa de Lemos de feudo pola terra de Deza.

²⁹⁶ AGB, protocolos.

²⁹⁷ Esta dona era sobriña de don Cayetano Gil Taboada, bispo de Lugo e arcebispo de Santiago. Filla de don Gregorio Gil Taboada, señor do pazo de Barcia, en Santo Estevo do mesmo nome, e de dona María Ana Bermúdez Teixeira e Sotomayor, señora de Saa, natural da Vila de Chantada.

²⁹⁸ DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Los Gil Taboada de Deza*, páx. 19.

Escritura de fianza para o cargo de mordomo do conde de Lemos en Deza

mento ten data do 8 de xaneiro do 1794 ante Agustín Varela Sotomayor, escribían ante o que tamén outorgou novo codicilo o 10 de xaneiro do mesmo ano. Finou o 23 do mesmo mes e ano.

Foron fillos do matrimonio: *doña María Josefa Nicolasa Benita Taboada*²⁹⁹; *doña Nicolasa Mariana María Taboada*³⁰⁰; *doña Manuela Jacoba Melchora Taboada Gil*³⁰¹; *don Benito Taboada Gil*³⁰²; *don Antonio Ambrosio Taboada Gil*³⁰³; ***don Francisco Luís Taboada Mosquera***, que segue a liña sucesoria de Liñares; *don Vicente Rosendo Taboada Gil*³⁰⁴; *don Manuel Taboada*³⁰⁵; *doña María Josefa Taboada e Gil*³⁰⁶; *doña Andrea*

²⁹⁹ Bautizada o 14 de setembro do 1743 en Prado. Casou o 19 de agosto do 1771 con don Cayetano Gil de Ortega, do pazo de Barcia, do que non tivo sucesión (unha vez viúvo este señor casou de segundas nupcias o 15 de xaneiro do 1775 con dona Teresa Juana Santiso e Riego). DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Los Gil Taboada de Deza*, páx. 19.

³⁰⁰ Bautizada o 11 de setembro do 1744 en Prado. Casou en Santiago o 24 de abril do 1763 con don Bernardo Moscoso Llorente, capitán de Cazadores do Rexemento de Milicias de Santiago, do que tivo unha única filla.

³⁰¹ Bautizada o 5 de maio do 1746. Casou o 10 de xullo do 1776 en Santo Andrés de Santiago con don José Pablo Rivadeneira e Losada, rexedor de Santiago e Colexial de Fonseca en 1763, doutor e Catedrático de Santiago no 1777 (fillo de don Froilán Francisco Rivadeneira e Nogueira, rexedor perpetuo de Santiago e Tenente Coronel do Rexemento de Milicias de Compostela, dono da casa e lugar de Peiras e do couto e xurisdicción de Vigo e Lamas, e de dona María Magdalena Losada e Romero, donos da casa de Paizás (Santa Baía de Cira - Silleda). Do matrimonio parece que quedou un único fillo.

³⁰² Bautizado como *Benito María Cayetano Ramón Antonio Vicente Jacobo Alonso Mateo* o 24 de setembro do 1748. DE LA PEÑA VIDAL: *Los Gil Taboada de Deza*, páx. 20.

³⁰³ Bautizado como *Antonio Ambrosio Juan José* o 13 de abril do 1751. DE LA PEÑA VIDAL: *Los Gil Taboada de Deza*, páx. 20.

³⁰⁴ Bautizado o 4 de marzo do 1754. Casou en Santo André de Santiago o 12 de febreiro do 1791 con dona Mariana Barrio, da que segundo don Carlos de la Peña non tivo sucesión, exercendo posiblemente como abade de Santiago de Vilamarín (concello de Vilamarín - Ourense), onde faleceu o 28 de xaneiro do 1841. DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Los Gil Taboada de Deza*, páx. 22.

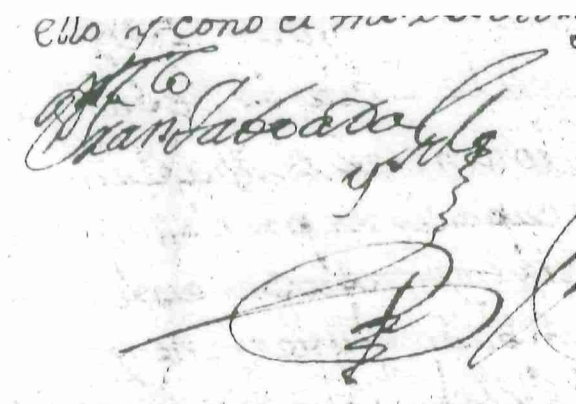
³⁰⁵ Presbítero. No 1797 levaba o foro dos lugares de Ribasaltas, Pampín e Outeiro, en Santa María de Filgueira, como herdeiro do seu pai. Levaba, así mesmo, os lugares de San Xurxo de Cristimil (Insua e Gondufe).

³⁰⁶ Bautizada o 19 de xullo do 1755 como *Josefa María del Carmen Vicenta Bernarda*. Casou o 29 de agosto do 1785 en Prado con don Cristóbal de la Mata Briones, do Consello da Súa Maxestade e o seu Fiscal na Real Audiencia do Reino de Galicia (fillo de don Pedro de la Mata Briones e de dona María Buggedo, descendentes da casa solar da Mata, que se atopaba no castro de Ballejo, Val de Valdivieso, montañas de Burgos). Dona Josefa finou o 23 de agosto do 1813 sen testamento.

Antonia Benita Taboada Gil³⁰⁷; e, finalmente, don Juan José Benito Taboada Gil³⁰⁸.

III.2.3. Don Francisco Luís Taboada Gil

O sucesor en Liñares e Brenzos, **don Francisco Luís Taboada Gil Mosquera**, foi bautizado en San Martiño de Prado o 13 de setembro do 1752 como *Francisco Antonio Jacinto Ramón*. Titulábase en 1791 “*dueño y poseedor de los vinculos y Maiorazgos de esta referida Casa [Pazo de Liñares] la de Brenzos y otras, señor del Castillo de Villaboa, y su Jurisdiccion de Gondufe, Rexidor perpetuo de la Mui noble y Leal ciudad de Santiago Coronel del Reximiento Provincial de dicha ciudad*”³⁰⁹. Non vivía en Liñares, onde tiña un administrador, que no 1791 era don José Antonio Ramos Gil, presbítero³¹⁰.

Sinatura de don Francisco Taboada. Ano 1795.

Como dixemos, por 1791 figura como Coronel de Milicias do Rexemento Provincial de Santiago, figurando noutros anos como Brigadier e Comandante do mesmo. Residente na cidade compostelá, da que era rexedor. Loitou na Guerra da Independencia, participando na batalla de Cogorderos (Astorga), e chegou a Capitán Xeneral de Galicia segundo

³⁰⁷ Bautizada o 19 de xullo do 1757 como Andrea Antonia Benita. Casou con don Baltasar de Araújo, veciño de Verín.

³⁰⁸ Nado o 8 de abril do 1751.

³⁰⁹ AHPP, protocolos, 679(3).

³¹⁰ Era fillo do escribán de Número de Deza don Carlos Ramos Gil, veciño do lugar de Cangas do Fondo, en San Xiao de Rodís (hoxe pertencente a Santa Mariña de Cangas).

algúns autores³¹¹. A súa carreira militar a data 31 de decembro do 1830 recolle os cargos de Brigadier (1775), Mariscal de Campo (1809) e Tenente Xeneral (1816)³¹². No 1823 figura citado como “*Teniente Principal de los Reales Ejércitos, Caballero Gran Cruz de la Real y Militar Orden de San Hermenegildo y de 3ª clase de la de San Fernando*”³¹³.

Vista xeral do pazo de Liñares

Outorgou testamento o 1 de outubro do 1828 ante Francisco Antonio García, falecendo o 13 de maio do 1831, sendo soterrado en San Francisco.

O 27 de xuño do 1783 en Santa María de Godos casou con **dona María Nicolasa Mondragón e Bermúdez de Sangro**, que era filla de don José Benito Mondragón e Córdoba e de dona Tomasa Bermúdez de Sangro, donos das Casas e Pazos de Bacelo, de onde eran veciños, Remesar e outras. Esta dona faleceu sen testamento o 26 de maio do 1795 en Santiago, e foi sepultada na citada capela de San Francisco³¹⁴.

Foron fillos da parella, entre outros: **don José Taboada de Mondragón**, que segue a liña de Liñares; *don Carlos*³¹⁵; *dona María de la*

³¹¹ SALGADO TOIMIL, R.: *El Corpiño*, páx. 37.

³¹² DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Los Gil Taboada de Deza*, páx. 20.

³¹³ Datos facilitados por don Francisco Rubia Alejos do seu arquivo.

³¹⁴ DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Los Gil Taboada de Deza*, páx. 20.

³¹⁵ Bautizado o 5 de novembro do 1786 como *Carlos Jacobo Melchor Andrés María de Guadalupe*. Faleceu novo. DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Los Gil Taboada de Deza*, páx. 21.

*Esclavitud*³¹⁶; *dona Tomasa*³¹⁷; *don Jacobo*³¹⁸; *don Melchor*³¹⁹; *dona Rosa Taboada de Mondragón*³²⁰; *don Santiago*³²¹.

III.2.4. Don José Taboada de Mondragón

Bautizado o 21 de decembro do 1785, sendo os seus padriños don José Benito Mondragón e Córdoba e dona Rosa Vicenta Gil Teixeira, os seus avós³²².

O sucesor en Liñares foi un destacado político, citándose incluso que ocupou o cargo de Gobernador de Valladolid e ilustre Deputado das Constituíntes de Cádiz³²³. Este último dato non puido ser confirmado.

Fixo a carreira militar e, no 1820, cando foi elixido deputado por Galicia, era tenente coronel, tomando posesión na sesión do 25 de febreiro

³¹⁶ Bautizada o 14 de xaneiro do 1788 como *María de la Esclavitud Nicolasa*. Casou o 3 de outubro do 1822 co capitán don Antonio Salazar e Cotón (fillo de don Francisco Javier Salazar e Maldonado e da súa muller dona Inés Cotón). DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Los Gil Taboada de Deza*, páx. 21.

³¹⁷ Bautizada o 3 de marzo do 1789 como *Tomasa Manuela Josefa*. DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Los Gil Taboada de Deza*, páx. 21.

³¹⁸ Bautizado en Santiago o 2 de marzo do 1790 cos nomes de *Jacobo Melchor Baldomero Ramón Benito e Antonio*. DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Los Gil Taboada de Deza*, páx. 21.

³¹⁹ Bautizado o 16 de febreiro do 1791. DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Los Gil Taboada de Deza*, páx. 21.

³²⁰ Bautizada o 20 de xaneiro do 1792. Por matrimonio do 27 de marzo do 1815 foi cónxuxe de don Antonio Loriga Reguera, xeneral de Artillería (fillo do coronel don Domingos Loriga e de dona Josefa Reguera Valladares), do que tivo numerosa e ilustre descendencia, entre eles: don Santiago Loriga, xeneral de Artillería; don Eliseo Loriga, tamén xeneral da mesma arma; don Francisco Loriga Taboada (o seu fillo foi don Juan Loriga e Herrero-Dávila, xeneral de Artillería, primeiro conde do Grove, título concedido por Alfonso XIII o 2 de xullo do 1902); dona Josefa Loriga Taboada, muller de don Ricardo Durán Lira (pais do arquitecto don Miguel Durán Loriga, que pretendía, xunto con Antonio Taboada Roca, facer unha grande obra sobre os pazos galegos, que quedou inacabada polo seu prematuro falecemento); e tamén dona Juana Loriga Taboada, que casou con don Xusto Pelayo Cuesta, ministro de Facenda. CRESPO POZO, J.S.: *Blasones y Linajes de Galicia*, T. III, pp. 96-97.

³²¹ Bautizado o 14 de xuño do 1793 como *Jacobo Antonio Francisco José y Manuel*. Oficial da Real Contaduría, finou o 10 de outubro do 1810 e foi soterrado ó día seguinte na capela do Rosario do mosteiro de Santo Domingo. DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Los Gil Taboada de Deza*, páx. 21.

³²² DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Los Gil Taboada de Deza*, páx. 21.

³²³ SALGADO TOIMIL, R.: *El Corpiño*, páx. 37.

do 1822. Durante a lexislatura formou parte da comisión das Milicias Nacionais, pero fixo pouco uso da palabra. Segundo expresa X. R. Barreiro, pertencía á masonería³²⁴.

Sepulturas de Liñares no interior
da igrexa de Losón

Na lexislatura de 1837-1838 foi elixido Senador pola provincia de Pontevedra, cargo ó que renunciou o 28 de marzo do 1838.

Exerceu, no eido de goberno como Administrador Xeneral de Bens Nacionais, cargo ó que renunciou, séndolle admitida o 25 de outubro do 1847³²⁵.

Faleceu na Coruña o 5 de febreiro do 1870. Os seus restos foron trasladados á igrexa parroquial de Santa Baia de Losón, onde foron soterrados o 20 de maio do 1885³²⁶.

A súa muller fora **dona Dolores Rada Rubalcaba**, nada o 1 de novembro do 1792 e que finou na Coruña o 5 de abril do 1862, sepultada en Santa Baia de Losón.

Os seus fillos, entre outros: *don José Taboada*³²⁷; *don Carlos Taboada Rada*, que segue a liña

³²⁴ BARREIRO FERNÁNDEZ, Xosé R.: *Parlamentarios de Galicia. Biografías de Deputados e Senadores (1810-2001)*. 2 vol. Santiago de Compostela, Parlamento de Galicia - Real Academia Galega, 2001. Tomo I, páx. 668.

³²⁵ Datos tirados dun magnífico estudo levado a cabo polo amigo e investigador don Francisco Rubia Alejos, que se ocupa nel dos últimos tempos de Liñares, desde finais do XIX, en que constituía un verdadeiro “palacio” ata a súa decadencia no século XX. RUBIA ALEJOS, F.: “El palacio señorial de Liñares en las últimas centurias. Sus moradores, esplendor y decadencia”. Anuario de Estudios e Investigación *Descubriendo*, nº. 6 [177-230]. Seminario de Estudios de Deza. Lalín, 2004.

³²⁶ RUBIA ALEJOS, F.: *El palacio señorial de Liñares...*, páx. 213.

³²⁷ Naceu o 28 de febreiro do 1822 e morreu en Cambo (Francia) o 2 de agosto do 1849. Capitán de Artillería. RUBIA ALEJOS, F.: *El palacio señorial de Liñares...*, páx. 213.

primoxénita e sucesoria do pazo de Liñares; *dona Amalia Taboada*³²⁸; e *don Fernando Taboada*³²⁹.

O sucesor, **don Carlos Taboada Rada**, nacera en San Fernando (Cádiz) o 29 de novembro do 1827, e faleceu o 4 de xullo do 1903. Foi señor do Pazo de Liñares, que na súa época viviu un período de esplendor, converténdose nun auténtico centro de cultura, con visitas de insignes persoeiros das letras e da política, entre os que destaca a grande figura de dona Emilia Pardo Bazán.

Xefe de Administración, Tenedor de Libros da Contaduría Xeneral da Débeda Pública e Xefe Superior de Administración do Ministerio de Facenda están entre os seus cargos na Administración Civil do Estado³³⁰.

A muller de don Carlos foi **dona Ramona Bugallo Eiroa**, natural de A Coruña, nada o 1 de xullo do 1846 e finada no 1936³³¹.

Dona Ramona Bugallo e don Carlos Taboada a finais do século XIX
Arquivo Gráfico Pazo de Don Freán

³²⁸ Casou con don Fernando Torres-Adalid, e deste connubio naceron, entre outros, don Álvaro Torres-Adalid (que reedificou o pazo de Vilaboa) e don Eduardo Torres Taboada, que casou con dona Asunción Sanjurjo e Flórez, X condesa de Torre de Penela.

³²⁹ Morreu sen descendencia o 18 de setembro do 1867.

³³⁰ RUBIA ALEJOS, F.: *El palacio señorial de Liñares...*, pág. 213.

³³¹ Segundo o citado traballo de RUBIA ALEJOS, F.: *El palacio señorial de Liñares...*, pág. 218.

Os seus fillos: **don Carlos Taboada Bugallo**, que segue a liña primoxénita; **don Amalio Taboada Bugallo**³³²; **dona Esperanza Taboada Bugallo**³³³; e **don Fernando Taboada Bugallo**³³⁴.

O fillo primoxénito foi **don Carlos Taboada Bugallo**, nado o 11 de outubro do 1868. Seguiu a carreira militar, acadando o cargo de capitán de Cabalería. Participou na campaña de Filipinas, na que foi ferido no 1897, o que propiciou o seu finamento no 1902.

A súa muller foi **dona Victoria Sangro e Ros de Olano Rueda e Quintana**, III Condesa de Almina (filla de don Melchor Sangro Rueda e de dona María Antonia Ros de Olano, condesa de Almina e marquesa de Guadal-Jelu). O título de conde de Almina foi concedido por Isabel II o 16 de agosto do 1856 (a dato do Real Despacho é o 17 de xullo do 1860) a don Antonio Ros de Olano e Perpiñá, Tenente Xeneral do Exército, co vizcondado previo de Ros. Tamén a este señor se lle concedeu o título de Marqués de Guadal-Jelu o 8 de outubro do 1860, con Grandeza de primeira clase³³⁵.

Dos fillos da parella, segue a liña primoxénita **don Carlos Taboada e Sangro Bugallo e Ros de Olano**, IV Conde de Almina, e na súa descendencia e da súa esposa, **dona María del Carmen Sangro e Torres**, continúa a sucesión do título nobiliario de conde de Almina.

³³² Derradeiro señor do pazo de Liñares pertencente á liña orixinaria dos Taboada. Nacera en Santiago o 28 de agosto do 1870 e morreu na mesma cidade no 1957 sen descendencia.

³³³ Nacida en Málaga o 28 de xuño do 1867. Casada o 8 de setembro do 1892 co seu parente, o segundo conde de O Grove, don Eliseo Loriga Parra (fillo de don Joaquín Loriga Taboada, e da súa muller dona Juana Parra de los Santos; neto paterno de don Antonio Loriga Reguera e de dona Rosa Taboada de Mondragón, xa citados): Foron pais do aviador don Joaquín Loriga Taboada, nado en Liñares o 23 de setembro do 1895, participante na importante xesta que supuxo a viaxe Madrid-Manila, e de dona Araceli Loriga Taboada, III condesa de O Grove, xa defunta.

³³⁴ Naceu o 3 de novembro do 1872 e finou en Cambados o 29 de novembro do 1877, sendo trasladados os seus restos á igrexa de Losón no 1883. RUBIA ALEJOS, F.: *El palacio señorial de Liñares...*, páx. 226.

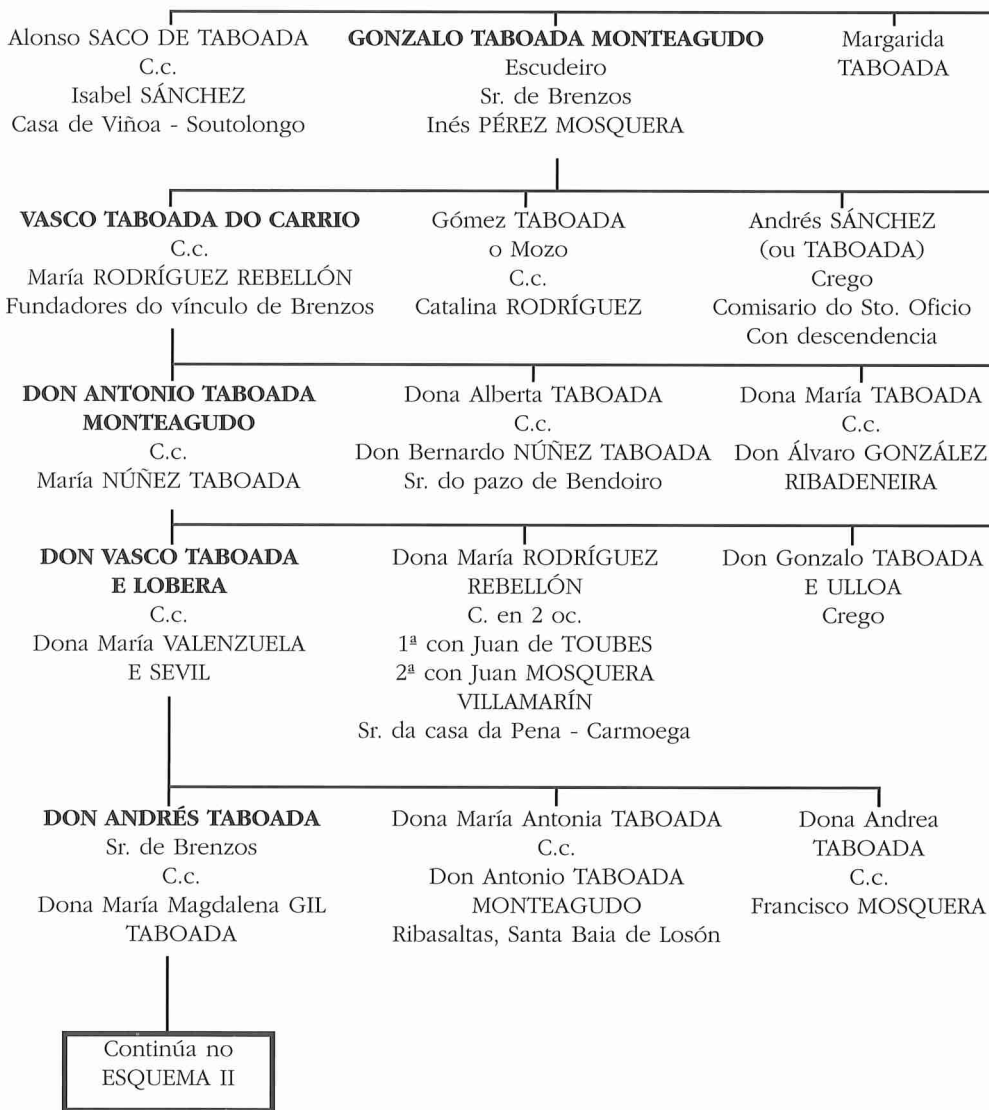
³³⁵ CADENAS Y LÓPEZ, Ampelio Alonso e CADENAS Y VICENT, Vicente: *Elenco de grandezas y títulos nobiliarios españoles 1992*. 25ª ed. Madrid, Ediciones de la Revista Hidalguía, 1992, páxs. 70 e 408.

Señores de Liñares ocuparon cargos na cidade de Compostela

CASA DE BRENZOS

ESQUEMA I

VASCO BARREIRO
Sr. de Cercio e Pedroso

|
URRACA RODRÍGUEZ
C.c.
Gómez TABOADA DO CARRIO
Escudeiro
Sres. de Brenzos

|
Alonso NÚÑEZ
Crego de Oirós
Vicario de Deza

|
Gómez TABOADA

|
Leonor TABOADA
C.c.
Fernando de MOURE

|
Catalina PÉREZ
C.c.
Domingo GONZÁLEZ BECERRA
Escribán do couto de Carboeiro

|
María PÉREZ
(ou Urraca RODRÍGUEZ)
C.c.
Macías de MOURE
Santa Baia de Palio

|
María TABOADA

|
Don Gonzalo TABOADA
Cóengo de Santiago

|
Dona Isabel TABOADA

|
Dona Inés TABOADA
C.c.
Don José FERNÁNDEZ DE NEGREIROS
Patrón de Martixe

CASA DE BRENZOS

ESQUEMA II

DON ANDRÉS TABOADA

Sr. de Brenzos

C.c.

Dona María Magdalena GIL TABOADA

|

DONA MARÍA ANDREA GIL TABOADA

Herdeira de Brenzos

C.c.

Don Alonso TABOADA MOSQUERA

Sr. do pazo de Liñares

|

Dona María Benita TABOADA C.c. Don Manuel SACO BOLAÑO	Dona Rosa TABOADA Solteira	Dona Juana	Dona María Josefa TABOADA C.c. Don José Antonio TABOADA E FARIÑA	Dona Josefa Juana TABOADA C.c. Don Jacobo Francisco COLWELL E TABOADA
---	----------------------------------	------------	---	--

|

Don Vicente Rosendo C.c. Dona Mariana BARRIO	Don Manuel Presbítero	Dona María Josefa C.c. Don Cristóbal de la MATA BRIONES	Dona Andrea Antonia C.c. Don Baltasar de ARAÚXO	Don Juan José Benito
--	-----------------------------	--	---	-------------------------

|

Don Jacobo	Don Melchor	Dona Rosa C.c. Don Antonio LORIGA REGUERA Xeneral de Artillería	Don Santiago
------------	-------------	--	--------------

Don Fernando
TABOADA

Don Fernando TABOADA

Capítulo IV

CASA DE SELLO

Afreguesía de Santiago de Sello, en Lalín, coñecida desde tempos antigos pola festa dedicada a San Gregorio³³⁶, foi asento de descendentes de Cercio. Un dos fillos de Vasco Barreiro, señor desta casa e da de Pedroso, foi **Francisco Vázquez Monteagudo**, do que non coñecemos moitos máis datos que os ofrecidos polos preitos e as presentacións. Con respecto á súa herdanza supoñemos non foi menor que a dos seus irmáns, pero os diversos avatares que se sucederon ó longo dos séculos foron minando tanto a súa economía como a súa relevancia social, converténdose *de facto* en labradores.

É posible que a súa muller fose **Aldonza Mosquera**³³⁷. Transmiten as presentacións o nome de tres fillos deste Francisco Vázquez. Unha delas, *Catalina Vázquez*, casou con Juan de la Iglesia, e tivo descendencia coñecida³³⁸. Outro, *Pedro Ares do Carrio*, do que falaremos máis adiante. Finalmente, *Juan Vázquez de Sello*, que figura como dono do lugar de Burgo, en Sello, no 1572³³⁹, e tivo dous fillos coñecidos, *María Sánchez*, muller de Gregorio Vázquez (de quen tivo a Inés Vázquez, casada con Domingo Tato) e *Francisca Vázquez* que casou con Juan Paz, veciño de

³³⁶ O día 12 de marzo de cada ano se celebraba unha importante romaría na desaparecida ermida de San Gregorio de Mouroces, da que xa hai referencias en datas tan distantes como o 1572. Numerosas escrituras da época son outorgadas “*en la romería del Glorioso San Gregorio de Mouroces*” ou “*no azougue e romería do Glorioso San Gregorio de Mouroces*”.

³³⁷ No 1583 noméanse como os seus herdeiros a Pedro Ares Mosquera e a Antonio Vázquez, sen indicar parentesco con ela. AHUS, protocolos, Cristóbal Gondín, 1583.

³³⁸ Xa morrera no 1597. Un dos seus fillos foi un Juan Vázquez de Sello.

³³⁹ Tanto el como Pedro Ares Mosquera figuran como fidalgos en relacións do 1561. GARCÍA ORO, J. e NOVOA GÓMEZ, A.: *La tierra de Deza en la Edad Media...*, páx. 195.

Santiago de Catasós (deles naceu unha filla chamada Catalina Vázquez, muller de Amaro Calbo, e foron veciños de Santiago de Sello)³⁴⁰.

Pedro Ares do Carrio (tamén chamado Pedro Ares Mosquera) fora dono do lugar do Burgo, en Santiago de Sello. Como dixemos, fidalgo nas relacións de 1561. Del coñecemos o nome de tres fillas: *Cecilia Vázquez*³⁴¹, *Marina Vázquez*³⁴² e *Catalina Vázquez*³⁴³.

Desta familia debeu ser **Antonio Vázquez Mosquera**, que foi veciño de Sello e Catasós alternando entre ámbalas dúas parroquias entre 1583 e 1597. Era fillo de Juan Vázquez, dono dun lugar en Sello. Posuía a metade do lugar do Burgo, en Santiago de Sello.

O 14 de marzo do 1591 fixo ante o escribán Cristóbal Gundín³⁴⁴ un compromiso con Bartolomé da Cal e o seu fillo Andrés da Cal, canteiros, veciños de San Miguel de Goiás, polo que estes estaban na obriga de lle facer:

“una casa de pared que tenga treinta y dos codos de largo y donde está señalado, que es donde la pared vieja que atraviesa la casa vieja de dho Antonio Vazquez, hasta dar al celeiro de la dha casa. Han de hacer en ella una ventana de asiento de piedra labrada, grande y buena y un portal de cambas y otro portal de huchares y sus esquinas de piedra de grano y un vano en dha pared. Y la casa que tenga la altura necesaria para la dha ventana de asiento. Y an de arrancar la dha piedra de grano y pizarra a su costa y hacer las paredes muy buenas, a vista de oficiales y personas que lo entiendan. Y se ha de servir a su costa de todo el barro y toda serventia, y el dho Antonio Vazquez les ha de traer la piedra pizarra y de grano de donde quiera que se quebraren y traerles la madera y cambas y condones a salvo para la dha obra”.

³⁴⁰ Foille dotado o lugar e casas do Sello e Burgo, en Santiago de Sello para ese matrimonio. Eran veciños desas casas no 1619. AGB, protocolos.

³⁴¹ Casou Cecilia con Gregorio Varela, fidalgo de San Paio de Bais, do que tivo ilustre descendencia. A esta dona tocáballe parte do lugar do Burgo, formado por tres casas. Nunha destas casas vivía Juan do Burgo e noutra Benito do Alle. Así mesmo, pertencía a este lugar un muíño situado no río de Mouroces. O 1 de marzo do 1597 ante o escribán Francisco López, venderon esta parte que lles tocaba no lugar do Burgo, a Gregorio Núñez de Taboada, escribán, veciño de San Miguel de Bendoiro, en prezo de oitenta ducados. (AGB).

³⁴² Casou con Alonso de Fontes. (AGB).

³⁴³ Casou con Benito de Vale. MP- Fondo DL, preito sobre o curato de Toiriz.

³⁴⁴ AHUS, protocolos, Cristóbal Gundín, 1591.

Esta casa situábase en Santiago de Sello, e debíase facer para o mes de maio, por un prezo de 23 ducados, pagos en tres prazos.

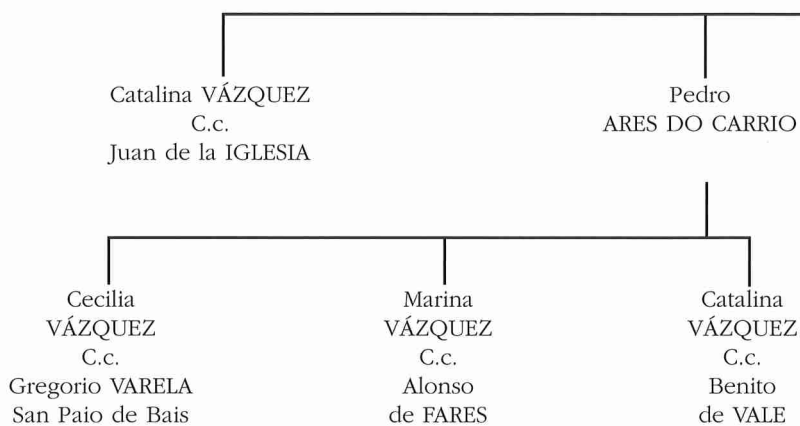
Antonio Vázquez Mosquera finou antes do 1619, e tivo un fillo que coñecemos, que se chamou Cristóbal Mosquera, que figura como veciño de Santiago de Sello nese ano 1619³⁴⁵.

Perdémolles o rastro a esta familia, xa sen as súas preeminencias, de tal xeito que o 12 de decembro do 1655 os veciños de Santiago de Sello outorgan poder para o “*pleito que tratan y esperan tratar con Juan Vázquez y Antonio Vázquez y Andrés Vázquez, hermanos, vecinos de la dicha feligresía en raçon de los pechos y tributos debidos a su magestad (...) no lo quieren açer y sescusaren diçiendo que son ydalgos*”. Segundo estes veciños “*son labradores pecheros que sienpre ellos, sus padres y abuelos y más antecesores de tienpo ymemorial a esta parte pagaron y contribuyeron los serbiçios ordinarios debidos a su magestad en todas las partes y feligresía donde bibían*”³⁴⁶.

³⁴⁵ AGB, protocolos.

³⁴⁶ A alegación dos veciños é lóxica e común a estes preitos, xa que as derramas dos tributos e servizos se repartirían entre menos veciños ó existir algún fidalgo, recaendo nos que eran peiteiros. Non coñecemos-lo desenvolvemento do proceso nin o seu resultado. AHPP, protocolos, Gregorio Rodríguez de Castro, 1655.

CASA DE SELLO

VASCO BARREIRO
Sr. de Cercio e Pedroso

FRANCISCO VÁZQUEZ
MONTEAGUDO
¿C.c.?
Aldonza MOSQUERA

Juan
VÁZQUEZ DE SELLO

Antonio
VÁZQUEZ MOSQUERA

Cristóbal
MOSQUERA
e máis fillos

María SÁNCHEZ
C.c.
Gregorio VÁZQUEZ

Francisca VÁZQUEZ
C.c.
Juan PAZ
Santiago de Catasós

Capítulo V

CASA DE CAMPOSANCOS

 n San Cristovo de Camposancos existiu unha casa fidalga edificada aproximadamente no 1574. As orixes desta casa arrincan dunha filla de Gonzalo Sánchez de Traspensas, dono de Cercio, chamada **Juana Sánchez da Somoza**. Esta dona faleceu na primeira década do século XVII, non sen antes ter casado en tres ocasións, aínda que só tivo descendencia do primeiro marido.

Entre diferentes herdeiros do dito Gonzalo Sánchez de Traspensas, dono da casa de Cercio, fíxose partilla, e formouse auto en virtude dunha carta executoria da Real Chancelería de Valladolid, polo que tiveron que facerse cargo os herdeiros de Constanza Sánchez da Somoza, muller de Gonzalo Sánchez, do pagamento dos bens do dote, facendo escritura de concordia e cesión a dita Juana Sánchez con Andrés Sánchez, o seu irmán, no 1594. Adxudicaron ós herdeiros de Juana Sánchez trinta fanegas de pan de renda anual e dous mil douscentos reais en diñeiro, que xa recibira do seu irmán Andrés Sánchez³⁴⁷.

Foi o primeiro marido de Juana **Gregorio Sánchez de Boado**, escudeiro. A noiva fora dotada pola súa nai, xa viúva. O noivo procedía de San Miguel de Oleiros, na terra de Trasdeza³⁴⁸. A parella viviu no lugar de Santiso do Fondo, en San Román de Santiso, ata que entre febreiro e xuño do ano 1574 pasaron a vivir ó lugar de Camposancos³⁴⁹. Gregorio finou

³⁴⁷ MP, AD-L. Preito do curato de Toiriz.

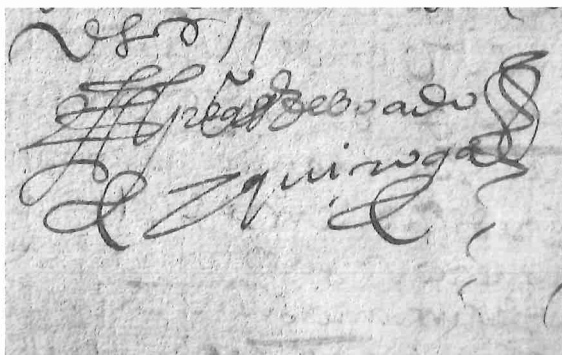
³⁴⁸ Era irmán de Pedro Sánchez de Boado, veciño da mesma freguesía de Oleiros. Tamén o era de Aldonza Alonso de Boado, primeira muller de Alonso Gondín de Soutolongo, *o Vello*, dono do pazo de Soutolongo (Santa María do mesmo nome, no concello de Lalín).

³⁴⁹ Figuran nos protocolos de Cristóbal Gundín desas datas. AHUS, protocolos, 560 e ss.

posiblemente no 1575³⁵⁰, e deles quedou un fillo chamado **Gonzalo Sánchez de Boado**³⁵¹.

O segundo matrimonio de Juana Sánchez da Somoza foi con **Gómez Gondín de Sotomayor** (irmán de Amaro Gondín de Sotomayor, veciño do lugar de Mondín, en San Salvador de San Breixo), co que xa estaba casada o 7 de marzo do 1576³⁵². Morreu Gómez antes do 1594 sen sucesión da súa muller, herdándoo o seu irmán Amaro.

Finalmente Juana Sánchez da Somoza casou de terceiras nupcias antes do 4 de agosto do 1595 co señor **Martín Salgado de Araúxo**, que xa residía había varios anos nestas terras, pois figura como Tenente de Meiriño de Deza no 1574³⁵³ e como Xuíz, Meiriño e Alcaide da Torre de Lalín e da Terra de Deza tamén no 1574 e no 1596. Serviu “*de capitán de Infantería en los rebatos y cosaciones que se ofrecieron del inglés cuando sitió La Coruña*”³⁵⁴. Faleceu antes do 1599.

Sinatura de Gregorio Sánchez de Boado no 1612

O fillo do primeiro matrimonio, xa citado, **Gonzalo Sánchez de Boado**, naceu polo 1565 e ó quedar menor de idade foi o seu titor o seu tío paterno Pedro Sánchez de Boado. Faleceu antes do 1611, non sen se casar e procrear ó seu fillo **Gregorio Sánchez de Boado e Quiroga**, que tamén quedou de corta idade ó falecemento do seu pai, sendo titor del Alonso López de Moreda en 1611³⁵⁵.

³⁵⁰ Vivía o 6 de decembro do 1574 e a súa muller estaba casada de segundas nupcias o 7 de marzo do 1576.

³⁵¹ Outro fillo de Gregorio Sánchez de Boado, non sabemos se doutra muller, era Nuño Yáñez de Boado.

³⁵² AHUS, protocolos, Cristóbal Gundín, 1576.

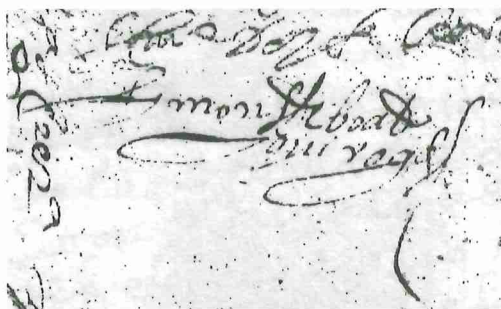
³⁵³ AHUS, protocolos, Cristóbal Gundín, 1574.

³⁵⁴ BINAYAN CARMONA, Narciso: “Genealogías y heráldica en Bolivia: un país desconocido”. *Hidalguía*, año XLII, mayo-agosto 1994, núms. 244-245 [pp. 401-425]. Madrid, Ediciones Hidalguía, 1994.

³⁵⁵ AHUS, protocolos, Cristóbal Gundín, 1611.

Como universal herdeiro da súa avoa Juana, o 27 de maio do 1612, ante o escribán Gonzalo Rodríguez, vendeu a Gregorio Núñez de Taboada, veciño de San Miguel de Bendoiro, o seu lugar de Vilar do Río, en San Miguel de Bendoiro, que levaban Lourenzo e Gregorio do Río, irmáns “*con todas sus casas, casares, árboles y plantados, heredades labradías y monte-sías, sotos y pumares, molino, canales de agua y a montes y a fontes*”. O prezo deste lugar foi de cincuenta ducados, pagados “*en cuartos, reales de a dos y sencillos y doblones de oro*”³⁵⁶.

Este Gregorio Sánchez de Quiroga e Boado casou con **María Sánchez de Baamonde**, coa que figura xa o 3 de xuño do 1614 recibindo en foro do mosteiro de San Martiño de Santiago os lugares e casares de Carrio do Fondo, na freguesía de San Cristovo de Camposancos, e o tercio do lugar do Pazo de Corbeira, en San Xoán de Toiriz, polas súas vidas e dúas voces, en renda de “*dos cargas de centeno y dos gallinas madrices de campo*”. Deles quedaron dous fillos alomenos: *Simón Sánchez de Quiroga e Boado*³⁵⁷; e *Andrés Sánchez de Quiroga e Somoza*, sucesor.

Simón Sánchez de Boado. 1658.

Don Andrés Sánchez de Quiroga e Boado, figura como veciño de San Cristovo de Camposancos no 1655³⁵⁸ e de San Miguel de Oleiros, en Trasdeza, no 1658³⁵⁹. En 1708 cando presenta, como fillo do seu pai, os beneficios de San Xoán de Larazo e Santa María de Arnego³⁶⁰, aparece

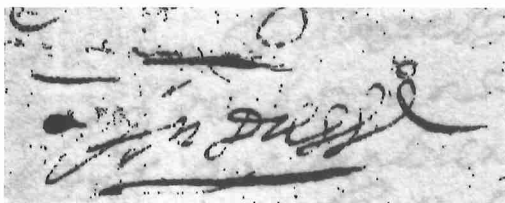
³⁵⁶ AGB.

³⁵⁷ Veciño de San Martiño das Varela, na terra de Abeancos, no 1658. Casou coa súa curmá Constanza Sánchez da Somoza, filla de Andrés Sánchez de Traspenas, dono da casa de Cercio.

³⁵⁸ AHPP, protocolos, Gregorio Rodríguez de Castro, 1655.

³⁵⁹ AHPP, protocolos, Gregorio Rodríguez de Castro, 1658, f. 51.

³⁶⁰ AHPP, protocolos, Amaro Fernández, 1708, f. 98.

Sinatura de Andrés Sánchez no 1658

como veciño de San Miguel de Oleiros. Finou no mes de decembro do ano 1712 duns 90 anos de idade³⁶¹.

Del quedou por herdeira **dona Beatriz Sánchez de Quiroga**, que figura o 31 de maio do 1706 como viúva do Capitán don Baltasar de

Araúxo, veciña de San Cristovo de Camposancos e residente en San Miguel de Oleiros³⁶². Os foros de Carrio e Pazo da Corbeira levábaos en 1713 e 1724 dona Catalina del Pozo, como titora dos seus fillos, así como outros consortes³⁶³.

Irmán da anterior foi o Licenciado **don Leonardo Sánchez de Quiroga**, que figura como presbítero e veciño de San Miguel de Oleiros no 1709³⁶⁴ e 1733³⁶⁵.

Don Leonardo Sánchez, veciño segundo parece de Oleiros, tivo de Ánxela de Pazos a María Sánchez que, de solteira, tivo dous fillos: Pedro³⁶⁶ e María Antonia³⁶⁷.

Tamén fillo de don Leonardo foi Tomás Sánchez. Casou con Catalina Taboada (filla de Andrés Taboada e de Dominga da Mamoa, veciños de San Miguel de Oleiros), e dela tivo a Gregorio Antonio, bautizado o 14 de decembro do 1732 en Oleiros³⁶⁸.

³⁶¹ MP, AD-L. Preito do curato de Toiriz.

³⁶² AHPP, protocolos, Amaro Fernández de Santomé, 1706.

³⁶³ AHUS, San Martín, 759, 760.

³⁶⁴ AHPP, protocolos, Amaro Fernández de Santomé, 1709.

³⁶⁵ AGB, papeis soltos.

³⁶⁶ Bautizado o 15 de febreiro do 1731 en Oleiros. A nai “no dixo quien era su padre”. ADL, Libro de Bautizados de San Miguel de Oleiros [1716-1737].

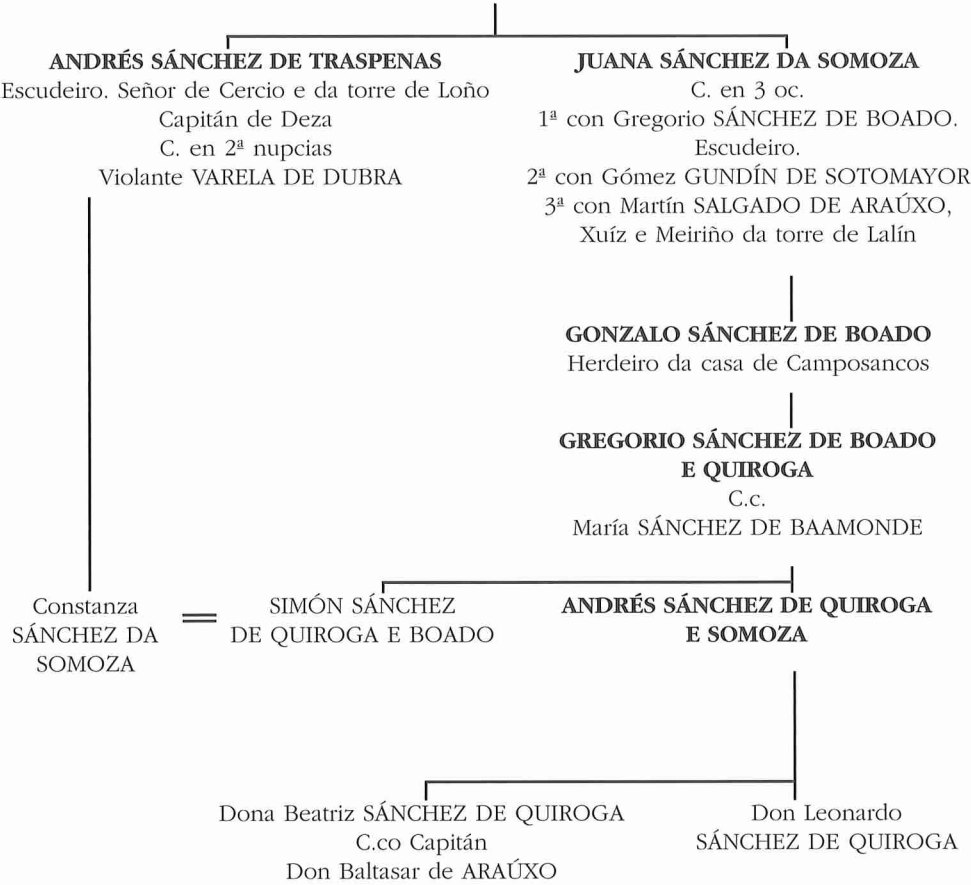
³⁶⁷ Bautizada o 12 de marzo do 1735 en Oleiros. A nai “no mandó decir quien era el padre de la niña, sino que el bulgo por maior se corrió que era moço soltero”. ADL, Libro de Bautizados de San Miguel de Oleiros.

³⁶⁸ ADL, Libro de Bautizados de San Miguel de Oleiros.

CASA DE
CAMPOSANCOS

GONZALO SÁNCHEZ DE TRASPENAS

Sr. da casa de Cercio

Capítulo VI

CASA DE GARCÍA SÁNCHEZ

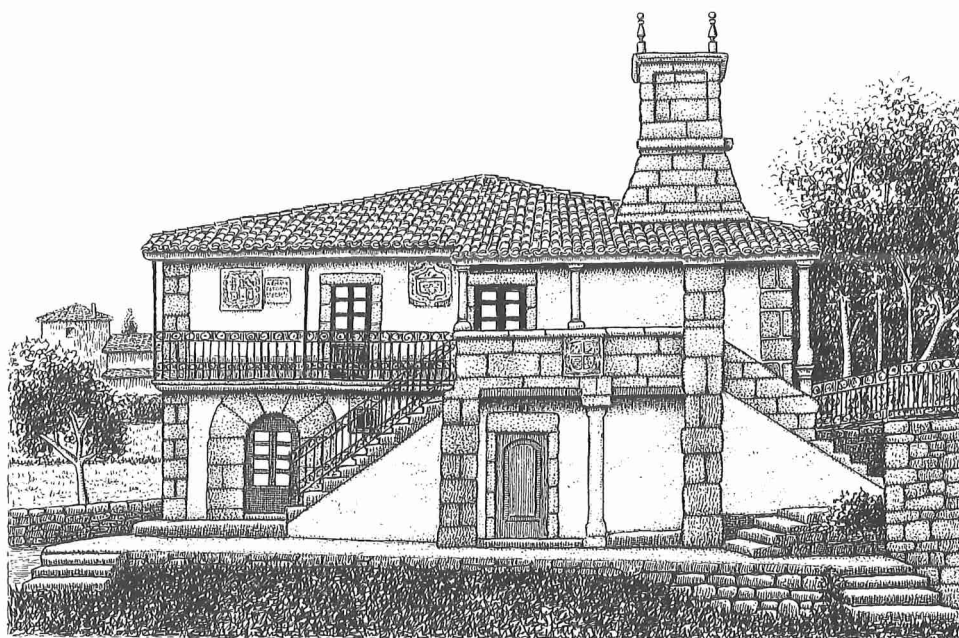
A Casa de García Sánchez, está situada no lugar homónimo, anteriormente pertencente á desaparecida parroquia de San Cristovo da Pena. Hai que ter en conta que o lugar denominábase antigamente Castia Sánchez, evolucionando a súa grafía a finais do século XVII ata a forma actual.

As orixes da casa datan do século XVI, cando un descendente da casa de Lamela, en San Pedro de Losón, Lope Gil, fillo de Gil Ares, asentou nela a mediados desa centuria.

A construción actual é máis moderna, con planta cuadrangular, escaleiras de cantería de acceso á planta nobre que rematan nun patín, corredor cuberto, engadida máis tarde á outra construción, xa que debaixo dela se sitúa unha antiga porta de arco de medio punto na planta baixa. Destaca na súa imaxe, sobre todo, unha desproporcionada cheminea barroca, cunhas dimensións pouco usuais, máxime tendo en conta o tamaño da residencia, traducida ó interior nunha maxestosa campá. A mansión atópase na actualidade perfectamente restaurada.

Imaxe da maxestuosa cheminea

FECIT XX © MMV.
✚

A casa de García Sánchez conserva elementos interesantes

Debuxo: Xosé Antón García e González-Ledo

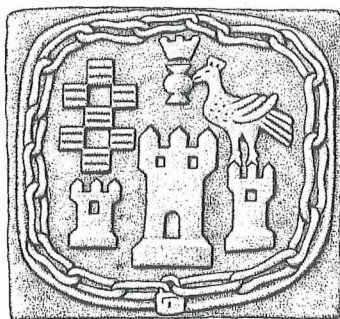

FECIT XX @ MMV.

A labra principal

Debuxo: Xosé A. García e Glez.-Ledo

Podemos ollar tres labras heráldicas de distintas épocas que nos resumen a historia da familia. A principal, no antepeito do corredor, é a máis moderna. De contorno cuadrangular coas esquinas redondeadas, o seu campo cuartelado: primeiro, cinco lises en aspa (armas da casa de Cercio), segundo cuartel, brazo movente do flanco destro armado de maza e deitado de seis dados en dous pales de tres (SOMOZA), terceiro, un castelo, e cuarto cuartel, un can pasante resaltado dunha árbore, deitado de seis dados en dous pales de tres nos cantóns do xefe (ARIAS-SOMOZA)³⁶⁹.

FECIT XX @ MMV.

FECIT XX @ MMV.

As armas dos Salgado e dos Gundín en García Sánchez

Debuxo: Xosé Antón García e González-Ledo

Hai outras dúas pedras armeiras na parede do corredor³⁷⁰. A da esquerda do observador ten as armas dos Salgado, xunto cos xaqueles faixados dos Ulloa, atribuídos, por inscrición lateral ós Xil³⁷¹. O da dereita trae nun só campo as armas dos Gundín: un cabaleiro armado de punta en bran-

³⁶⁹ A atribución destas armas ós Arias deriva da sepultura armoriada existente na igrexa parroquial de Goiás, aínda que a orixe do can (ou mellor león) coa árbore está nas armas de Alonso Gondín, do pazo de Soutolongo.

³⁷⁰ Os debuxos que acompañan ó texto da casa de García Sánchez forman parte dun traballo que se está a realizar co heraldista don Xosé Antón García e González-Ledo.

³⁷¹ A adopción das armas dos Ulloa polos Xil de Deza a finais do século XVI responde a unha relación de parentesco.

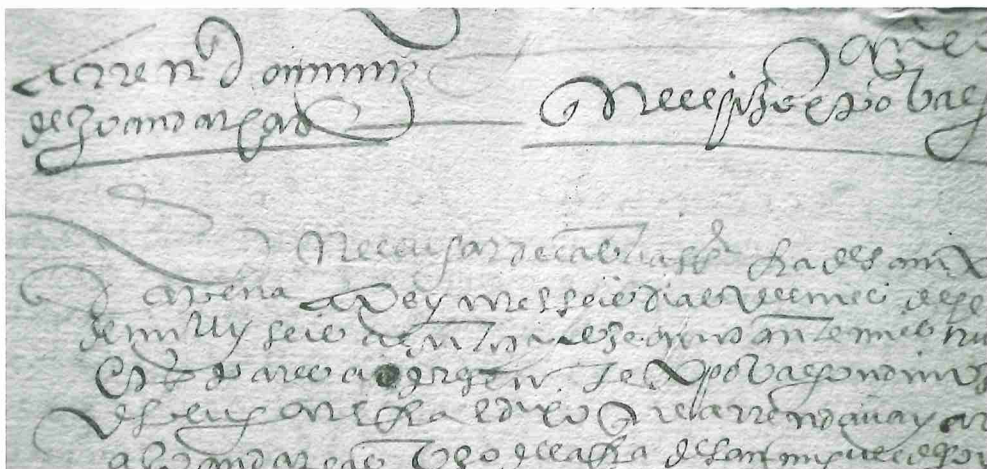
co acompañado por tres cabezas de mouros, dúas nos cantóns do xefe, e outra no cantón destro da punta. En dobre orla, longa lenda *DON ALONSO REI DE CASTILLA EL DE LA PALMA URADA ESTE FUE EL QUE DESLIGO AL QUE LIGADO ESTAVA. ARMAS DE LOS GONDINES*. Timbrado de pequeno elmo situado entre as liñas da lenda.

Así mesmo, ó falar da casa de García Sánchez, débese citar tamén a capela funeraria da que eran patróns na igrexa parroquial de Goiás, fundada por María Salgada e o seu irmán, o crego Amaro Gundín, a comezos do século XVII. Nela están as sepulturas do citado cura (con estatua orante), do seu pai, Cristóbal Gundín, e da súa irmá María Salgado. No exterior, dúas magníficas labras heráldicas coas armas dos Salgado e Gundín.

O templo de Goiás, coa capela de García Sánchez

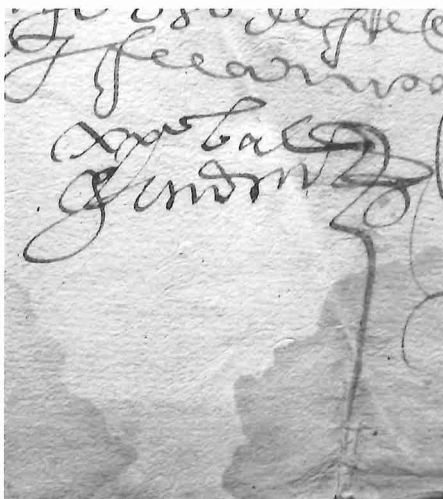
O primeiro posuidor coñecido da casa de Castia Sánchez, como dixemos, é **Lopo Gil**, que figura como veciño de San Cristovo da Pena polo 1533. Era fillo de Gil Ares, descendente do pazo de Soutolongo, da familia chamada “*Infanzóns*”. Lopo Gil outorgou testamento ante o escribán Rodrigo González, no 1556, e nel deixou á fábrica da igrexa de Goiás media tegua de pan por razón da súa sepultura, sinalada no lugar de Pareizo, así como catro anegas de centeo de renda para que se lle diga unha misa cada semana, tamén sinalada esta renda no lugar de Pareizo³⁷².

“Castia Sánchez” no 1612 transformouse en García Sánchez, como se aprecia no 1739.

³⁷² AHPP, protocolos, Pedro Tomás Ramos, 1846, ff. 20-31.

Casou con **Beatriz Salgado**, filla natural de Gómez Gondín³⁷³, e delatiu, entre outros ó sucesor na casa, **Cristóbal Gondín** e á súa irmá *Mayor Gondina*³⁷⁴.

Sinatura de Cristóbal Gundín. 1610.

Cristóbal Gondín é un referente na historia da casa de García Sánchez. Actuou este señor como escribán da Súa Maxestade e do Xulgado e Audiencia de Terra de Deza do 1572 ó 1616³⁷⁵, finando pouco despois deste ano (antes do 5 de maio do 1618, en que xa se cita como defunto³⁷⁶). Mordomo do Conde de Lemos en Deza a finais do século XVI. A súa sepultura consérvase na parroquia de Goiás, aínda que non sexa a orixinal, senón a construída polo seu fillo Amaro Gundín, substituíndo quizais á que se fixera en virtude do acordo entre o dito Cristóbal, Gabriel Estévez, crego desa parroquia de Goiás, e cos veciños da freguesía, de tal xeito que “ellos le daban consentimiento para poner dentro del coro de la dicha iglesia dos lampas para dos sepulturas e con condicion de que el dicho Cristóbal Gondin diese y dotase a la dicha iglesia para siempre jamas para la fabrica de la dicha iglesia la mitad del lugar de Beiga (...) de que se pagan agora

³⁷³ Deste Gómez Gondín tratamos ó nos referir á casa de Pedroso, xa que foi o seu dono, por matrimonio con Inés Pérez de Ulloa.

³⁷⁴ O seu marido foi Gregorio Colmenero, persoeiro importante en Deza a finais do século XVI. Nacera Gregorio sobre o 1542. Ocupou cargos na administración, como foi o de Tenente de Xuíz e Meiriño de Deza (no que figura do 1571 ó 1586) e o de Procurador da terra de Deza (1595). O matrimonio habitou no lugar de Lalín da Cima, en San Martiño de Lalín.

Entre os fillos da parella: *Lois Colmenero* (tamén apelidado de Villamarín), rector de Santa Baía de Losón e San Facundo de Busto; *Antonio Colmenero* (ou de Villamarín); e *Catalina Salgada*, que casou con Juan Paseiro Gómez; e Beatriz Salgada, dotada como “*doncella virgen y honesta y de buena parte, hijadalga y de buena casta y generación*” o 4 de xuño de 1599 ante Cristóbal Gondín (AHUS, protocolos, Cristóbal Gundín, 1599) para casar con Jácome de la Iglesia, veciño de San Mamede de Bodaño.

³⁷⁵ Os protocolos deste intervalo consérvanse no Arquivo Histórico Universitario de Santiago.

³⁷⁶ AGB.

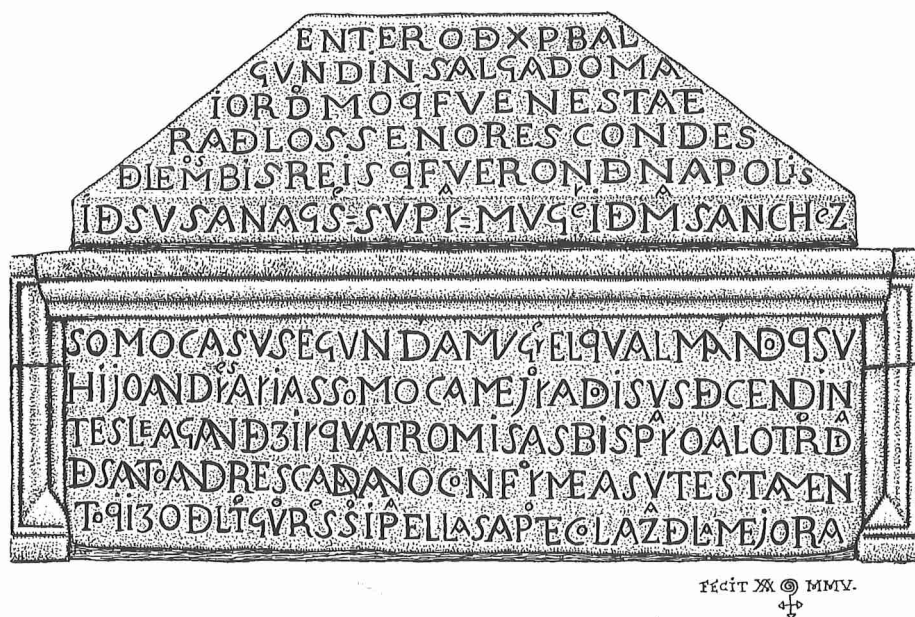
de presente tres tegas de pan de renta (...) y el dicho Cristóbal Gondin avia puesto las dichas lampas e sepulturas juntas una de la otra en el medio de otras dos que alli se avian puesto de nuevo que la una hera de Alonso Vazquez Varela y la otra de los herederos del dho Gabriel Hestevez defunto (...)”. A concordia para a efectiva entrega da metade do dito lugar de A Veiga levouse a cabo o 14 de maio de 1595. No 1617 outorgou testamento ante o escribán Gonzalo Rodríguez “*del que consta el señalamiento de sepultura y haver consignado y cedido a la Iglesia de Goyás para siempre la tercera parte del lugar de Delaparte por que se le pagaba anualmente fanega y media de centeno y admás dejó otra fanega con la obligación de tres misas cada año por San Andrés, y admás hace mención de cuatro fanegas de centeno de renta que había dejado su padre López a la iglesia de Goyas*”³⁷⁷.

Imaxe parcial da capela da Concepción na igrexa de Goiás

O monumento funerario conservado foi levado a cabo polo fillo de Cristóbal Gundín, o licenciado Amaro Gundín Salgado, que tamén ordenou a realización da capela da Concepción que fundara a súa irmá María Salgada, reservando un espazo para ela, outro para si mesmo (con estatua orante), e outro para os restos do seu pai, Cristóbal Gundín e das dúas esposas deste.

³⁷⁷ AHPP, Pedro Tomás Ramos, 1846, f. 24.

Monumento funerario de Cristóbal Gundín

Debuxo: Xosé Antón García e González-Ledo

Todas estas sepulturas amosan un longo epitafio coa identificación e filiación do persoeiro que está nelas soterrado. Citaremos soamente o de Cristóbal³⁷⁸, que é o seguinte³⁷⁹:

ENTERRAMIENTO DE CRISTÓBAL / GUNDÍN SALGADO MA / YORDOMO QUE FUE NESTA TE / RRA DE LOS SEÑORES CONDES / DE LEMOS BISREIS (Vicerreis) QUE FUERON DE NAPO-LIS (Nápoles) / Y DE SUSANA GONZALEZ = SU PRIMERA = MUGER Y DE MARIA SÁNCHEZ / SOMOZA SU SEGUNDA MUGER EL CUAL MANDO QUE SU / HIJO ANDRÉS ARIAS SOMOZA MEJORADO Y SUS DESCENDIEN / TES LE AGAN DECIR CUATRO MISAS VÍSPERA O AL OTRO DÍA / DE SANTO ANDRÉS CADA AÑO CONFORME A SU TESTAMENTO QUE HIZO DELANTE GONZALO RODRÍGUEZ ESCRIBANO I PARA ELLAS APOTECO (hipotecó) LA TERCIA DE LA MEJORA

Cristóbal Gundín casou de primeiras nupcias con **Susana González** (filla de Mecia Rodríguez, que vivía polo 1540. Fora dotada esta dona polo crego Juan González), da que tivo numerosa descendencia, entre ela: *Cristóbal Gondín, o Mozo*³⁸⁰; *Juan Salgado*³⁸¹; *Susana Gondín*³⁸²; *Inés Alonso*³⁸³; *Mencía López Gundín*³⁸⁴; *Francisca Salgada Gondín*³⁸⁵; *María*

³⁷⁸ Das outras sepulturas darase conta nun próximo traballo que estamos a realizar co heral-dista don Xosé Antón García e González-Ledo.

³⁷⁹ Empregamos na transcripción a grafía actual para que sexa máis doada a súa comprensión.

³⁸⁰ Testemuña en escrituras do seu pai no 1594 e 1596. AHUS, protocolos, 575 e 576.

³⁸¹ Estudante no 1605. Foi cura de Santiago de Catasós, parroquia para a que foi presenta-do o 28 de abril do 1611 (AHUS, protocolos, 588).

³⁸² Casou con Xácome Varela, descendente do pazo de Beilás, en San Miguel de Goiás, do que noutro capítulo falaremos, e receptor do vínculo da casa grande de Val e da capela de Santa Catalina, en Santa María de Oirós, que fundara o seu tío Lope Varela, crego desta parroquia.

³⁸³ Muller do escribán Gregorio Núñez de Taboada, o seu parente, como fillo dos señores do pazo de Bendoiro, onde viviron. Deles descendeu longa e fidalga familia, entre ela os condes de Fontao.

³⁸⁴ Foi o seu marido Manuel de Toubes, señor do couto de Cristimil (fillo doutro Manuel de Toubes, *o Vello*, e da súa segunda muller María Varela). Non tiveron sucesión pasando os bens do citado couto de Cristimil á descendencia da súa irmá, Isabel López Varela, muller do fidalgo Gómez Oxea de Albán, do pazo de Donfreán, en Santiago de Catasós.

³⁸⁵ Muller de Gregorio Rodríguez de Deza, herdeiro da importante casa de Codeseda, en San Pedro de Doade, que aínda se pode ollar, moi modificada, nesta freguesía lalinense.

*Salgada Gondín*³⁸⁶; e *Amaro Gondín Salgado*, estes dous últimos os artífices da citada capela da Concepción en San Miguel de Goiás³⁸⁷.

De segundo matrimonio enlazou Cristóbal Gundín coa casa de Cercio, ó casar con **María Sánchez da Somoza**, filla de Andrés Sánchez de Traspenas. Da súa descendencia destacaremos a varios fillos, entre eles, *Andrés Arias Somoza*, que seguiu a liña da casa de García Sánchez; *dona Beatriz Sánchez Somoza*³⁸⁸; *dona Antonia Sánchez*³⁸⁹; e *Catalina de Somoza*³⁹⁰.

³⁸⁶ Muller de Alonso Gondín, el Viejo, dono do pazo de Soutolongo, do que non tivo descendencia. No testamento pechado desta señora, outorgado o 23 de decembro de 1635 ante o escribán Juan de Quintana, manda que o seu corpo “*sea sepultado dentro de la Yglesia y coro de san Miguel de Goyas en donde yacen sepultados mis padres, y que sobre mi sepultura se ponga una piedra con armas y letrero que declare mi nombre, y el dia mes y año que se puso y con tabla en la yglesia escripta para memoria de las misas que por mi devozion y de mis obligaciones que adelante yran declaradas*”. Funda no dito documento un total de trece misas anuais: seis véspera ou segundo día da Nosa Señora da Concepción, outras seis cada primeiro sábado ou luns de cada mes (unha cantada e cinco rezadas) e outra misa anual rezada por véspera ou segundo día de San Miguel de setembro. A súa sepultura áchase na denominada Capela de García, ou da Concepción, e tal e como se ordena no testamento, ten o seu nome e as mandas piadosas que deixou escritas no monumento. ADL, documentos soltos, testamento de María Salgada.

³⁸⁷ Amaro Gundín figura como crego xa no 1605. Rector en 1607 da parroquia de Santiago de Catasós. En 1609 era estudante en Salamanca e, ó quedar vacante o beneficio de San Miguel de Goiás e San Cristovo da Pena, preséntase ó mesmo, curato que levaría ata o 1649, ano no que faleceu. O seu monumento, con estatua orante, pódese ollar aínda na capela da Concepción.

³⁸⁸ Casou o 16 de novembro do 1639 en San Miguel de Goiás con don Alonso de Villamarín e Baamonde (ou Suárez Villamarín), señor do couto de Des. ADL, Libro I de matrimonios e defuntos de San Miguel de Goiás. Era fillo este don Alonso do Licenciado Alonso Suárez Nieto e Temes, avogado da Real Audiencia de Galiza, e da súa muller dona Isabel de Villamarín Sarmiento (ou Baamonde Sarmiento), donos do couto e casa de Des. Deles descenden os condes de Taboada e o vicerrei do Perú don Francisco Gil Taboada.

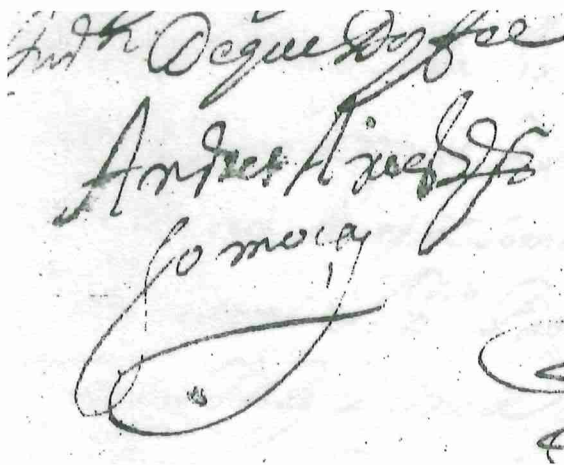
³⁸⁹ Casou o 2 de febreiro do 1625 en San Miguel de Goiás con Gregorio de Noboa e Andrade, veciño de San Cristovo de Emboade. ADL, Libro I de Matrimonios e Defuntos de San Miguel de Goiás.

³⁹⁰ Muller de Lope Sánchez de Ulloa, fillo de Pedro López Varela de Dubra e da súa muller Sancha Álvarez de Baamonde Taboada e Ulloa, fundadores do pazo de Trasulfe, matrimonio para o que fora dotada antes do 1618 ante o escribán Gonzalo Rodríguez de Torres. Lope Sánchez nacera no 1584-85 e exerceu como escribán de Número e Audiencia da Terra de Deza desde o 1614 ó 1658.

Figura citada como neta da Catalina de Somoza dona Beatriz de Araújo e Somoza, muller de don Francisco Pimentel Sotomayor, cabaleiro da Orde de Santiago, Alguacil Maior do Reino de Galiza, dono da casa de Vilar de Ferreiros e do Pazo de Riazón e de xurisdicción dos coutos de Quintela. AHPP, protocolos, Luis Salgado, 1682.

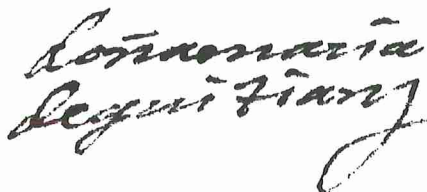
VI.1. O século XVII

Andrés Arias de Somoza foi o herdeiro, como fillo mellorado, da Casa de García Sánchez. Figura na documentación como Andrés Sánchez, *o Mozo*³⁹¹, ou Andrés Arias de Traspenas³⁹². No 1621 aparece como Tenente de Meiriño de Terra de Deza, e no 1654 e 1661 como Xuíz e Xustiza Ordinaria da xurisdicción de Deza³⁹³.

Sinatura de Andrés Arias no 1656

Casou Andrés Arias con **dona María de Guitián**. Era irmá de Diego Díaz de Guitián, sobriña do licenciado Rodrigo de Páramo e Guitián, filla de Juan Díaz de Guitián, escribán do Gran Hospital Real de Santiago, e de dona Juana de la Puebla.

Sinatura de dona María de Guitián no 1658

³⁹¹ No ano 1601. AHUS, protocolos, 581.

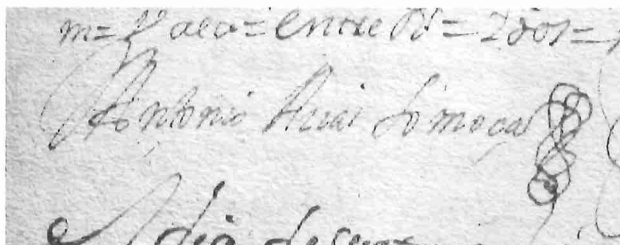
³⁹² No 1605. AHUS, protocolos, 584.

³⁹³ AHPP, 672(4).

Dona María de Guitián foi dotada para o citado matrimonio o 2 de setembro de 1633 ante Juan Mosquera, escribán, veciño da cidade de Santiago³⁹⁴. A súa nai, xa viúva, ofrecéralle a cantidade de mil douscentos ducados a pagar a prazos. O seu tío, o citado licenciado Rodrigo, outros cincocentos ducados tamén a prazos, así como vintecatro cavaduras de viña na parroquia de San Salvador de Seoane de Cinça, “*donde llaman O Porto*”, e dous anacos de herdade “*donde llaman el agro das debessas*”. O matrimonio celebrouse o 26 de febreiro do 1634 dentro do Grande Hospital de Santiago³⁹⁵. O 22 de decembro do 1657 Andrés Arias outorgou carta de pagamento deses bens ante o escribán Gregorio Rodríguez de Castro³⁹⁶, en testemuño de os ter recibido.

Do matrimonio quedaron varios fillos, entre eles o sucesor, **don Juan Arias Sánchez Somoza**, don Antonio Arias e dona Pelonia Arias.

En 17 de abril de 1658³⁹⁷, Andrés Arias Somoza, de San Cristovo da Pena, daba e outorgaba todo o seu poder cumprido para que dean querela do “*Lizenziado don Paulo Arias Tenprado, uno de los alcaldes de la Real Audiencia deste dicho Reino de Galizia por aver quitado al otorgante duzientos ducados como padre de Antonio Arias, su hijo, hestudiante, por decir averse allado en el ronpimiento de la carzel de la ziudad de Santiago y que avia ayudado a soltar un preso que en ella hestava = siendo como hes un mozo de poca hedad y hestar debajo del dominio del otorgante, sobre que dicho oydor digo alcalde mayor dio zierta sentencia contra el otorgante y su hijo*”. Este don Antonio Arias Somoza foi máis adiante cura de San Pedro de Erbo, San Xoán de Palmou e anexos, onde figura no 1674 e 1682. Fundou vínculo e capela, ó que estaba anexo o lugar e “*casa da Florida*”, en San Xoán de Palmou e Santiago de Sello, ó que xa nos referimos no capítulo primeiro.

Sinatura de
Antonio Arias
Somoza. Ano 1676.

³⁹⁴ AHPP, Gregorio Rodríguez de Castro, 1657, f. 52.

³⁹⁵ ADL, Libro I de Matrimonios e Defuntos de San Miguel de Goiás.

³⁹⁶ AHPP, Gregorio Rodríguez de Castro, 1657, f. 52.

³⁹⁷ AHPP, Gregorio Rodríguez de Castro, 1658, f. 26.

Dona Pelonia Arias Somoza casou cun parente seu, don Gonzalo Fernández de Ulloa, herdeiro do pazo de Filgueiroa, en Santa María de Donramiro³⁹⁸. Tratándose o seu casamento, e xa que a dita dona Pelonia non tiña bens propios, o seu prometido, don Gonzalo Fernández de Ulloa, a dotou en mil ducados³⁹⁹ ante o escribán Domingo Maseda, o 9 de decembro do 1661, escritura que ela aceptou para contraer matrimonio con el. Así mesmo, foi dotada pola súa nai e o seu irmán don Antonio Arias o 20 do mesmo mes de decembro ante Gregorio Rodríguez de Castro⁴⁰⁰. A escritura de dote e capitulacións matrimoniais recolle os seguintes bens que pasan a forma-lo enxoval da noiva *“la dicha dona Apelonía bestida de dos bestidos el uno de seda y otro de camino conforme a sus calidades; tres camas de ropa cumplidas; ocho bueys y bacas de dar y tomar; seiscientos ducados en dinero de bellón cada uno de a honçe reales y el real de a treinta y cuatro maravedís; y hestos vienes y dinero le darán y pagarán dentro de seis años cumplidos que corren desde el día del cassamiento [...] y lo mismo le dan y dotan a la dicha dona Apelonía treinta fanegas de pan de renta en cada un ano para siempre jamás cada fanega de a seis ferrados medidos por la medida derecha de Ávila [...] con más seis moyos de bino de renta cada año medidos por el pote toledano según se usan en este reino”*.

O pazo de Filgueiroa, en Donramiro

³⁹⁸ Era fillo de Lope Piñeiro de Ulloa e de dona Inés Salgada Gundín, herdeira de Filgueiroa. A súa ascendencia en GÓMEZ BUXÁN, César: “Xenealoxías dezananas. A ascendencia materna de don Ramón María Aller Ulloa”. Anuario de Estudios e Investigación *Descubriendo*, nº. 5 [pp. 11-46]. Lalín, Seminario de Estudios de Deza, 2003.

³⁹⁹ É curioso que no mesmo ano, nas listas de fidalgos apareza como probe. APD.

⁴⁰⁰ AHPP, protocolos, Gregorio Rodríguez de Castro, 1661.

VI.2. Don Juan Arias Somoza e os seus descendentes

O herdeiro dos vínculos e morgados da casa de García Sánchez foi **don Juan Arias Somoza**, do que non coñecemos máis datos, nin o nome da súa muller. Despois del herdou García Sánchez a súa filla **dona Jacinta Arias Somoza**.

A handwritten signature in dark ink, appearing to read 'Jacinta Arias Somoza'. The script is cursive and somewhat stylized, with a large initial 'J' and a final flourish.

Sinatura de dona Jacinta Arias Somoza. Ano 1739.

Casou dona Jacinta co licenciado **don Mateo Mosquera**, avogado da Real Audiencia do Reino de Galicia⁴⁰¹. Deles quedou por única herdeira, e como tal sucesora “*en el vínculo y mayorazgo de la casa de García Sánchez*”⁴⁰² a súa filla, **dona Antonia Gertrudis Arias Mosquera**.

Dous matrimonios tivo esta dona. Primeiramente enlazou con **don Francisco Varela das Seixas**, señor das casas de Reboredo, Penela, Anceis, Fontán, etc., como fillo de don Juan Varela das Seixas, señor de Reboredo e da fortaleza de Penela⁴⁰³, e de dona Francisca Bermúdez. Deles naceron, alomenos, dous fillos: *don Juan Manuel Varela das Seixas*, e *don Pedro*, que fixo informacións de nobreza no 1749⁴⁰⁴.

De segundas nupcias casou dona Antonia Gertrudis con **don Francisco Antonio de Aragunde e Lago del Corral**, figurando como veci-

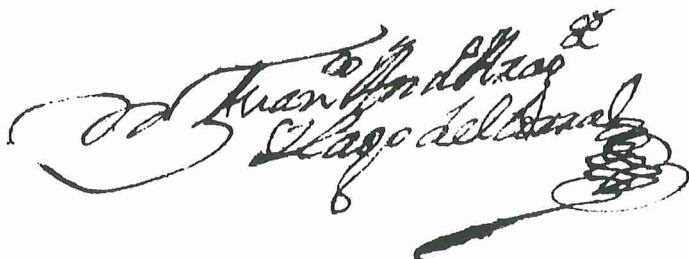
⁴⁰¹ Noutros traballos da nosa autoría cítase a este Mateo Mosquera como fillo de Domingo Vázquez Mosquera, escribán, erro cometido ó basearse en datos bibliográficos que non ofrecían a correcta xenealoxía da familia, extremo que quedou aclarado ó consulta-las fontes documentais. Este erro foi repetido por outros autores que se basearon nestes artigos.

⁴⁰² AGB, protocolos.

⁴⁰³ Fillo de don Fernando Varela das Seixas e de dona Antonia Becerra, esta filla dos señores da Penela. Neto paterno de don Jorge Varela das Seixas e de María López de Basadre, descendente do pazo de Eidián (Agolada).

⁴⁰⁴ TABOADA ROCA, Antonio: “Notas históricas”, en *Terra de Melide* [pp. 137-250]. Ed. facsimilar. Sada, Ediciós do Castro, 1978, páx. 225.

ños da Cidade de Santiago no 1739. Ignoramos se houbo descendencia dese matrimonio.

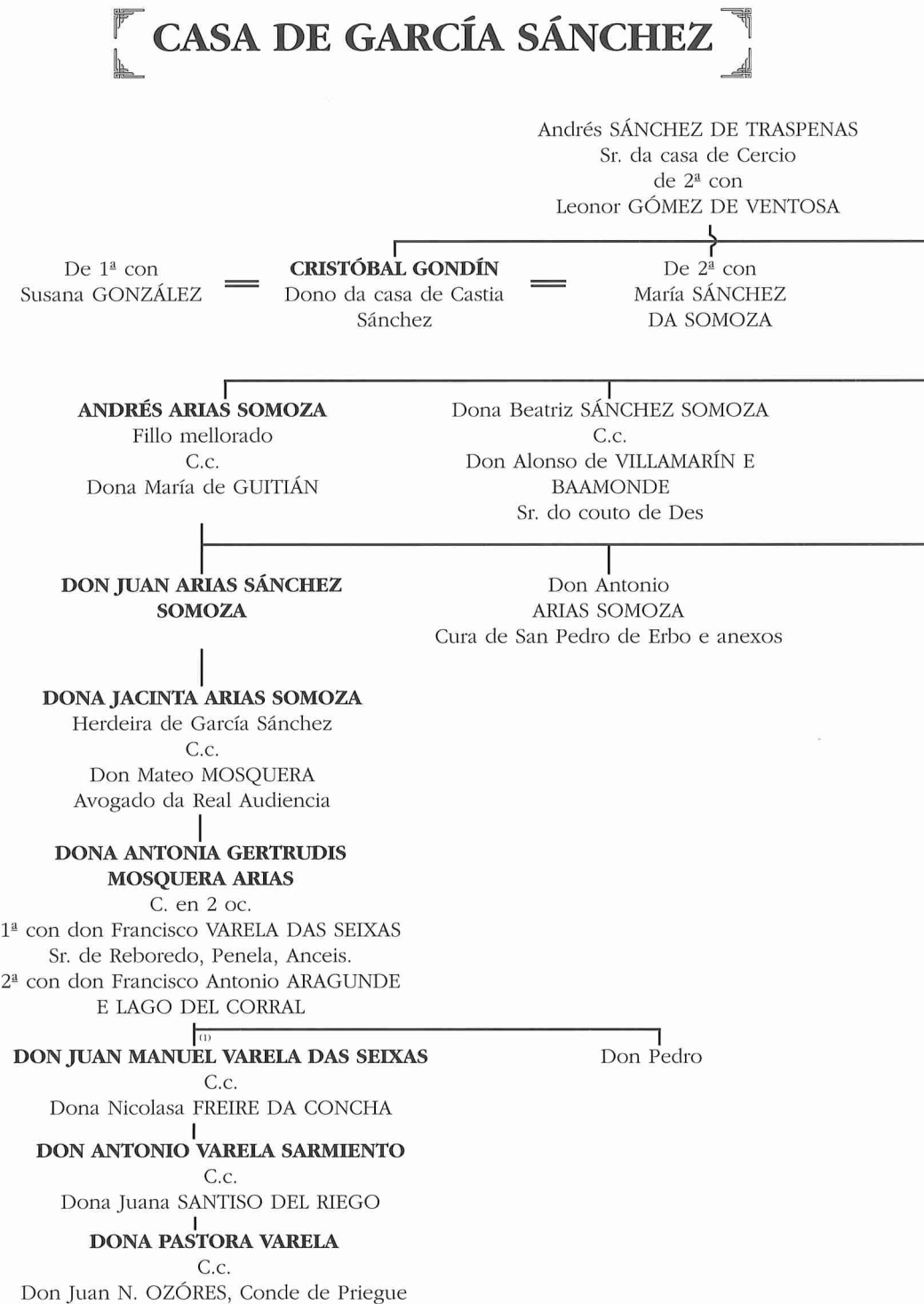

Don Francisco Antonio de Aragunde. Sinatura do 1739.

Do primeiro matrimonio foi primoxénito **don Juan Manuel Varela das Seixas**⁴⁰⁵, que casou con **dona Nicolasa Freire da Concha**, dos que naceu don Antonio Varela Sarmiento que, da súa muller dona Juana Santiso del Riego (filla de dona Antonio Bernardo Santiso e de dona María Manuela del Riego, donos da casa de Vilasuso, no val de Barcia) tivo a dona Pastora Varela, muller de don Juan Nepomuceno Ozores, conde de Priegue⁴⁰⁶, con descendencia que segue a liña deste título nobiliario.

⁴⁰⁵ Figura no 1727 levando uns prados no lugar de Carragoso, en San Cristovo da Pena, foro que o mosteiro de San Martiño Pinario fixera a don Mateo Mosquera no 1708. AHUS, San Martín, 738.

⁴⁰⁶ O condado de Priegue fora concedido o 2 de agosto do 1643 a don Baltasar de Sequeiros e Silva, Sotomayor e Acevedo, Cabaleiro de Santiago.

Gil ARES

Do pazo de Soutolongo

LOPO GIL

Dono de Castia Sánchez

C.c.

Beatriz SALGADO

Mayor GONDINA

C.c.

Gregorio COLMENERO

Lalín da Cima, San Martiño de Lalín

Dona Antonia SÁNCHEZ

C.c.

Gregorio de NOBOA E ANDRADE

San Cristovo de Emboade

Catalina de SOMOZA

C.c.

Lope SÁNCHEZ DE ULLOA

Escribán de Número de Deza

Dona Pelonia ARIAS SOMOZA

C.c.

Don Gonzalo FERNÁNDEZ DE ULLOA

Herdeiro do pazo de Filgueiroa

Capítulo VII

PAZO DE TRASPENAS

pazo de Traspenas, no lugar homónimo da parroquia de Santa Baia de Artoño (Agolada), aínda mantén a imaxe de casa-forte medieval, coa súa torre englobada no gran edificio, pero aínda recoñecible, destacando sobre todo as dúas rústicas fiestras xeminadas, con “parladoiros” ó interior, que nos retrotraen a outras épocas, quizais a aquelas nas que o cabaleiro Fernán Páez Varela de Traspenas se distinguía na batalla das Navas de Tolosa no 1212.

O edificio, de xenerosas dimensións, atópase na actualidade en perigo de ruína, ó que non axudan as paredes do mesmo, de pedra pizarrosa de mala calidade, con cantería no recercamento de vans. Aínda se conservan restos da escaleira e do patín polo que se accedía á planta nobre, pero poucos máis vestixios de tempos pasados se poden apreciar nesta construción.

Unha imaxe da antiga casa de Traspenas

A pedra armeira, de forma ovalada e apuntado nos extremos, é cuartelado en cruz, coas armas dos Varela de Dubra: no primeiro cuartel, unha roda de tortura de Santa Catalina, no segundo, cinco flores de lis en aspa, cinco bandas no terceiro e, no cuarto cuartel, unha torre almenada. En orla cadea medieval pechada por cadeado en punta.

Labra heráldica de Traspénas

As orixes do pazo ou casa forte de Traspénas datan da Idade Media, figurando os seus primeiros posuidores a finais do século XV. No século XII xa se atribúe o apelido a un Fernán Páez Varela de Traspénas, “*el del Capelo*”, participante na gloriosa batalla das Navas de Tolosa no 1212⁴⁰⁷.

Xa en tempos máis recentes, o primeiro da casa do que temos constancia é, como xa se dixo o escudeiro **Vasco de Traspénas**, casado con **Mayor Vázquez**, filla dos señores da casa de Cercio, Vasco Barreiro e Leonor Vázquez.

Deste connubio coñecemos só o nome dun fillo, *Gonzalo Sánchez de Traspénas*, que segue a liña en Cercio.

Posiblemente fose irmán del outro **Vasco de Traspénas**, que figura

⁴⁰⁷ Gloriosa porque é tal o número de fidalgos que acrecentaron en séculos posteriores as súas armas cunha cadea na bordura, en lembranza da devandita batalla, que parece que grande parte da nobreza da época debeu participar na mesma.

citado nas probas de limpeza de sangue do seu neto. Casou con **Teresa Sánchez**, descendente da ilustre e antiga casa de Quindimil, solar dos Varela, razón pola que en xeracións sucesivas aparece este último apelido en persoeros da casa de Traspensas.

No 1583 e 1585 figura como veciña de Santalla de Artoño unha Teresa Sánchez Varela, viúva de Lope Rodríguez, que estaba relacionada cos anteriores⁴⁰⁸.

Fillo do matrimonio entre Vasco de Traspensas e Teresa Sánchez e herdeiro nos bens dos seus pais foi **Sancho Pérez de Traspensas**, natural de Santalla de Artoño. Exerceu como xuíz da terra de Borraxeiros, cargo no que figura no 1562⁴⁰⁹. Casou con **Catalina Rodríguez Noguerol**, natural de Santo Estevo de Cangués (filla de Pedro López Mosquera e da súa muller Catalina Rodríguez, veciños da dita freguesía de Cangués). Deles naceu, entre outros, *Juan Varela de Traspensas*, que o 15 de outubro do 1582, ante Cristóbal Sánchez, escribán da Súa Maxestade e do número e audiencia de Terra de Borraxeiros, fixo probas de limpeza de sangue, como opositor a dúas bolsas de artistas do Colexio de Fonseca⁴¹⁰. Tiña, segundo as testemuñas, 22 ou 23 anos, polo que debera nacer polo 1560. Fillos tamén do citado Sancho Pérez eran *Francisco López* e *Rodrigo López*, así como *María Pérez de Traspensas*⁴¹¹, ademais doutros varios, pois segundo as declaracións das probas citadas, tiveran oito ou nove fillos.

A finais do século XVI era habitante da casa **Alonso López de Traspensas**, posiblemente tamén fillo do anterior Sancho Pérez, como suxiren os seus apelidos. Casou con **Leonor de Quijada** (ou Quexada), que vivía, xa viúva, no lugar de Traspensas no 1603⁴¹² e no 1620⁴¹³. Deles naceron, entre outros: **Gregorio Sánchez de Traspensas**, sucesor na casa; *Benito*

⁴⁰⁸ AHUS, protocolos, Cristóbal Gondín, 568, 570.

⁴⁰⁹ AHUS, Clero, Mitra, 141.

⁴¹⁰ AHUS, C. FONSECA, S.H. 375, Expediente de Varela de Traspensas, Juan.

⁴¹¹ Muller de Juan Cotón de Andrade, dono da torre de Brandariz, na parroquia de San Pedro da Baíña. Era fillo de Margarita Gómez Varela e, segundo as presentacións, do seu marido Pedro Ojea de Freufe (MP- Fondo DL, preito sobre o curato de Toiriz). Segundo algúns autores, era fillo do segundo marido da dita Margarita, chamado Álvaro Fragio (CRESPO POZO, J.S.: *Blasones y Linajes de Galicia*, T. I, páxs. 396-397). En todo caso era neto materno de Pedro Ares de Brandariz, escudeiro, dono da torre de Brandariz, meiriño da terra de Borraxeiros polo 1540, e da súa muller Isabel Varela de Ramil, dona da casa da Pena, en San Pedro de Carmoega.

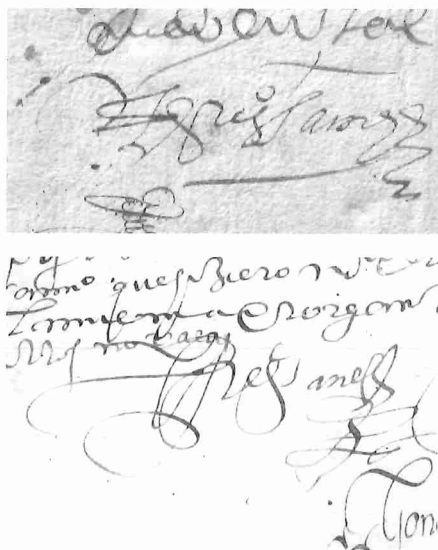
⁴¹² AHUS, Clero, San Paio, 838.

⁴¹³ AHPP, protocolos, 1974.

Mosquera⁴¹⁴; e outro *Juan Varela de Traspénas*, crego, que figura na documentación a comezos do século XVII.

Gregorio Sánchez de Traspénas aparece vivindo en Traspénas aínda no 1625. Volveu a enlazar coa casa grande de Cercio, xa que o seu cónxuxe era a súa parente **Felipa Sánchez**, filla de Andrés Sánchez de Traspénas e da súa segunda muller Violante Varela, dos que xa falamos no primeiro capítulo.

Felipa aínda vivía, xa viúva, o 18 de febreiro do 1656⁴¹⁵, en que co seu xenro Francisco López e con María Sánchez, fixeron concerto sobre os bens que fíncaran de Violante Varela, que o dito Francisco posuía. Así mesmo, o mesmo día outorgaron outro concerto con Alonso Vázquez, sobriño de Felipa Sánchez, veciño de San Miguel de Goiás, tamén sobre os bens de Violante Varela⁴¹⁶.

Sinaturas de Gregorio Sánchez
no 1612 e 1625

⁴¹⁴ Escribán da Súa Maxestade e de número das xurisdiccións de Ventosa e Borraxeiros. Casou con Aldonza Varela e a comezos do século XVII eran veciños de Santiago de Eidián. Del descende o fundador da capela do Santo Anxo da Garda, no lugar de Buxel, na mesma parroquia de Artoño, o licenciado Benito Mosquera, así como da casa existente no mesmo lugar que aínda conserva unha pedra armadeira alusiva ós Varela.

⁴¹⁵ AHPP, protocolos, 1974, Reconto das notas e rexistros que quedaron de Diego López de Villas.

⁴¹⁶ É con toda probabilidade esta Violante Varela a nai de Felipa Sánchez, que, como xa vimos ó trata-la casa de Cercio, finou en novembro do 1655.

A sucesión do matrimonio, a falta de herdeiros varóns recaeu nas súas fillas, das que destacaremos a: **María Sánchez**, na que continuou a sucesión de Traspénas; *Violante Varela*⁴¹⁷; *dona Leonor Quijada*⁴¹⁸; *Felipa Sánchez*⁴¹⁹.

O 15 de abril do 1653⁴²⁰, ante Diego López de Villas, Bernardo Sánchez, cura da freguesía de Santa Baia de Artoño e anexos, fixo arrendo “*de la torre de Traspénas, junto a la casa en que dicho Bernardo vivía*”, por tempo de tres anos en renda cada un ano de dezaioito ferrados de centeo, a prol de Francisco López de Villas, escribán, marido de dona Leonor Quijada. Este arrendo é desconcertante, sobre todo porque ignoramos os datos biográficos do citado cura párroco, aínda que polo apelido Sánchez podería ser descendente dos donos de Traspénas e corresponderlle parte na casa.

Volvendo á liña sucesoria, **María Sánchez**, filla dos ditos Gregorio Sánchez e Felipa Sánchez, foi muller de **Domingo Varela de Brandariz**, descendente da casa de Castro de Baíña, en San Pedro do mesmo nome (Agolada)⁴²¹.

⁴¹⁷ Muller de Juan López Arias de Lodeiro, dono do pazo de Quintela, en San Xoán de Santa Comba. Este era fillo de Pedro Arias de Ventosa e Lodeiro e da súa muller María Varela das Seixas, neto paterno de Alonso de Lodeiro, escribán da Súa Maxestade e dono da casa de Quintela, que obtivo carta executoria de fidalguía no 1568, e da súa muller Catalina Gómez de Ventosa. A casa de Quintela aínda existe na actualidade e, ó longo da súa historia entroncou con outras importantes residencias nobiliarias, entre elas as casas de Castro de Arriba e de Abaixo, en Samoedo (Santa María de Sada - Sada), vinculadas a Sargadelos, pois delas descende, así como da de Quintela, a muller de don Isaac Díaz Pardo. MARTÍNEZ BARBEITO, C.: *Torres, pazos y linajes...*, páxs. 121-125.

⁴¹⁸ Veciña do “*lugar y casas de Traspénas*”. No 1676 xa era viúva de Francisco López de Villas, escribán de número das xurisdiccións de Ventosa e Borraxeiros, oriúndo do couto de Basadre (irmán do escribán da Súa Maxestade Diego López de Villas, veciño de Santiago de Eidián; fillos do tamén escribán Pedro de Cimadevila, que exercía o seu oficio a comezos do XVII), cando aforou o 6 de febreiro do citado ano a Gregorio de Chares, labrador, veciño de Artoño, o lugar de Vilar de Abaixo, na mesma parroquia, que se compón, entre outros bens de “*una casa terrena con un çealeiro pegado al lado de arriba y una corte de ganado, más arriva çeeparada, otra corte más avajo, sitas en dicho lugar de Villar de Abajo*”. AGB, protocolos.

⁴¹⁹ Veciña de Santa Baia de Artoño no 1656. AHPP, protocolos, 1974.

⁴²⁰ AHPP, protocolos, 1974, Reconto das notas e rexistros que quedaron de Diego López de Villas.

⁴²¹ Era fillo Jorge Varela de Brandariz e neto de Lope Varela, fundador da citada casa de Castro da Baíña, bisneto dos citados Pedro Ares de Brandariz e Isabel Varela de Ramil, donos da torre de Brandariz. A torre desapareceu cos séculos, pero a casa da Baíña consérvase como un edificio da segunda metade do século XIX. GÓMEZ BUXÁN, C. e RUBIA ALEJOS, F.: *Pazos y moradas hidalgas de Deza*. páxs. 45-50.

Deste matrimonio naceu **don Lucía Sánchez** (ou Varela) que por herdar á súa nai e á súa tía dona Leonor seguiu a liña posesoria de Traspénas. O seu marido, **don Basco Taboada Monteagudo** procedía das veciñas terras de Deza. O seu pai, Juan de Toubes, descendía dos señores de Cristimil, e a nai dona María Rodríguez Rebellón, era filla dos donos da casa de Brenzos, en Losón⁴²².

Fiestras antigas na torre de Traspénas

O matrimonio habitou na parroquia de Artoño a finais do século XVII e quedou por sucesor en Traspénas o seu fillo **don Francisco Taboada Ribadeneira**⁴²³. Este casou en dúas ocasións, a primeira con **dona María Antonia Varela Bugueiro** (da familia do arcebispo don Mateo Segade Bugueiro) e a segunda con **dona Beatriz Araújo e Prado**.

Do primeiro enlace naceu *dona Josefa Taboada*, que casou con don Juan Andrés Varela de Sotomayor, dono da casa de Roiriz de Riba e a de Porto de Bois⁴²⁴.

⁴²² Ver para a súa ascendencia Capítulo III: A casa de Brenzos.

⁴²³ As presentacións, aínda que coas debidas reservas, dannos o nome doutro fillo, que sería Juan García Taboada, escribán, casado con Jacinta Varela, dos que naceu María Taboada, cónxuxo que foi do escribán Gregorio de Mato e Castro (filla de Juan de Mato; neto de Marcos de Mato), donos da casa da Brea, en Santiago de Fontao. MP-Fondo DL, preito sobre o curato de Toiriz.

⁴²⁴ Fillo de don Juan Varela de Sotomayor, dono da casa de Roiriz de Riba, e de dona Teresa Taboada, dona da de Porto de Bois. Neto paterno de don Jorge Varela de Sotomayor e de Inés de Gaios. Neto materno do escribán don Andrés Varela Taboada e de dona Isabel López Varela, donos da casa de Porto de Bois (Palas de Rei). TABOADA ROCA, A.: *Terra de Melide*, p. 195.

Fillos do segundo matrimonio de don Francisco foron **don Gregorio**, que segue a liña de Traspénas, e **dona Teresa Taboada**⁴²⁵.

Don Gregorio Taboada e Araúxo foi, pois, señor da casa e pazo de Traspénas. A súa muller, **dona María Benita Vázquez de Temes**, era filla de don Francisco Alvarado e de dona Josefa de Temes de las Alas⁴²⁶. Foron pais de **don Francisco Taboada**, que herdou Traspénas, e enlazou con **dona María Josefa de Temes**, sucesora nas casas de Saa, Trasar, Andeiro, Vilameá, etc. e desa unión naceu, entre outros **don Luís**, o herdeiro.

Este, fidalgo de fonda raizame, engadía ó seu nome os apelidos de tódolos seus ascendentes e así figuraba como **don Luís Vicente Taboada Vázquez de Temes Villamarín de las Alas Sotomayor Alvarado e Bermúdez de Castro**, e acumulou na súa persoa extensos patrimonios, titulándose señor da Casa Torre de Cartelos⁴²⁷ e do seu couto, así como das casas de Saa, da casa-torre de Traspénas e dos coutos de Trasar de Carballo, así como as de Cudeiro, Vilameá e outras. O 5 de outubro do 1808 foi nomeado comandante do Terceiro Batallón do Rexemento de Ourense⁴²⁸. Faleceu o 10 de xullo do 1829⁴²⁹. Casou don Luis Vicente Taboada en dúas ocasións.

A súa primeira muller foi **dona María Josefa Pardo de Arias e Lemos**, que naceu no pazo da Penacha o 23 de xuño do 1763⁴³⁰, e herdou os morgados da casa de Basán Grande e da Penacha (filla de don Juan Javier Pardo de Arias, señor da fortaleza da Pena da Merla, dos coutos de Soutariz e Pincelo, do casal de San Lourenzo, etc., e da súa muller dona Vicenta de Lemos Carballido e Bolaño, dona da casa de Basán Grande. O matrimonio celebrouse o 26 de marzo do 1769 en Santa María de Nogueira⁴³¹. A única

⁴²⁵ Muller de don Alonso Varela de Boado, dono da casa da Torre, en Santa María de Barazón (fillo de don Dionisio Varela de Boado e de dona María Antonia Varela Caxide). CRESPO POZO, J.S.: *Blasones y Linajes de Galicia*, T. I, pág. 370.

⁴²⁶ Fillla de don Andrés Antonio de Temes e Sotomayor, dono da casa e torre do Barrio, e da súa muller dona Francisca Antonia Acevedo Villamarín de las Salas.

⁴²⁷ VÁZQUEZ SEIJAS, Manuel: *Fortalezas de Lugo y su provincia (notas arqueológicas, históricas y genealógicas)*. 6 vol. Ed. facsimilar. Lugo, Deputación Provincial de Lugo, 1997, T. III, páxs. 51-57.

⁴²⁸ VÁZQUEZ SEIJAS, M.: *Fortalezas de Lugo y su provincia*, T. VI, páxs. 49-50.

⁴²⁹ CRESPO POZO, J. S.: *Blasones y Linajes de Galicia*, T. II, pág. 170. Da como pais de don Luis Vicente ós seus avós, don Gregorio Taboada e dona María Benita Vázquez de Temes.

⁴³⁰ VÁZQUEZ SEIJAS, M.: *Fortalezas de Lugo y su provincia*, T. VI, páxs. 87-95.

⁴³¹ A data de nacemento ou a de matrimonio non debe ser correcta, pois a noiva tería seis anos, aínda que se pode tratar, como noutros casos coñecidos, duns “*esponsais de futuro*”.

filla de don Luís Vicente e de dona Josefa Luísa foi *dona María Taboada Pardo e Lemos*, que morreu solteira despois da súa nai pero antes que o pai, polo que os morgados pertencentes á súa nai e máis antepasados maternos, entre os que estaban Basán Grande e a Penacha, pasaron á súa tía materna.

De segundas nupcias casou don Luís Vicente con **dona Xabiera de Losada Garza Sarmiento e Bermúdez de la Carrera**, señora de Tor⁴³², das torres da Candaira e Navea, coas súas xurisdiccións, e das casas de Agüil, Trabazos, casa-torre do Hospital de Quiroga, e outras. Correspondíanlle estes bens polos seus pais don Francisco de Losada Quiroga Garza, señor de Tor, e de dona Francisca Bermúdez de Losada e Hermosilla de la Carrera, dona da casa de Santa Tecla, e dos coutos de Sampaio, Froxende e outros. Deste segundo matrimonio naceron, entre outros: *Don Francisco Taboada de Losada* foi o fillo primoxénito⁴³³; **don Ramón Taboada de Losada**, que seguiu a liña de Traspenas; e *don Juan Taboada de Losada*, que casou con dona Matilde Quevedo.

O herdeiro, pois, da maior parte das casas e propiedades do seu irmán maior, falecido sen descendencia, foi **don Ramón Taboada de Losada e Quiroga de Temes**, dono, entre outros, do pazo de Tor, da torre da Candaira, da de Cartelos, a do Hospital e outras.

A súa muller, **dona Pastora Rodríguez Varela de Temes e Sotomayor** era sobriña do bispo de Salamanca don Agustín Lourenzo Varela de Temes, filla de don Benito Rodríguez e Henríquez e de dona Manuela Varela de Temes.

Don Ramón e dona Pastora procrearon un único fillo, sucesor nos bens dos seus maiores, chamado **don José Taboada Rodríguez Varela**. A súa muller, **dona María de la Paz Zúñiga Laporta Cornejo e Liñares** tiña ilustres ascendentes. Era filla de don Pedro de Zúñiga Cornejo e Liñares, cabaleiro da Orde de Santiago e secretario de Isabel II, e neta de don Cayetano de Zúñiga Linares Barbosa e Cajigal, Conselleiro de Estado, Senador do Reino, Cabaleiro Gran Cruz de Isabel a Católica, Comendador da de Carlos III e Cabaleiro “*Veinticuatro*” da cidade de Salamanca, entre outros moitos méritos e condecoraciones.

Don José Taboada e dona María de la Paz Zúñiga formaron unha numerosa familia, xa que tiveron trece fillos, que herdaron as casas e bens

⁴³² VÁZQUEZ SEIJAS, M.: *Fortalezas de Lugo y su provincia*, T. II, páxs. 243-248.

⁴³³ Fiel ás antigas tradicións e desexando a volta doutros tempos, alistouse nas forzas carlistas e chegou a coronel dos exércitos do pretendente Carlos V, deputado e delegado de Carlos VII en Galiza. Morreu solteiro, pasando as súas propiedades ós irmáns.

dos seus pais e máis ascendentes, entre eles **don Arturo Taboada de Zúñiga**, ó que pertenceu a casa de Traspénas ata o seu recente finamento.

Outra imaxe do pazo de Traspénas

PAZO DE TRASPENAS

ESQUEMA I

Gonzalo SÁNCHEZ DE TRASPENAS
Sr. de Cercio

Andrés SÁNCHEZ DE TRASPENAS
De 2º matrimonio con
Violante VARELA DE DUBRA

ALONSO LÓPEZ DE TRASPENAS
C.c.
Leonor de QUIJADA

Felipa SÁNCHEZ = GREGORIO SÁNCHEZ DE TRASPENAS
Sr. de Traspensas

MARÍA SÁNCHEZ
C.c.
Domingo VARELA DE BRANDARIZ

Violante VARELA
C.c.
Juan LÓPEZ ARIAS DE LODEIRO
Pazo de Quintela, San Xoán de Santa Comba

DONA LUCÍA SÁNCHEZ
C.c.
Don Vasco TABOADA MONTEAGUDO
(Ascendencia en capítulo III)

DON FRANCISCO TABOADA RIBADENEIRA
C. en 2 oc.
1ª con dona María Antonia VARELA BUGUEIRO
2ª con dona Beatriz ARAÚXO E PRADO

Continúa no
ESQUEMA II

VASCO BARREIRO

C.c.

Leonor VÁZQUEZ

Sres. de Cercio e Pedroso

|

MAYOR VÁZQUEZ

C.c.

Vasco de TRASPENAS

Escudeiro

|

VASCO DE TRASPENAS

Sr. do pazo de Traspénas

C.c.

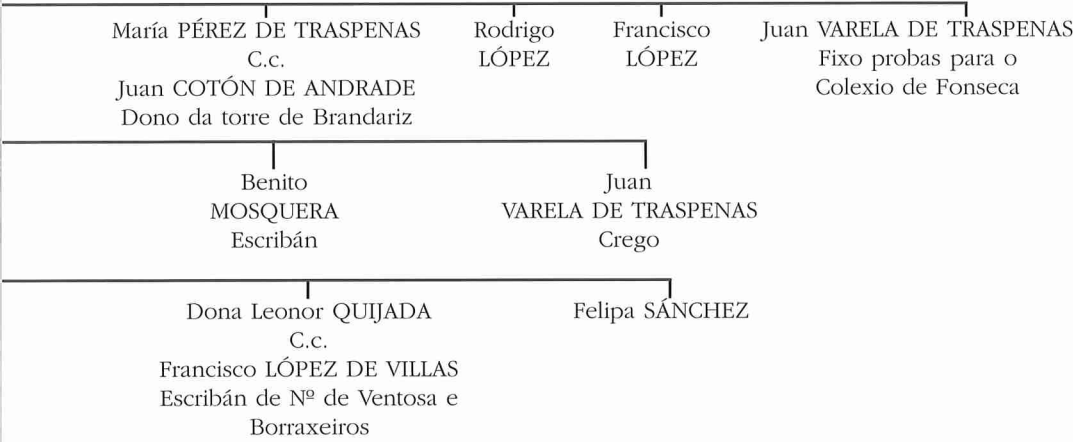
Teresa SÁNCHEZ

|

SANCHO PÉREZ DE TRASPENAS

C.c.

Catalina RODRÍGUEZ NOGUEROL

PAZO DE TRASPENAS

ESQUEMA II

Dona Josefa TABOADA⁽¹⁾
C.c.

Don Juan Andrés VARELA DE SOTOMAYOR
Sr. de Roiriz de Riba e Porto de Bois

Dona María TABOADA PARDO⁽¹⁾
DE LEMOS
s.s.

Don Francisco TABOADA DE LOSADA⁽²⁾
Herdeiro dos vínculos e morgados
s.s.

DON FRANCISCO TABOADA RIBADENEIRA

C. en 2 oc.

1ª con dona María Antonia VARELA

BUGUEIRO

2ª con dona Beatriz ARAÚXO E PRADO

DON GREGORIO TABOADA E ARAÚXO

Herdeiro de Traspénas

C.c.

Dona María Benita VÁZQUEZ DE TEMES

Dona Teresa TABOADA

C.c.

Don Alonso VARELA DE BOADO

Casa da Torre, Santa Mª de Barazón

DON FRANCISCO TABOADA

C.c.

Dona María Josefa de TEMES

DON LUIS VICENTE TABOADA VÁZQUEZ DE TEMES

Sr. de Traspénas, Saa, Cartelos, ...

C. en 2 oc.

1ª con dona María Josefa PARDO DE ARIAS E

LEMOS

2ª con dona Javiera de LOSADA GARZA

SARMIENTO

Sra. de Tor, Candaira, Navea, ...

DON RAMÓN TABOADA DE LOSADA

Sucesor en Traspénas, Tor, Candaira, Cartelos, ...

C.c.

Dona Pastora RODRÍGUEZ VARELA DE TEMES

Don Juan TABOADA

C.c.

Dona Matilde QUEVEDO

DON JOSÉ TABOADA RODRÍGUEZ VARELA

C.c.

Dona María de la Paz ZÚÑIGA LAPORTA CORNEJO

E LIÑARES

Entre os seus trece fillos

DON ARTURO TABOADA DE ZÚÑIGA

Dono de Traspénas

Capítulo VIII

PAZO DE BEILÁS

a freguesía lalinense de San Miguel de Goiás, moi próximo ó centro urbano de Lalín, ergue aínda os seus restos, desafiando á ruína total que se supón próxima, o antigo pazo de Beilás, secular propiedade dos Varela⁴³⁴.

Nas súas orixes unha sinxela torre constituía o centro da propiedade, edificio ó que estaba anexa outra construción de mampostería. Froito de sucesivas reconstrucións e engadidos ó longo dos séculos, fórmase unha

Imaxe xeral do pazo en ruínas antes da súa limpeza

⁴³⁴ Tratada esta residencia nobiliaria en GÓMEZ BUXÁN, César: “O pazo pontevedrés de Beilás. Xenealoxías dezás”. *LVCENSIA*, Miscelánea de cultura e investigación, nº. 29 [pp. 309-320], Lugo, Biblioteca Seminario Diocesano, 2004. Tamén en GÓMEZ BUXÁN, C. e RUBIA ALEJOS, F.: *Pazos y moradas hidalgas de Deza*, páxs. 169-172.

Despois da limpeza as fantasmagóricas ruínas quedan ó descuberto

construcción de tres corpos dispostos en U. Unha das esquinas desta estrutura corresponde á primitiva torre, orixe da construción palaciana, datable a comezos do século XVI. Nunha das súas fachadas aparece unha fiestra de arco en cortina, moi sinxela, e noutra delas, antes exterior, unha grande porta de arco rebaxado con boas doelas, que agora se abre ó interior no segundo andar. Así mesmo noutra das paredes ábrese unha antiga porta de arco conopial, de boa traza, á que se lle rebaixaron as xambas, posiblemente para permiti-la entrada de pipas de viño.

Dúas portas, a de arco de medio punto e a de arco conopial pola súa cara interior

Na zona central conformada polos dous brazos ou ás do edificio, cubrindo totalmente o espacio, o corredor en ruínas serve de entrada ó pazo. A escaleira de acceso do mesmo ocupa unha posición case central (noutros tempos debeu estar arrimada a un muro, tal e como suxire a decoración dos seus chanzos) e non se conserva balaustrada (quizais era de madeira e desapareceu co paso dos anos). Este corredor ten o piso formado por grandes lousas de cantería chantadas no muro e sustentadas por sinxelas columnas. O aleiro do tellado está sostido igualmente sobre columnas rematadas en zapa-tas de madeira. O piso falta nalgunhas partes, pero noutros tempos debía formar unha imaxe verdadeiramente fidalga, integrándose dun xeito armónico neste pazo.

Restos do corredor do pazo de Beilás

A fachada posterior, orientada cara ó leste, semella, debido ó desnivel do terreo, de planta baixa. Nela se dispón un pequeno patín que permitía a entrada á planta nobre.

En conxunto, a edificación principal e outras varias secundarias que se dispoñen ó seu redor constitúen un harmonioso conxunto que, aínda en ruínas ten un certo encanto.

De todo este conxunto de edificacións, o corpo de edificio anexo á antiga torre, de cachotería e cantería nos esquinais e vans, é o máis intere-

sante heraldicamente falando do conxunto, pois nel se sitúan tódalas pedras armeiras coas que conta a construción⁴³⁵.

Unha das lumieiras armoriadas de Beilás

Unha antiga lumieira armoriada situada nunha fachada lateral deste corpo, dando a unha especie de cuberto ou alpendre, representa as armas dos Taboada e Varela, repartidas en tres pequenos escudos. Sitúanse no lintel dunha fiestra a considerable altura (uns cinco metros). O escudo central trae un cuartelado de táboas e caldeiros dos Taboada. O da esquerda seis varas e o da dereita catro flores de lis, armas atribuíbles ós Varela.

Na mesma fachada a lumieira dunha porta sobre mochetas decoradas de xeito sinxelo, ten na súa cara exterior, gravados mediante liñas incisas, unha roda de carro coas súas cambas ben marcadas, flanqueada de dous pequenos escudos⁴³⁶, representación heráldica alusiva tamén os Taboada e Camba (ou quizais ós Rodeiro, se fose medieval).

Na mesma edificación, no lenzo inmediato a este emprázanse as outras dúas pedras armeiras da casa. A principal, relativa ós Varela, posuídores da residencia durante séculos, é cuadrilonga, cuartelada en cruz, e trae as seguintes armas: 1º. Cinco varas. 2º. Tres flores de lis ben ordenadas e cinco

⁴³⁵ Referencias orais falan doutras dúas pedras armeiras, unha delas perdida no derrubamento dunha parede hai uns anos. Non aparece ningún resto delas na construción, polo que non sabémo-lo creto que se lle poder outorgar á tradición oral que di que o pazo de Beilás “*ten tantos escudos como pedras*”.

⁴³⁶ No seu campo debían dispoñerse os elementos heráldicos correspondentes, ben pintados ou en relevo, pero a erosión destruíu calquera intento de identificación dos mesmos.

En primeiro plano, lintel armoriado. Detrás, os restos da torre.

luceiros. 3º. Un castelo cun can atado á súa porta. 4º. Dúas medias rodas de Santa Catalina. A bordura é de cadea pechada por cadeado en punta. Ó timbre, helmo empenachado de plumas.

A outra pedra armeira é de contorno oval e xenerosas proporcións. No seu campo, tres torres almenadas (a central de maior tamaño), sumadas as laterais de cadansúa aguia coroada, que pican nun saleiro. Bordura de cadea pechada por cadeado en punta (armas dos Salgado).

As outras dúas labras heráldicas do pazo

VIII.1. Os comezos: Lope Varela

A aparición das armas dos Taboada no repertorio heráldico do pazo fai supor unha antiga relación con esta liñaxe, feito do que non quedou mostra documental, agás unha breve referencia do 1528 no que se fala dun Gómez Taboada que vivía nunha torre en San Miguel de Goiás⁴³⁷.

Comeza a andaina da liñaxe dos Varela no pazo de Beilás con **Men Vázquez Varela**, escribán e notario da terra de Deza e Trasdeza⁴³⁸, oficio no que figura no 1502 e 1530⁴³⁹. As súas orixes familiares posiblemente se atopen en Quindimil, antigo solar dos Varela nas terras de Palas de Rei.

O primeiro posuidor do que temos verdadeira constancia documental da súa estadia habitual na “*torre de Beilás*” é o fillo de Men Vázquez, chamado **Lope Varela**. Foi escribán “*de la Audiencia y Número de la Tierra de Deza por la Iglesia de Santiago*”, e así figura desde o 1534 ata a súa morte, acaecida no mes de abril do 1571, outorgando o seu testamento o mesmo ano ante Esteban de Lalín. Neste documento, segundo coñecemos por un extracto do século XVIII⁴⁴⁰, dicía “*yten mando para la obra y candelá de la Iglesia una anega de pan para siempre con que me digan cada un año una misa en la dicha Iglesia por día de Nuestra Señora: cuia fanega de pan asituo en el lugar dos Porcallos*”.

⁴³⁷ Este Gómez Taboada é identificable como o herdeiro de Álvaro Taboada, señor do couto de Cristimil e do castelo de Vilaboa, habitante da antiga torre de Liñares, en Prado. Tamén apoia esta hipótese a relación antiga que mantiñan os Taboada de Cristimil coa parroquia de San Miguel de Goiás, con enterramentos na súa igrexa desde finais do século XV.

⁴³⁸ A escribanía de Deza abrangía tamén a de Trasdeza ata comezos do século XVI. Eran nomeados os escribáns de número pola igrexa de Santiago, alomenos desde o 1366 (realmente en séculos anteriores), segundo a curiosa versión recollida na documentación, na que relaciona esta posesión co asasinato do arcebispo de Santiago a mans dos Churruchaos: “*la Tierra de Deza antiguamente era de dos hermanos, que se llamaban los Churruchaos Suarez de Deza, los cuales partieron entre si la dha Tierra, y a uno de ellos cupo el Juzgado y escribania de ella; y al otro, que tenia mas derecho, cupo en su parte el Señorío, la Merindad con la Jurisdiccion acumulativa, la fortaleza, rentas y vasallos de la misma Tierra [...] que por causa y razon del referido delito (o citado asasinato), que cometiese este Churruchao, le fue tomado y confiscado entre otros bienes que tenia el dho Juzgado y escribania y se aplicó a la Santa Iglesia*”. GÓMEZ BUXÁN, César: “Escribanos de número en la Comarca de Deza (S.XVI-XIX)”. Anuario de Estudios e Investigación *Descubriendo*, nº 1 [175-200]. Lalín, Seminario de Estudios de Deza, 1999.

⁴³⁹ AHUS, Clero, Mitra, 44.

⁴⁴⁰ ADL, San Miguel de Goiás, documentos.

Sinatura de Lopo Varela no 1551

Coñecémo-lo nome dun sobriño del, chamado Galaor Varela, que exerceu como escribán propietario do número e Audiencia de Trasdeza⁴⁴¹ pola igrexa de Santiago desde o 1550 aproximadamente ata a súa morte no 1597⁴⁴². Casou con Mencia López de Tanxil, fundando o matrimonio o pazo de Trasfontao, onde residiron, na parroquia de Santa Baia de Silleda⁴⁴³.

Casou **Lopo Varela** con Inés Alonso (ou Afonso), descendente da

⁴⁴¹ Na documentación consultada figura a seguinte cita: “los privilegios de arriba comprenden la tierra de Deza y Trasdeza, porque antiguamente toda se llamaba Deza, y la nominación de Trasdeza se introdujo en parte de ella después que los hijos de don Lope Sánchez de Ulloa (Conde de Monterrey) que lo tenían en feudo de la Dignidad, hicieron partijas entre sí: de manera que todas las feligresias que están del Puente Taboada a la parte que va para Orense, y tocaron a don Fernando de Castro y Andrade por su mujer, la Condesa doña Francisca de Zúñiga, conservan el nombre de Deza. Y las feligresias que están del Puente Taboada para la parte de la Ciudad de Santiago, hasta llegar a la ermita de Castrovite, le pusieron el nombre de Trasdeza, y se habían adjudicado a la herencia de don Basco Sánchez de Ulloa”. AHUS, clero, mitra 140.

⁴⁴² Posiblemente a división da escribanía de Trasdeza arrinque desta relación de parentesco, cedida polo citado Lope Varela a prol do seu sobriño Galaor. A finais do século XVI esta escribanía de Trasdeza estaba dividida en dúas, que exerceran o citado Galaor Varela e Fernán Varela, o seu fillo. Unha vez falecido este último volveu a recaer esa media escribanía en Galaor, que a vendeu a Álvaro Varela, escriban da Súa Maxestade, por 175 ducados, segundo concordia ante Sebastián Pereira, o 17 de novembro de 1587. A outra metade da escribanía, por morte de Galaor Varela no 1597, volveu a quedar unida coa anterior nunha soa, xa que dela fixo mercé a prol do citado Álvaro Varela o arcebispo de Santiago, don Juan de San Clemente. AGB, varios.

⁴⁴³ Deles descenderon, entre outros, os posuidores do pazo de Donfreán (Santiago de Catasós-Lalín), casa de Campo (Santa Baia de Silleda), etc.

casa da Laxe, en Monterroso⁴⁴⁴, que viviu viúva dúas décadas e foi enterrada dentro da igrexa de Goiás, nunha das dúas sepulturas pertencentes á casa.

Fillos de Lopo e Inés foron: *Lope Varela*⁴⁴⁵, *Alonso Vázquez Varela*, sucesor na casa, *Francisco Salgado*⁴⁴⁶, *Jácome Varela*⁴⁴⁷, *Gómez Gondín Varela*⁴⁴⁸, *Francisca Varela*⁴⁴⁹ e outra filla⁴⁵⁰.

VIII.2. Alonso Vázquez Varela

Alonso Vázquez Varela foi o sucesor no pazo de Beilás. Seguindo o oficio familiar, que xa usaran o seu pai e o seu avó, exerceu como escribán de Número e *Concejo* de Santiago, a súa cidade de residencia, durante tres

⁴⁴⁴ Como filla natural de Gómez Gundín, que fundou vínculo no 1555. Casara este señor dúas veces, a primeira con Beatriz Henríquez e a segunda con Isabel de Ulloa, herdeira do pazo de Pedroso (Santa María de Oirós-Vila de Cruces).

⁴⁴⁵ Crego e comisario da Inquisición, cura de Oirós desde alomenos o 1581 ata o 1612, ano no que faleceu, outorgando o seu testamento o 2 de xuño dese ano ante Pedro Pampín. Fundou a capela de Santa Catalina, incluída na igrexa parroquial de Oirós, con bens de vínculo e aniversario de misas con gravame de agregación da terceira parte que adquiriran os seus sucesores. Este vínculo pasou ó seu sobriño Jácome Varela, constituíndo o inicio da Casa Grande de Val (Santo André de Val do Carrio).

⁴⁴⁶ Morreu antes do 1594 e foi soterrado noutra das sepulturas que tiña a casa en Goiás anos antes, pois o seu irmán Gómez manda ser sepultado nela. Descoñecémo-lo nome da súa dona, pero sabemos que deixou tres fillos menores de idade á súa morte, chamados Amaro, Jorge e Macías. AHUS, protocolos, Cristóbal Gundín, 1594.

⁴⁴⁷ Crego e rector de San Lourenzo de Vilatuxe en 1579 e de Santa María de Cortegada en 1583 e 1598.

⁴⁴⁸ Veciño e dono do lugar de Cairas, en Santiago de Amoexa (Monterroso). Outorgou o seu testamento o 1 de xuño do 1594 ante Cristóbal Gundín, mandando ser soterrado dentro da igrexa de Goiás, nunha das sepulturas da Casa. Da súa muller, Inés Pérez, tivo catro fillos: María, filla maior, Inés, Madanela e Lope Varela, mellorado no tercio e quinto no lugar de Cairas. AHUS, protocolos, Cristóbal Gundín, 1594.

⁴⁴⁹ Dotada no 1554 ante Galaor Varela para casar con Pedro Ougea de Albán, dono da casa de Lamela, en San Pedro de Losón (Vila de Cruces). Era fillo doutro Pedro Ougea de Albán e de Inés Afonso; neto paterno de Vasco de Monteagudo e de Isabel de Ulloa, donos do pazo de Pedroso (Santa María de Oirós - Vila de Cruces); neto materno de Ares Gil e de Inés Pérez, da casa de Lamela. De Pedro Ougea e de Francisca Varela naceu, entre outros fillos, o licenciado Antonio Oxea de Albán, casado con Margarida de Mendoza, parente dos marqueses de Vilagarcía, e deste matrimonio descendieron os Abraldes que posuíron a casa ata o século XIX.

⁴⁵⁰ Ignorámo-lo nome desta filla, casada con Sebastián Palmeiro, pais do citado Jácome Varela, herdeiro do seu tío Lope Varela e orixe da casa grande de Val.

décadas⁴⁵¹. Era dono da Granxa de Esposende e das “*Casas y Torre de Beilás*”, onde viviu os últimos anos da súa vida⁴⁵².

Outorgou testamento o 18 de xullo do 1598, ante Cristóbal Gundín⁴⁵³, “*muy mal de salud*”, mandando ser sepultado dentro do Coro da igrexa de Goiás, quizais nunha das sepulturas nomeadas na concordia que fixo co cura da dita freguesía, Gabriel Estévez, o 1 de decembro do 1594, “*para poner y asentar una sepultura de piedra dentro del Coro*” da dita igrexa, a que se sumaría ás outras dúas que tiñan na Capela de Santo Antón, situada “*hacia la puerta traviesa de dicha iglesia*”.

Sinatura de Alonso Vázquez Varela. Ano 1576

Alonso Vázquez Varela casou en dúas ocasións, a primeira con **María García de la Vega** (dotada para o enlace en 500 ducados; filla de Alonso García de la Vega, familiar e oficial do Santo Oficio da Inquisición do Reino de Galicia, e de Mencia López). Desta muller tivo por fillos a *Inés*; *Gregorio Varela*, fillo maior; e *Alonso*.

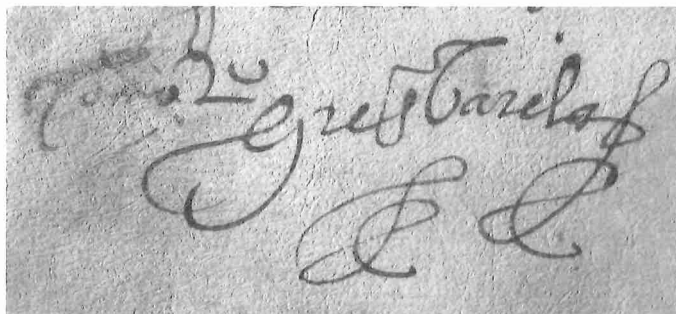
A prol de Gregorio Varela outorgou o seu pai mellora con gravame de vínculo e morgado, no seu testamento, sobre as *casas y torre de Beilás*.

⁴⁵¹ Vivía nesta cidade nunha casa que tiña en arrendamento de Lopo López, mercador, e Leonor Díaz, a súa muller, “*sita en la Rua de Villar y Toural de Faxeiros desta ciudad que linda de una parte con casas de Alº Gomez de Parapar y de la otra con casas de Pº de Bosende, procurador; y sale a la Rua del Franco y a la Rua del Villar*”. Consérvanse os protocolos froito da súa actividade no AHUS, do 1577 ó 1591.

⁴⁵² En 1578 noméase a “*leira de Tras los Paços, sita en el Agro de Beilás, que esta sobre la torre y casa de Alonso Vázquez Varela (...) y a una cabeza sale a la congostra de Beilás y va para la iglesia de Goiás*”. AHUS, protocolos, Cristóbal Gundín, 1578.

⁴⁵³ AHUS, protocolos, Cristóbal Gundín, 1598.

Como os outros irmáns, era menor de idade cando testou o seu pai. Foi liberado da titoría do seu tío, o comisario Lope Varela, o 4 de agosto do 1605⁴⁵⁴, para que entrara no lugar de Beilás e viñas e Granxa de Ribadavia, pertencente ó vínculo e mellora que lle fixo o seu pai. Fixo concordia co seu medio irmán Xerónimo sobre estes bens, pola que este último pasou a posuír as casas de Beilás.

Gregorio Varela. Ano 1612.

De segundas nupcias casou Alonso Vázquez, entre 1576 e 1584, con **Madalena de Ventosa**. Fora dotada esta dona en 900 ducados e outros bens para o matrimonio. Era parente de Juan González Becerra, Alcalde Ordinario da cidade de Santiago, irmá de Francisco de Ventosa, de Martín Becerra, de Fructuoso Becerra e de Lucía de Ventosa, muller de Antonio de Piñeiro. Fillos de Rodrigo Fernández Becerra e de Antonia de Ventosa, fundadores do morgado da torre de Boeda, en Santa María de Quixás (Cerdeda); netos paternos de Lope Becerra e de Teresa Vázquez. Neta materna de Gonzalo de Ventosa e de María Álvarez, veciños da cidade de Santiago⁴⁵⁵.

Esta dona testou no 1623 ante o escribán Pedro López Varela, deixando unha tega de centeo por razón da súa sepultura á igrexa de Goiás⁴⁵⁶, e oito misas anuais de pensión⁴⁵⁷. Do matrimonio naceron dous fillos, que quedaron de menor idade, e como titor o seu tío o Comisario Lopo Varela: *Antonia de Ventosa*, á que o seu pai deixou no testamento a casa de Santiago “*que está junto a la Quintana*”, e o sucesor *Jerónimo Varela*.

⁴⁵⁴ AGB.

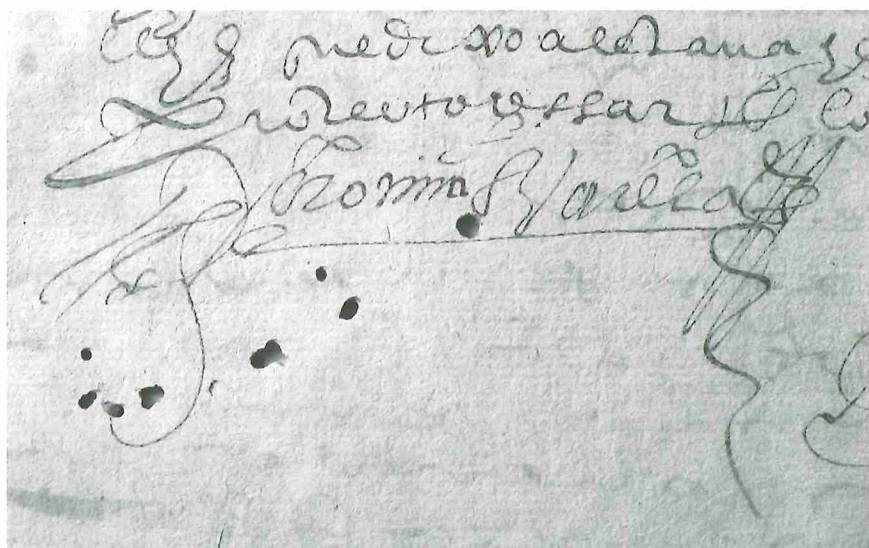
⁴⁵⁵ CRESPO POZO, J.S.: *Blasones y Linajes de Galicia*, T. I, páx. 313.

⁴⁵⁶ AHPP, protocolos, Pedro Tomás Ramos, 1846, f. 24v.

⁴⁵⁷ Deixaba unha misa para celebrar cada un dos días seguintes: Nosa Señora de agosto, de setembro e de marzo, día do Señor Santiago, San Miguel, San Xoán e San Cristovo. ADL, San Miguel de Goiás, documentos.

VIII.3. O século XVII

Jerónimo Varela foi mellorado pola súa nai en tercio e quinto en tódolos seus bens no testamento citado. Polo seu pai fora nomeado como segundo sucesor no morgado de Beilás. Ante o escribán Gonzalo Rodríguez, sen coñece-la data, fixo concordia co seu medio irmán Gregorio Varela sobre o lugar e casas de Beilás, a Granxa de Esposende e máis bens que quedaran do seu pai Alonso Vázquez Varela, dos que se apartou Gregorio despois dunha compensación por parte do seu irmán.

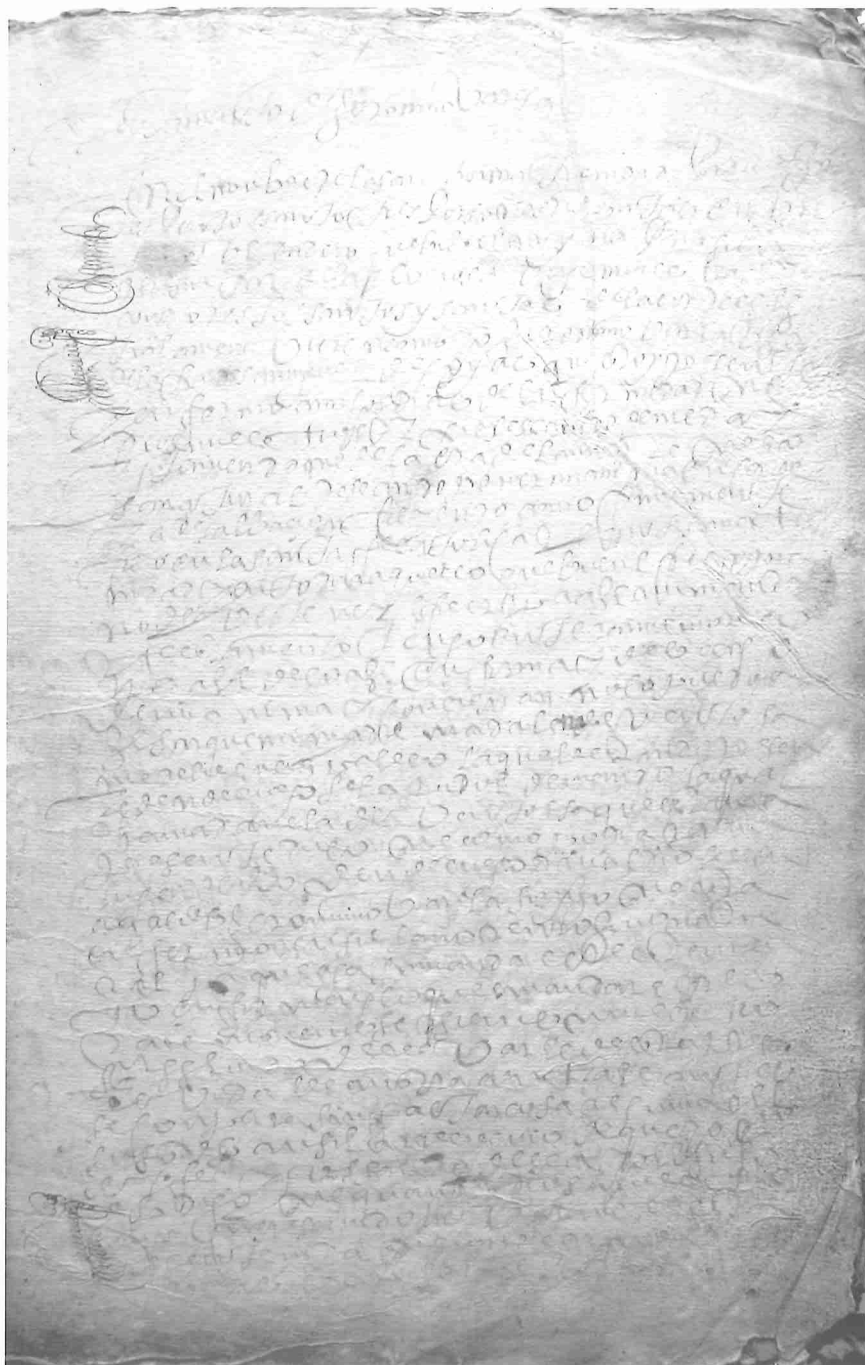

Sinatura de Jerónimo Varela no 1623

As últimas vontades de Xerónimo foron outorgadas o 24 de xaneiro do 1625 ante o escribán Gonzalo Rodríguez de Torres⁴⁵⁸.

Neste testamento manda ser sepultado dentro da igrexa de San Miguel de Goiás, “*en donde esta sepultado Alonso Vazquez Varela mi padre o Ynes Alonso, mi abuela*”. Así mesmo, ordena que lle digan “*sesenta misas cantadas e reçadas con sus begilias e noturnos la mitad dellas el dia de mi entierro y otra mitad dentro del ano y dia*”, e tamén outras tres misas na capela das Ánimas de Santiago.

⁴⁵⁸ AGB, protocolos.

Testamento de Jerónimo Varela, outorgado no 1625

Expresa ademais no documento que de solteiro tivera unha filla da súa veciña Juana Ruxiriza, chamada *Magdalena*, nada no 1618-1619.

Pequena pía no exterior da casa

Chegado o intre de casar fíxoo con **Jerónima Sánchez**⁴⁵⁹. Xunto coa súa dona fixo concordia co seu irmán Gregorio Varela en razón dos bens do lugar de Beilás “*y mas acienda que avia fincado del dicho Alonso Vázquez Varela*”, incluíndose neste convenio o pagamento de oitenta ducados conseguidos coa venda de algunhas rendas do dote da súa muller. E grande parte do mesmo dote foi gastado tamén nos arranxos da casa de Beilás, tal e como afirma o dito Xerónimo no testamento⁴⁶⁰.

O matrimonio tivo dous fillos: *Alonso*, no que segue a sucesión, e *María Sánchez*⁴⁶¹.

Alonso Vázquez Varela foi nomeado no testamento do seu pai como sucesor na mellora de tercio e quinto que instaurara Madalena de Ventosa. Morreu antes do 1676.

Casara (posiblemente de primeiras nupcias) con **Juana de Novoa**, que morreu o 11 de febreiro do 1644, sepultada dentro da igrexa de San Miguel de Goiás, diante do altar de Santo Antón⁴⁶².

De segundo matrimonio debeu enlazar con **dona Juana de Prado**, coa que vivía no lugar de Beilás no ano 1656. Esta era filla do capitán Pedro

⁴⁵⁹ Dotada ante o escribán Pedro López Varela. Filla de Andrés Sánchez de Traspenas, señor da casa de Cercio, e da súa segunda muller Violante Varela de Dubra. O 26 de marzo do 1635, viúva, casou con Pedro de Camba Sotomayor, veciño de San Pedro de Meixide. Así mesmo, o propio día fixeron “*esponsales de futuro*” (porque tiñan a tenra idade de once anos) María Sánchez, filla de Xerónimo, e Pedro de Camba, el Mozo, fillo do dito Pedro de Camba e de Isabel Osorio. ADL, Libro I de Matrimonios e defuntos de San Miguel de Goiás.

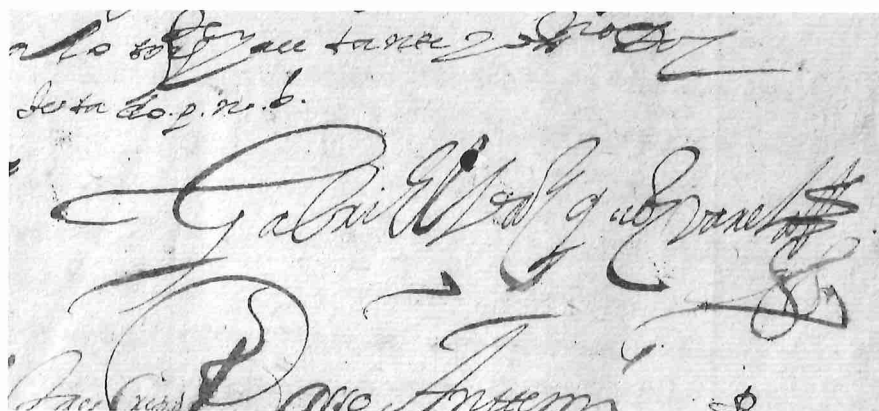
⁴⁶⁰ “*he gastado muchos dellos en conponer la cassa y alaxes della por no aver allado sino paredes varridas*”.

⁴⁶¹ Como xa vimos antes fixo o 26 de marzo do 1635 “*esponsales de futuro*” con Pedro de Camba, o Mozo, de once anos, fillo de Pedro de Camba Sotomayor e de Isabel Osorio, xa defunta, veciños de San Pedro de Meixide. ADL, Libro I de Matrimonios e Defuntos de San Miguel de Goiás.

⁴⁶² ADL, libro I de matrimonios e defuntos de San Miguel de Goiás [1623-1655].

de Prado⁴⁶³ e da súa muller Catalina de Rosende e Baamonde, veciños do lugar de Rivas, na parroquia silledense de San Salvador de Escuadro⁴⁶⁴.

Destes dous matrimonios de Alonso Vázquez quedaron por fillos entre outros **don Gabriel Vázquez**, que segue a liña, e **don Diego Vázquez Varela**⁴⁶⁵.

Don Gabriel Vázquez Varela. Ano 1676

Herdou Beilás **don Gabriel Vázquez Varela**. Poucos datos da súa vida coñecemos, a non se-lo seu matrimonio con **dona Ánxela López de Saavedra**, coa que entra na casa o apelido Saavedra que se manterá ata o século XIX. Da súa descendencia podemos aporta-lo nome de dous fillos: **don Matías Vázquez Varela** e **dona Beatriz Varela e Saavedra**⁴⁶⁶.

VIII.4. Século XVIII

De don Gabriel e dona Ánxela naceu **don Matías Vázquez Varela e Saavedra**, dono e sucesor no pazo de Beilás. Casou con **dona Baltasara de**

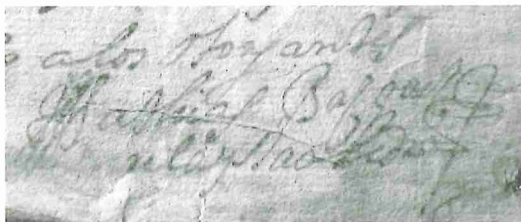
⁴⁶³ Descendente, quizais neto doutro Pedro de Prado, xuíz de Terra de Deza polo 1562, e da súa muller María Criada, veciños da cidade de Santiago de Compostela.

⁴⁶⁴ AHPP, protocolos, 1656, Gregorio Rodríguez de Castro.

⁴⁶⁵ Deste quedou por fillo don Domingos Vázquez Varela, veciño de Niñodaguia polo 1748. AHUS, mitra 140. Hai outro don Xacinto Varela Vázquez da Seixas veciño de San Paio de Niñodaguia, que fai de testemuña no 1705. AGB.

⁴⁶⁶ Casou con don Antonio Núñez Taboada, de San Martiño de Prado, con ilustre descendencia que aínda habita o chamado pazo de Eirexe, ou da Igrexa, en San Martiño de Prado.

Aballe Camba e Rodeiro, á que lle tocaban polos seus pais algunhas casas sitas no barrio de “*Nuestra Señora del Camino de la Villa de Pontevedra*”⁴⁶⁷. O matrimonio tivo varios fillos, como foron: **don Francisco**, que herdou os morgados dos seus maiores; **don Felipe Varela e Saavedra**⁴⁶⁸; e **dona Josefa**.

Don Mathías Vázquez. Ano 1708.

Sucedeu en Beilás **don Francisco Antonio Varela e Saavedra**, figurando como dono da casa no 1724 e no 1774. Ocupou cargos na administración dezá, como foi o de Tenente de Xuíz e Xustiza Ordinaria en Deza no 1748 e no 1765.

Sinatura de don Francisco Antonio Varela no ano 1727

⁴⁶⁷ Era filla de don Francisco de Aballe e de dona Antonia Fernández.

⁴⁶⁸ Cura de San Xoán de Toiriz, onde figura xa no 1751. Fixo testamento o 19 de setembro do 1774 ante Pedro Blanco del Casal, “*estando enfermo y en cama de enfermedad natural*”. Pide ser vestido con hábito de San Francisco e por riba las sagrados vestiduras “*del Apostol San Pedro*”, mandando ser soterrado dentro da Capela Maior da igrexa de Toiriz, “*en la sepultura que allí tengo y como cura me corresponde*”. Neste documento deixa como herdeiro ó seu irmán don Francisco, “*con grabamen de bínculo y llamamiento del barón mayor en días con preferencia a la hiembra*”. AGB.

Do matrimonio do dito don Francisco Antonio Varela con **dona Juana Salgado** (filla de don Fernando Yanes e de dona María Salgado) tivo dilatada descendencia. Entre os seus fillos: *don Fernando Baltasar*⁴⁶⁹; *don Matías Varela*⁴⁷⁰; *don Francisco Josephe*⁴⁷¹; **don José Antonio Varela e Saavedra**, que segue a liña do morgado do pazo de Beilás; *dona Narcisa Varela*⁴⁷²; *dona Josefa*⁴⁷³; *don Juan Varela e Saavedra*⁴⁷⁴; *dona Francisca Varela*⁴⁷⁵; *dona Bernarda Michaela Varela e Saavedra*⁴⁷⁶; *dona Ánxela Varela*; e, finalmente, *dona Isabel Varela e Saavedra*.

Debería suceder nos bens de Beilás **don José Antonio Varela e Saavedra**, que morreu antes que o seu pai, pasando Beilás ós seus fillos e da súa muller **dona Michaela Varela**. Con este matrimonio uníronse dous grandes patrimonios que estaban en mans dos Varela, xa que ela era herdeira da chamada Casa Grande da Baíña, ou de Castro de Baíña, descendente dos escudeiros que posuíron a Torre de Brandariz, na mesma parroquia de San Pedro da Baíña⁴⁷⁷.

⁴⁶⁹ Bautizado en San Miguel de Goiás o 21 de abril do 1723. ADL, Libro I de Bautizados de San Miguel de Goiás [1717-1776].

⁴⁷⁰ Bautizado o 5 de setembro do 1724. ADL, Libro I de Bautizados de San Miguel de Goiás.

⁴⁷¹ Bautizado o 17 de abril do 1726. ADL, libro I de Bautizados de San Miguel de Goiás.

⁴⁷² Muller de don Juan de Brea e Castro, veciño de Santiago de Fontao. Era descendente este señor dunha ilustre familia de escribáns de número do couto de Carboeiro, que arrinca con Gregorio García a comezos do século XVII, habitantes do lugar da Brea na dita parroquia de Fontao.

⁴⁷³ O seu marido foi Pedro Blanco del Casal, veciño de San Xoán de Toiriz, escribán da Súa Maxestade e Notario Apostólico, coñecéndose a súa actuación do 1755 ó 1793. Era fillo de Benito Blanco de Caxide e Andrade e de María do Casal, veciños do lugar de Senra, na dita freguesía de Toiriz (Vila de Cruces). O seu avó paterno era Jácome Blanco, de San Xoán de Larazo. Os maternos, Andrés do Casal e dona Catalina de Otero (oriúnda da casa de Duxame, irmá de don Domingos Antonio de Otero Bermúdez, Sarxento Maior e Alguacil da cidade de Manila).

⁴⁷⁴ Cura de San Lourenzo de Brántega e San Pedro de Carmoega. Tivo un fillo ilexítimo cando era estudante con dona Felipa Gil, solteira, veciña o máis probable de San Xoán de Toiriz.

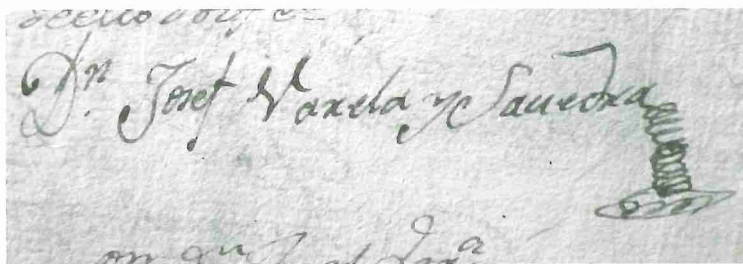
⁴⁷⁵ Casou o 6 de decembro do 1760 con don José Taboada, veciño de Santa Baia de Palio (Lalín). Datos sobre a súa familia en GÓMEZ BUXÁN, César: “Xenealoxías dezás. Fidalguías de Santa Baia de Palio”. Anuario *Descubriendo*, nº. 6 [pp. 55-86]. Lalín, Seminario de Estudios de Deza, 2004.

⁴⁷⁶ Bautizada o 24 de febreiro do 1744. Libro I de Bautizados de San Miguel de Goiás.

⁴⁷⁷ Era filla de don Juan Varela de Brandariz e de dona Antonia Varela e Saavedra, donos da citada casa de Castro de Baíña, e, pola similitude dos apelidos da dona, debían ser parentes en próximo grao.

Entre os seus fillos temos a *don José Francisco Varela e Saavedra*, herdeiro dos extensos bens dos seus pais, entre os que estaban a casa da Baíña e o pazo de Beilás; *don Matías Benito Joseph*⁴⁷⁸; *don Juan Antonio*⁴⁷⁹; e *dona Juana Varela*.

Don José Francisco Cayetano Varela e Saavedra, bautizado o 21 de setembro do 1744⁴⁸⁰, foi dono da casa da Baíña. Figura como Substituto interino do Xuíz principal de Deza no 1789. Fundou, xunto con outros veciños de Goiás, a capelanía “*eclesiastica colatiba de Adebocacion de San Antonio de Padua*”, na igrexa de San Miguel de Goiás. Casou con **dona Francisca Pose e Valcarcel**, e dela tivo por fillos a: *dona María del Carmen*; *don José Carlos Varela e Saavedra*, herdeiro dos bens; *don Miguel*; *don Cayetano Varela e Saavedra*, que seguirá a liña; e, finalmente, *dona Francisca Varela*.

Sinatura de don José Carlos Varela. Ano 1808.

⁴⁷⁸ Bautizado o 4 de marzo do 1747. Figura en 1791 como Xuíz e Xustiza Ordinaria da Xurisdicción de Deza. Casou con dona Francisca Fernández Espinosa e Taboada, irmá do Licenciado don Ramón Fernández, avogado, dono da casa de Camposancos e os seus morgados; sobriña de don Francisco Fernández Espinosa, cura de San Miguel de Galegos e San Cristovo de Camposancos. Foron veciños da parroquia de San Miguel de Galegos. O 7 de outubro do 1788 foille aforada a casa de Camposancos polos donos do pazo de Bendoiro, bens ós que renunciou o dito don Matías o 19 de outubro do 1790. Tiveron dous fillos, dona María Varela e don Francisco Varela e Saavedra, que quedou menor de idade ó finamento dos seus pais, sendo presentado polo seu tío materno no 1807 para o beneficio de San Miguel de Galegos e San Cristovo de Camposancos aínda cando tiña menos de 25 anos. AGB, varios.

⁴⁷⁹ O 15 de agosto do 1774 era estudante e veciño de Baíña, e nesa data foi presentado por don Manuel Antonio García, presbítero, para a Capelanía de Santo Antón, en San Miguel de Goiás (AHPP, Pedro Tomás Ramos, 1846, f. 27v.). Outorgou testamento o 25 de marzo do 1791 ante Juan Francisco de Cedrón, escribán de número da xurisdicción de A Peroxa, cando era cura de San Vicente de Graíces, curato que seguía rexentando no 1804. Foi despois rector de Oirós e anexos, cargo no que continuou ata o seu falecemento, acaecido o 13 de xaneiro do 1808 (AGB).

⁴⁸⁰ ADL, Libro I de bautizados de San Miguel de Goiás.

Don José Carlos Varela e Saavedra (1785-1834). Foi veciño de San Pedro de Baíña, dono “*de la Casa y Pazo da Baíña, sus vínculos y mayorazgos*”, así como da de Beilás e outras, e señor xurisdiccional do Couto de Ramil. Quedou de menor idade á morte do seu pai, vivindo na casa da Baíña⁴⁸¹. Faleceu sen sucesión pasando as posesións ó seu irmán don Cayetano.

VIII.4. O XIX: Desaparecen os Varela

Don Cayetano Varela foi o herdeiro das casas de Beilás e Baíña e habitou na primeira delas. Licenciado en dereito, casou con **dona Pascua Cambón**, da que tivo por fillos ós seguintes: **don José Varela Cambón**, que segue a liña; **dona Francisca Micaela**; e **dona Teodora**⁴⁸².

The image shows a handwritten signature in dark ink. The text of the signature is "Lic.º Cayetano Varela". To the right of the text is a large, stylized monogram or flourish that appears to be the initials "CV".

Don Cayetano Varela. Ano 1821.

Sucedeu pois nos bens do seu pai o **Licenciado don José Varela Cambón**, persoeiro importante na vida política do concello de Agolada no século XIX, levando a cabo unha atinada xestión durante os anos que estivo ó seu cargo. Así mesmo fixo tamén importantes melloras na Casa Grande da Baíña. Morreu sen sucesión no 1882, pasando as herdanzas á súa irmá.

Dona Francisca Micaela Varela Cambón herdou os extensos bens da familia, que comprendían varios pazos e casas grandes gobernadas por caseiros, tanto nas provincias de Pontevedra, como de A Coruña. Casara dona Francisca o 7 de febreiro do 1853 en Baíña⁴⁸³ con **don José Oro Pereiro**, procedente de Santa María de Santiso, do que tivo un fillo, **don José Oro Varela**, que faleceu sen sucesión lexítima despois da súa nai, constituíndo o remate da presenza dos Varela en Baíña despois de catro séculos.

⁴⁸¹ AHPP, 681(5).

⁴⁸² Morreu no 1886. Casara co catedrático don Domingos García e Mosquera, con sucesión.

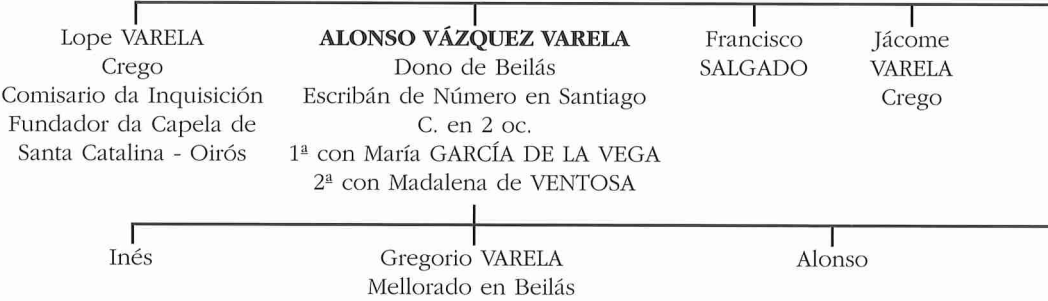
⁴⁸³ ADL, Libro III de Matrimonios de San Pedro da Baíña.

Á morte da súa muller e do único fillo que tiveron herdou tódolos bens o citado don José Oro Pereiro, o seu cónxuxe e pai respectivo. Enlazou de segundas nupcias con **dona Genoveva Barrio Pallares**, da que tivo a: *dona María*, casada en Palas de Rei, morreu sen descendencia; *don Emilio*, que casou con dona Celsa Rodríguez en Vila de Cruces e tampouco tivo sucesión; e **don José Oro Barrio**, sucesor nos bens.

Don José Oro Barrio, rico propietario, casou con **dona Purificación Frade Vidal**, e deles naceron: *dona María*; *don José María*, médico; *don Ovidio*, herdeiro da casa de Castro da Baíña, xa defunto, con descendencia da súa esposa dona María Trastoy; *dona María del Carmen*; *dona Luísa*; *dona María Lourdes*; e, finalmente, *dona Rosario Socorro Oro Frade*.

PAZO DE BEILÁS

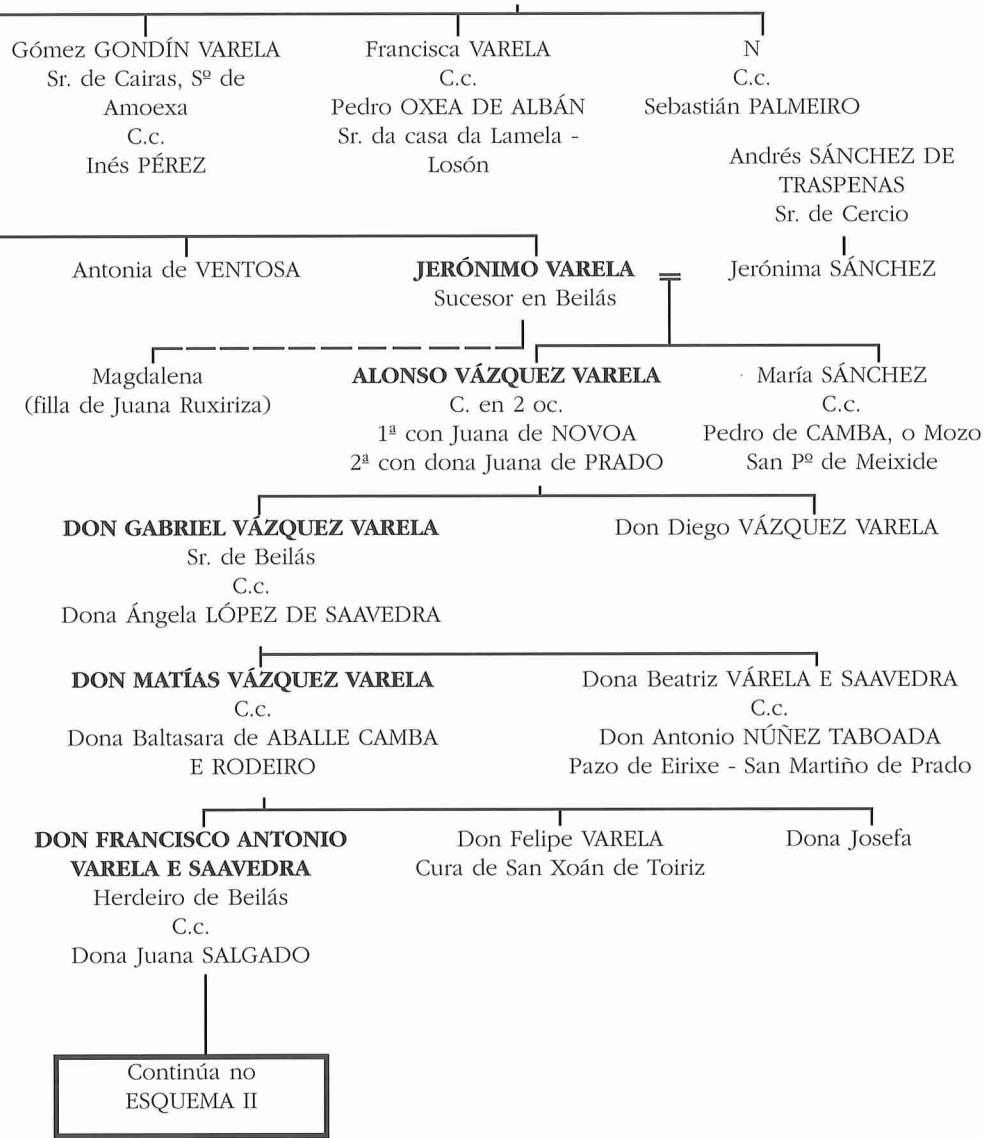
ESQUEMA I

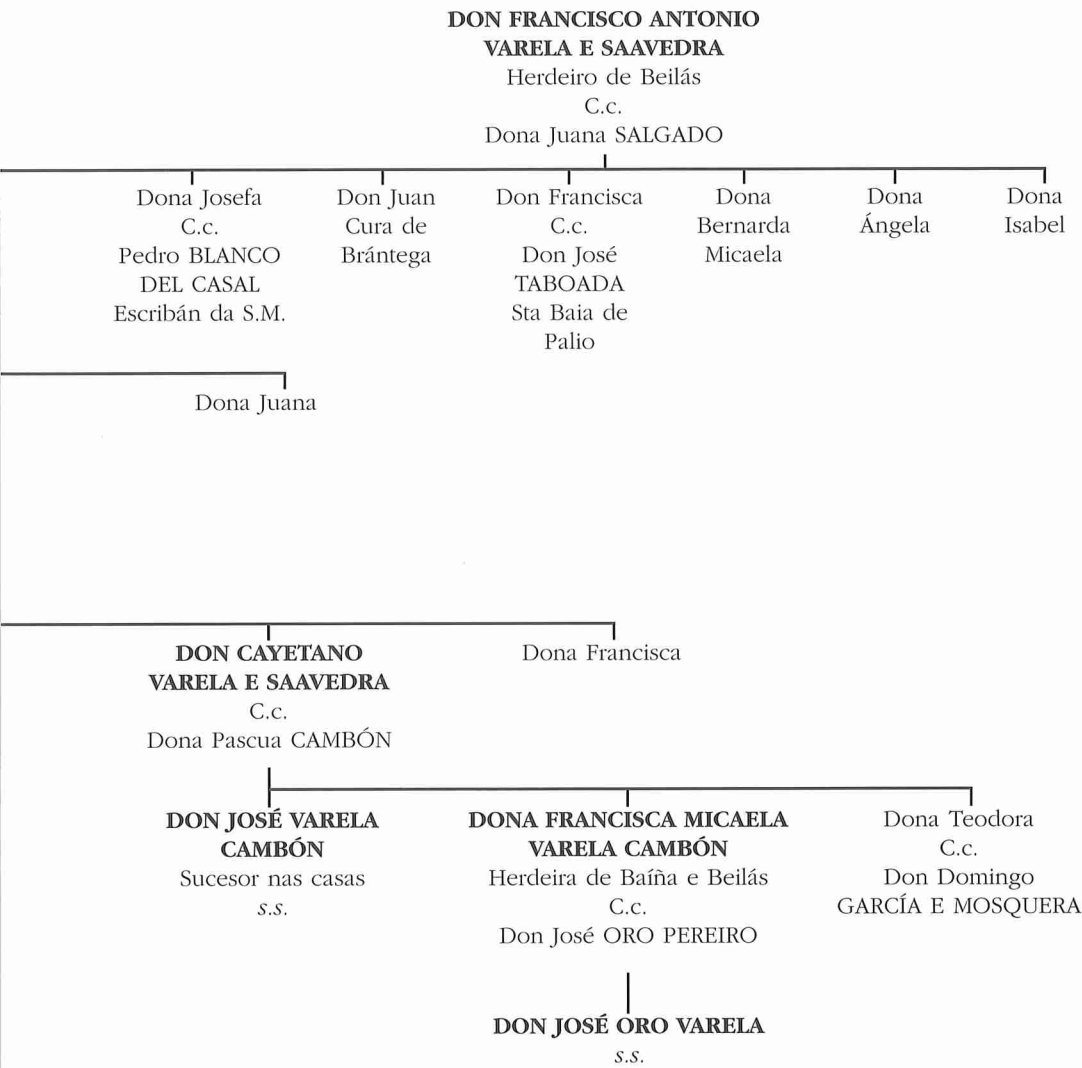

MEN VÁZQUEZ VARELA
Escribán de Deza e Trasdeza

LOPE VARELA

Escribán de Número de Deza
Vivía na torre de Beilás
C.c.
Inés ALONSO

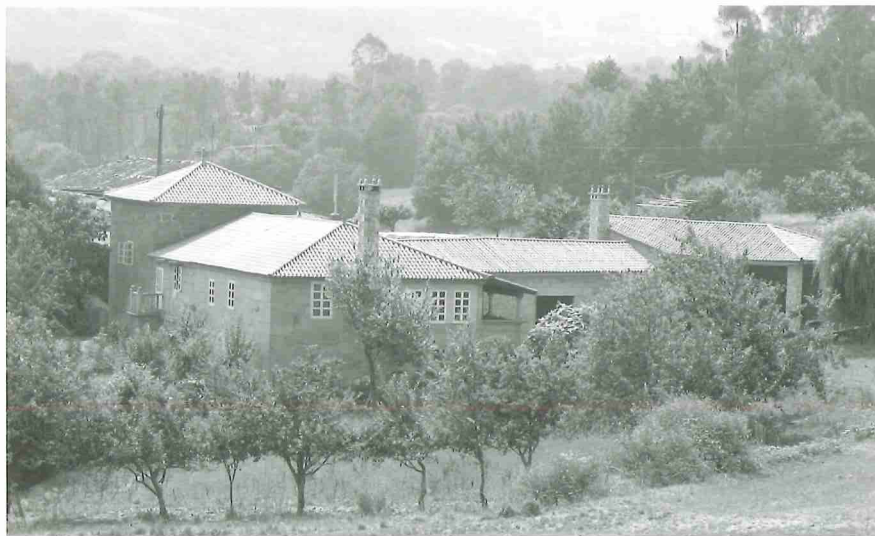
Capítulo IX

PAZO DE VILANOVA DE PALIO

o lugar de Palio de Abaixo, actualmente pertencente a San Xiao de Rodís, asentou unha pola da casa de Cercio, construíndo a súa morada no lugar que se denominaba en séculos pasados Vilanova dos Reis⁴⁸⁴.

Trátase dunha típica casa-torre á que as sucesivas reformas privaron de elementos como a cheminea, capela e balconada, pero conserva aínda un gran corredor cuberto de acceso á planta nobre, e a pedra armeira.

Vista xeral do pazo de Vilanova de Palio

⁴⁸⁴ GÓMEZ BUXÁN, C. e RUBIA ALEJOS, F.: *Pazos y moradas hidalgas de Deza*, páxs. 207-212.

A súa planta é rectangular, coa torre⁴⁸⁵ unida a un extremo, non defensiva, senón un indicador de poder e nobreza edificada, como o resto do pazo, posiblemente arredor do 1650-70.

As reformas que se levaron a cabo nos últimos tempos revitalizaron unha construción que vai polos tres séculos e medio de existencia.

Imaxe do corredor no 1946

Foto: Museo de Pontevedra - Fondo Durán Loriga

O corredor no 1982

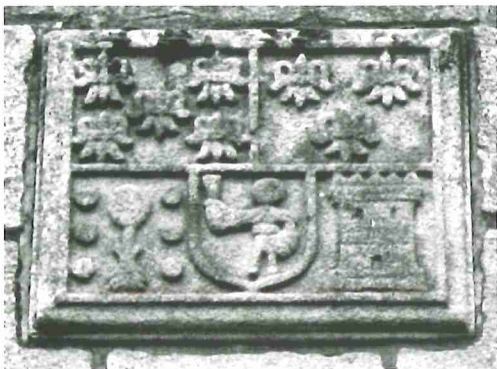
Foto: Museo de Pontevedra - Arquivo Gráfico

⁴⁸⁵ A torre ten uns oito metros de altura e muros de sillares ó exterior e mampostería no interior dun metro de groso.

Coa restauración tentouse recuperar o espírito fidalgo do edificio

A labra heráldica, ubicada na fachada da torre, ten as mesmas armas que o escudo de Cercio, pero con algunhas características peculiares. É de forma cuadrangular, con campo cuartelado en cruz, aínda que entre os cuar-

Labra heráldica

teis terceiro e cuarto se dispoña o escusón, nunha posición que non é a habitual. As liñaxes á que se refire a labra ó igual que na de Cercio (á que copia) non están perfectamente identificados: No primeiro cinco flores de lis en sotuer; segundo, tres flores de lis ben ordenadas; no terceiro unha árbore deitada de seis roeis en dous pales de tres⁴⁸⁶; e, finalmente, no cuarto cuartel, unha torre mazonada⁴⁸⁷; ten escusón,

⁴⁸⁶ Os dados que figuran no escudo de Cercio convértense nesta labra de Palio en roeis, posiblemente por erro na súa identificación no intre de realizarse a pedra armeira.

⁴⁸⁷ No escudo de Cercio figura sobre ondas.

que representa un guerreiro armado dunha espada ou maza, coa particularidade de que as mans do home son desproporcionadas e a arma sumamente corta e ancha⁴⁸⁸.

Un dos fillos do capitán Fernando Arias Somoza (dono da casa de Cercio) foi o tamén **capitán Diego Arias Somoza**. Debeu nacer na primeira década do século XVII, e documentos posteriores infórmanos que foi emancipado polo seu pai o ano 1639. Polos seus pais herdaba un gran patrimonio, pois foi mellorado polo dito capitán Fernando Arias no tercio e quinto, así como tamén pola súa nai.

Sinatura de Diego Arias Somoza. Ano 1656.

Nas partillas que se fixeron dos bens dos seus pais foi agraciado co lugar e casa de Vilanuñe⁴⁸⁹, e con parte das sinecuras de San Lourenzo de Muimenta e Santiago de Cercio, bens dos que se apropiou o seu sobriño don Fernando e que foron incorporados á casa de Cercio. O capitán Diego Arias vivía no lugar de Vilanova de Palio aínda no 1661. Adquiriu parte das herdanzas dos seus medio irmáns (fillos de Violante Varela), concretamente as de Constanza Sánchez, Xerónima Sánchez, Felipa Sánchez e Juan Vázquez Varela, crego. Así mesmo herdou a catro dos seus irmáns, Gregorio Sánchez, cura de San Pedro de Erbo e anexos, Constanza, Catalina e María Sánchez⁴⁹⁰, e foi cesionario de don Benito Antonio Ayazo de Porras, cardeal da Igrexa de Santiago⁴⁹¹.

⁴⁸⁸ Quizais faga referencia á condición de Capitán de Deza do fundador da casa, Diego Arias Somoza.

⁴⁸⁹ San Salvador de Vilanuñe, concello de Antas de Ulla.

⁴⁹⁰ Tiña, por tanto, dereito a cinco herdanzas dos seis fillos que quedaran de Fernando Arias Somoza e de dona Isabel de Ulloa.

⁴⁹¹ Era neto este cardeal de Juan de Porras, rexedor da cidade de Santiago, dono da casa de Raíndo, en Piloño.

Ocupou o cargo de capitán da xurisdicción de Deza durante moitos anos. Exercendo as súas funcións e “*en virtud de horden de su excelencia el señor D. Rodrigo Pimentel Gobernador y Capitan General de este Reino*” ordenou que o día 20 de outubro do 1658 se reuniran as xentes na torre de Lalín para elixir os soldados que deberían acudir á campaña. Ninguén acudiu á convocatoria, polo que se chamou a unha segunda reunión ó día seguinte á que tampouco tivo resposta, polo que se ve na obriga de convocar unha terceira o día 22 de outubro de 1658 ás oito da mañá cunha pena de vinte ducados ó que non se presenten “*con las harmas y prebención necesarias para marchar a donde fuere horde de su excelencia*” e “*todos los que tubieren harmas de fuego, picas o chuzos parezcan con ellas aunque esten hescusados por demasiada hedad*”. A lista dos asistentes do día 22 recolle cento vintecatro nomes, dos que escollerá o citado capitán os soldados “*que se allaren más a proposito*”⁴⁹².

Tamén exerceu como Mordomo de Rendas do conde de Lemos en Deza, cargo que supuxo, como noutros casos un incremento nos ingresos⁴⁹³.

No 1658 Alberte Varela e a súa muller, Juana Carroa, veciños de Santa Baia de Palio, venden unha renda ó dito capitán, e sitúana en “*la casa en que biben al presente en el lugar de Billanueva, questa mas adelante de la casa del dicho capitán Diego Arias acia el mediodía y en sus corrales y salidos alderredor de dicha casa, con más se lo asitúa en el lugar de Villanueva y Fondo de Villa en que biben, sito en la dicha feligresía de Palio*”⁴⁹⁴. Tamén o 16 de marzo do 1658⁴⁹⁵, Pedro de Abonxo e Elena Pampina, a súa muller, veciños do lugar de Cangas, en San Xiao de Rodís, venderon ó Diego Arias, entre outros bens “*la casa en que biben sita en el lugar de Cangas con sus cortes, corrales y salidos, según están cubiertas y maderadas y alçadas y por alçar, con sus salidos alderredor dellas*”.

Froito da relación do capitán Diego Arias con **Marina García** (non se sabe se chegou a casar con ela) naceron varias fillas. Só transmite a documentación o nome de unha: **dona Catalina Arias Somoza**, quen como herdeira universal do seu pai e sucesora no vínculo que fundara, foi dona do pazo de Vilanova de Palio, así como de diversas presentacións entre as que se atopaba a do beneficio curado de San Xurxo de Terra Cha (diocese de Lugo), que presentou o 13 de decembro do 1705 titulándose tamén como

⁴⁹² AHPP, protocolos, Gregorio Rodríguez de Castro, 1658.

⁴⁹³ AHPP, protocolos, Gregorio Rodríguez de Castro, 1658.

⁴⁹⁴ AHPP, Gregorio Rodríguez de Castro, 1658, f. 9-10.

⁴⁹⁵ AHPP, Gregorio Rodríguez de Castro, 1658, f. 11-12.

posuidora do couto, xurisdicción e casa de Vilanuñe. Cando morreu o seu pai Diego Arias quedou dona Catalina menor de idade, sen titor que a defende-
ra nos seus preitos, polo que (sempre segundo a versión dos posuidores de
Palio) o seu curmán don Fernando Arias Somoza, dono da casa de Cercio,
entrou nos bens que correspondían á filla do capitán Diego Arias, seguíndo-
se longo preito entre as dúas familias.

Vista da casa-torre no 1946

Foto: Museo de Pontevedra - Fondo Durán Loriga

O seu marido, e tamén parente, foi **Fernando Gil de Ventosa**. Era fillo de Domingos Gil de Orrea e de Mariana Mosquera, veciños e donos da casa de Vilanova, en San Lourenzo de Brántega. Os avós paternos, Fernando de Orrea e Margarida Gil. O avó materno era Lope Díaz de Oca⁴⁹⁶.

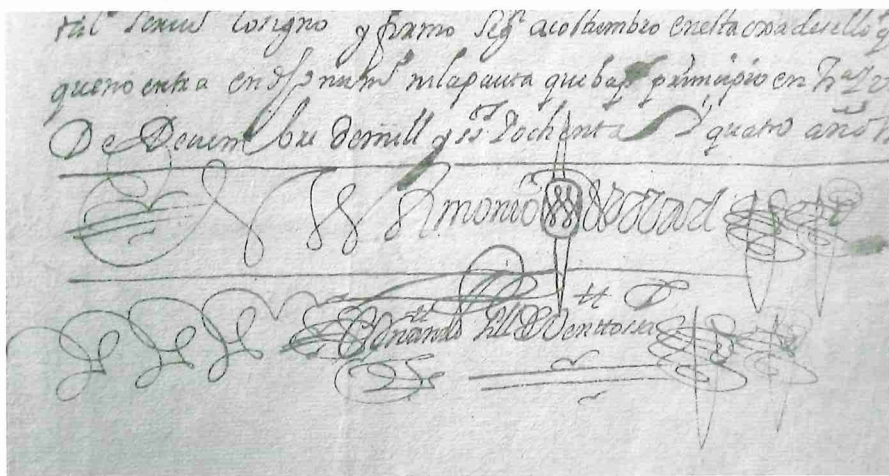
Durante máis de trinta anos exerceu como escribán da Súa Maxestade, oficio no que figura xa no 1672. Velou polos intereses da súa dona, tentando, sen moito éxito, recupera-los bens que, ó seu xuízo, non se lle deran ó seu sogro, o capitán Diego Arias pola súa herdanza da casa de Cercio.

Consegue tamén outras moitas propiedades, tanto por vendas que lle fixeron como por foro. Por exemplo, o 1 de xuño do 1703 Fernando Gil, como marido da súa muller da poder ó seu irmán, o licenciado Gonzalo Gil

⁴⁹⁶ Os pais del eran Juan Mosquera de Ledoira e Isabel Varela de Albán, esta dona da casa da Pena e couto de Carmoega, descendente da torre de Brandariz.

de Ventosa, cura de San Xiao de Pedroso, para que en nome do matrimonio compareza ante o Abade e monxes de Oseira para recibir en foro as casas e lugar de Paredes, sitas en Santa Mariña de Pescoso.

Como curiosidade, citar que en setembro do 1703 o repetido escribán presenta unha querela contra os veciños de San Xiao de Rodís ante a xustiza de Cangas, xa que debendo ter estes veciños “*compuesta y aderezada*” a Ponte do río de Puerto a Cangas, sita na dita parroquia “*por donde se debe andar a pie y a caballo y pasar todo jenero de animales (...) y habiendo sido apercebidos el que la compusiesen por estar de mala calidad por la Justicia Ordinaria del Coto de Cangas, no lo han querido hacer*”. Por ese motivo, e segundo o escrito presentado por Fernando Gil “*trayendo apastada en los montes que estan cerca de dicha puente una yegua color castana con un potro su hijo de tres meses al pasar dicha puente a metido los pies por entre las vigas sin poder salir de los agujeros causa de aber quebrado dichos pies y sin tener remedio se a muerto dexando dicho potro que no puede criarse por ser de tierna edad que demas de las multiplicaciones que pudiera aber valia mas de quinientos reales*”.

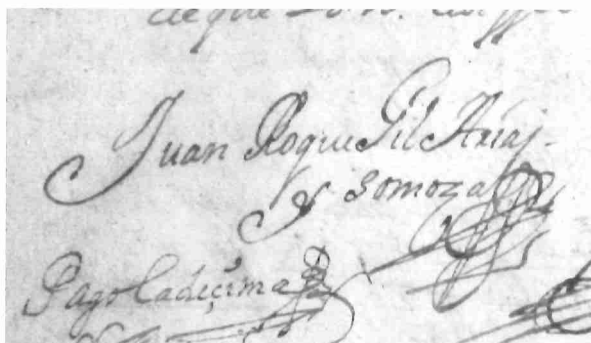
Fernando Gil de Ventosa exerceu como escribán

Fillos da parella formada por Fernando Gil e dona Catalina Arias foron, entre outros: *dona Isabel Gil*⁴⁹⁷; *Francisca Antonia*⁴⁹⁸; *Josephe Diego*

⁴⁹⁷ Bautizada o 10 de decembro do 1678. Padriños don Antonio Varela, veciño de Val, e Margarida Gil, do couto de Santo André. Estes datos, como os seguintes, extraídos de ADL, Libro I de bautizados de San Xiao de Rodís, Santa Baia de Palio e Santo Estevo de Cadrón.

⁴⁹⁸ Bautizada o 13 de novembro do 1681. Padriños o Licenciado Bernardo Gil, cura de Toiriz, e dona María de Vimianzo, veciña de San Xoán de Palmou.

*Gil Arias*⁴⁹⁹; *don Fernando Antonio Gil Arias*⁵⁰⁰; *don Juan Roque Gil Arias*⁵⁰¹; *don Sebastián Gil Arias*, no que segue a liña de Palio; María Antonia⁵⁰².

O arcediago de Deza don Juan Roque Gil no 1730

⁴⁹⁹ Bautizado o 30 de xaneiro do 1687. Padriños don Gregorio Sánchez Somoza, veciño de Rielo, e dona Bernarda Estévez, veciña de Cercio. Pode ser o que figura no 1700 e 1706 como don José Gil Arias.

⁵⁰⁰ Bautizado o 22 de decembro do 1689. Padriños don Pedro Arias da Barreira, veciño da Pena, e Ánxela de Riádigos, veciña da Lamela, fr^a de Bermés. Dono e posuidor da casa de Palio, titulábase tamén señor do couto de Vilanuñe. Mantivo relacións con Andresa Méndez, veciña de Palio (filla de Felipe Méndez), das que foi froito unha filla chamada María Méndez, que tería de oficio costureira. Tamén se coñece a súa relación con Ana de Moure, veciña de Palio, mentres os dous estaban solteiros, da que naceu Félix Roque, Fernando Andrés Antonio, bautizado o 21 de novembro do 1713 (ADL, Libro I de Bautizados Rodís, Palio e Cadrón). Así mesmo con Dominga Miguélez, veciña de Palio, mantivo unha relación, da que naceu Francisco Arias Gil Miguélez (que residiu na cidade de Lugo). Don Fernando Antonio casou o 27 de abril do 1718 con dona Clara de Castañeda, da que non tivo sucesión, e de segundas nupcias o 15 de maio do 1747 con dona Josefa Bernarda Espinosa, procedente da parroquia de San Miguel de Bendoiro, da que tampouco tivo descendencia. Don Fernando Antonio fundou a capela do Santo Anxo da Garda, sita na igrexa de Santa Baia de Palio.

⁵⁰¹ Bautizado o 20 de abril do 1693. Padriños Diego Sánchez Somoza, veciño de Rielo, e Inés Gil, do couto de Santo André, fr^a de Carmoega. Veciño da mesma parroquia aínda no 1715 cando era presbítero de Menores Ordes. Foi nomeado por don Miguel Fernández Valladares, cóengo dignidade na igrexa de Lugo e Arcediago de Deza, como coadxutor á coenxía e arcediagado, cargo que ocupaba no 1715. Arcediago de Deza, dignidade e Cóengo na Santa Igrexa Catedral da Cidade de Lugo no 1732 e 1750. Nun dos períodos en que a sé de Lugo quedou vacante, outorgouse nomeamento o seu favor de secretario da mesma, o 4 de outubro do 1734. AHPP, protocolos, Andrés Salgado Froiz, 1715. ADL, Libro de Fábrica de Santa Baia de Palio. GARCIA CONDE, Antonio e LÓPEZ VALCÁRCCEL: *Episcopologio lucense*. Lugo, Fundación Caixa Galicia, 1991, páx. 727.

⁵⁰² Bautizada o 28 de xaneiro do 1700. Padriños o licenciado Domingos de Villarino, de San Xiao de Rodís, e dona Isabel Arias, veciña de Cercio.

Tivo varios fillos fóra do matrimonio, como foron: *Rosalía Bernarda*⁵⁰⁴; *N* (non pon o nome na partida, quizais por esquecerse o cura do feito)⁵⁰⁵; *Manuel Arias*⁵⁰⁶; *Juan Gil Arias*⁵⁰⁷.

Casou don Sebastián con **dona Manuela Arias Taboada e Ulloa**, sucesora nos vínculos da casa e couto da Lagariza, en Santiago de Vilar de Ortelle por falecer sen sucesión o seu irmán don Francisco Arias Taboada. Eran fillos de don Agustín Arias Taboada, dono da devandita casa da Lagariza⁵⁰⁸, familiar e notario honorífico do Santo Oficio, e de dona María Josefa de Guitián e Ulloa (ou simplemente dona María de Ulloa).

Nos fillos de don Sebastián e dona Manuela continuou a sucesión do pazo de Palio e da casa da Lagariza. Entre eles temos a⁵⁰⁹: *dona Benita Arias Taboada e Ulloa*; *dona Isabel de Ulloa*, casada con Juan Salgado; *dona Jacinta*, bautizada o 19 de marzo do 1742; **don Blas Gil Arias**, que segue a

⁵⁰⁴ Nada o 18 de agosto do 1724 e bautizada o 21 do mesmo mes. Filla de dona Manuela Arias Somoza, solteira, veciña de Santiago de Cercio (filla de don Manuel Arias Somoza e da súa muller dona Bernarda Estévez Mosquera, donos da casa de Cercio). Casou esta dona Manuela Arias pouco despois do 1734 con Pedro de Brea, oriúndo de Santiago de Fontao (fillo de Pedro de Brea e de Dominga de Mato, desa veciñanza), do que tivo varios fillos, que se uniron ós que tivo de anteriores relacións, entre elas a citada con don Sebastián Gil e ademais con Juan do Campo, de Santa María de Oirós, do que tivo unha filla, e con don Luís Taboada, do que naceu un fillo.

⁵⁰⁵ Pode ser calquera dos dous seguintes. Bautizado o 26 de outubro do 1734. Fillo da antedita dona Manuela Arias, solteira, e, segundo se expresa na partida de bautismo, de pai descoñecido “*aunque dijo el ama que le traía que abia dicho su madre que le daba por Padre a Don Sebastian Gil Arias Somoza, vezino de la mesma feligresia de Palio*”.

⁵⁰⁶ Casou con Teresa Rodríguez (filla de Matheo Vorras e de Teresa Rodríguez Palancas, veciños do arcebispado de Toledo), residentes en Palio, con ocasión de bautizar ó seu fillo Andrés, o 29 de xaneiro do 1754.

⁵⁰⁷ Veciño de Palio. Segundo se expresa na partida, tivo un fillo de María Conde, da mesma parroquia, bautizado o 6 de abril do 1758. Podería ser este Juan Gil Arias aquel que Crespo sospeita *vehementemente* que era galego ou descendente de galegos un Juan Gil Arias de Somoza, do que di: “*uno de los cuatro que naufragaron en una barqueta al querer salvar al gobernador de Neiva, D. Miguel de Gálvez Ceballos, cuando Juan Asensio Perdomo capitaneaba al populacho y querían arrojarlo al río Magdalena (julio de 1767)*”. Se non se trata deste é indudable que pertence á familia do pazo de Vilanova de Palio. CRESPO POZO, J.S.: *Blasones y Linajes de Galicia*, T. I, pág. 203.

⁵⁰⁸ Fillo de don José Rodríguez Arias e de dona Estefanía Pardo; neto paterno de Domingo Rodríguez del Villar e de Inés Pérez Guedella; bisneto paterno de Juan Rodríguez del Villar, dono e posuidor das casas e lugar da Igrexa de Santa María de Reiriz (xurisdicción do Saviñao), fundador no 1660 de mellora de tercio e quinto vincular, nomeando como primeiro sucesor ó seu fillo maior.

⁵⁰⁹ RIELO CARBALLO, I.: *Pantón, historia e fidalguía*, páxs. 352-353.

liña; *dona Manuela Arias de Ulloa e Gil*⁵¹⁰; *dona Catalina*, que naceu o 6 de novembro do 1750.

O 7 de febreiro do 1746 foi bautizado **don Blas Gil Arias**, herdeiro do seu tío e, como tal, dono da casa de Palio, ademais da de Lagariza. Era un personaxe singular, ó que engadía a súa riqueza, de tal xeito que se dicía que “*ferraba os cabalos con ferraduras de prata*”⁵¹¹. A súa primeira muller foi **dona María Valcarcel e Neira** (filla de don Manuel José Valcárcel e Neira e de dona María Josefa Cedrón e Neira, veciños da cidade de Lugo). Foron os seus fillos: **don Pedro Gil**, que segue a liña; *Antonio Dionisio Marcelino*, bautizado o 18 de xuño do 1774 en Palio; *dona María Manuela Joaquina*, nacida o 5 de febreiro do 1776; *dona Antonia Josefa de la Concepción*, nacida o 19 de xuño do 1781; *don Antonio*, que naceu o 20 de agosto do 1784; *don Vicente María*, nacido o 12 de marzo do 1791.

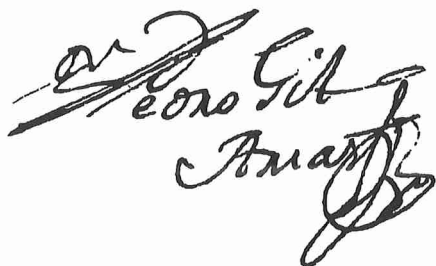
Don Pedro Bernardo Gil Arias foi bautizado o 25 de maio do 1769. Sen chegar á maioría de idade, pero con máis de vinteún anos, herdou a casa de Palio e a da Lagariza, onde residían el e a súa muller a comezos do XIX. O 10 de abril do 1806, como tantas outras veces, don Pedro estaba ausente do Reino, “*sin saberse de su fixo paradero*”, quizais por motivos certamente particulares. Con motivo desta ausencia presenta o 5 de febreiro do 1806 a súa muller, dona María Benita Fernández Espinosa, a capela do Santo Anxo da Garda, en Santa Baia de Palio, xa que fora autorizada pola xustiza de Deza para atende-los negocios do seu marido. A súa vida foi pródiga en débedas (que figuran reclamadas en moitos documentos polas máis variadas persoas), como en “*curiosidades*”. Unha delas, por exemplo, é que facultou á súa muller o 13 de decembro do 1809 por ante o escribán Luís Ambrosio López para a celebración do contrato de casamento do seu fillo primoxénito, o que levou a efecto esta dona. O 9 de agosto do 1811⁵¹² esta mesma dona acudiu ante a xustiza de Deza poñendo acción e demanda contra o seu marido pola cantidade de 44.000 reais de vellón que ela levara de dote (que lle ofreceran o seu pai don Manuel Fernández e o seu irmán don José Fernández Espinosa) e que se gastaran en desempeñar algunha renda de viño, centeo, castañas, e o pagamento dalgunhas débedas do seu sogro, don Blas Gil Arias, así como na reedificación das casas que posuía a familia “*que habian que-*

⁵¹⁰ Naceu o 8 de xuño do 1747. Casou o 19 de abril do 1779 con don Miguel de Neira Seixas e Pardo, de San Martiño de Oleiros (fillo de don Gonzalo de Neira e de dona Josefa Pardo e Osorio).

⁵¹¹ RIELO CARBALLO, I: *Pantón, historia e fidalguía*, páx. 353.

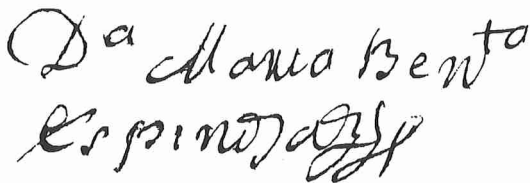
⁵¹² AHPP, 682(3), f. 179.

dato muy deterioradas". Don Pedro estaba ausente nesta data e cando volveu, ou como se expresa no documento "*y haviendose restituído el espresado Don Pedro a esta dicha su casa desde la ciudad de La Coruña, y casa de la Lagariza donde había estado desde el día trece de junio en que había salido de esta de Palio*". Cando volveu don Pedro á casa de Palio atopou un panorama conxugal nada pacífico, polo que decidiu compensala por esta perda, para o que lle consigna oitenta ferrados de centeo de renda, quince de trigo, vinte cañados de viño tinto e cinco ferrados de castañas secas (a cobrar en poder dos caseiros e colonos que se citan na escritura).

Don Pedro Gil Arias. Ano 1810.

As casas, á morte dos seus maiores, estaban sumamente deterioradas, e para resolver este feito cedeunas ós seus fillos. Tamén entre as súas propiedades se atopaba o ser patrón da capela do Santo Anxo da Garda na igrexa de Palio.

Dona María Benita Espinosa no 1806

A muller de don Pedro era, como xa dixemos, **dona María Benita Fernández Espinosa**, que descendía do pazo de Cascaxide, en San Salvador de Escuadro (como filla de don Manuel Fernández Espinosa, señor do mesmo, e da súa esposa, dona María Ignacia Taboada de Torres, procedente do pazo de

⁵¹³ Os seus irmáns eran don Benito Espinosa, herdeiro do pazo de Cascaxide, don José, don Pedro e dona Rosa Fernández Espinosa.

Casares, en San Miguel de Goiás, veciños de San Miguel de Bendoiro⁵¹³). Debido ás ausencias do seu marido e outras cuestións, figura no 1810 como habilitada para parecer en xuízo⁵¹⁴.

As columnas ornamentadas que sustentan o corredor

Entre os fillos de don Pedro e dona María Benita debemos citar a: *don Manuel Francisco, dona María Benita Gil Arias, dona María Bernarda e dona María del Carmen*⁵¹⁵.

Don Manuel Francisco (ou só Francisco) **Gil Arias**. Bautizado como *Francisco Manuel* o 1 de outubro do 1790 en Palio⁵¹⁶. Aínda menor dos 25 anos casou con dona Juana Arias Somoza, bautizada o

27 de xuño de 1767 (filla de don Gregorio Arias Somoza, dono da casa de Cercio, e da súa muller dona María Ánxela de Ocampo). Os pais de dona Juana dotárona o 10 de abril do 1810 ante o citado escribán Carlos Ramos Gil⁵¹⁷. O matrimonio celebrouse o 30 de abril do 1810 na parroquia de Cercio. Cando casaron o noivo non foi dotado en cantidade algunha de bens, “*ni consignadole para su manutencion ningunos vienes*”, polo que se cele-

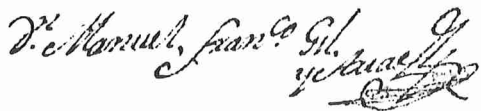
⁵¹⁴ Moi ocupado debía esta-lo seu marido para outorgar esta habilitación, pois as mulleres naquela época precisaban o permiso do seu cónxuxe para tódolos contratos e actuacións públicas.

⁵¹⁵ Bautizada o 19 de outubro do 1797. Padriños don Gregorio Arias Somoza e a súa muller dona María de Ocampo, da casa grande de Cercio.

⁵¹⁶ Foron os seus padriños o avó materno e dona Francisca Espinosa, veciña de San Miguel de Bendoiro.

⁵¹⁷ O dote é o seguinte: “*Primeramente la cantidad de diez y siete mil reales cada uno de a treinta y quatro maravedis en dinero metálico pagos dentro de ocho años contados desde la efectucion del casamiento en adelante, y en cada uno la parte que le toque, entendiendose que dos mil rreales a de preceder su apronte luego que se efectue el casamiento (...)= Y admas de ello le suelta libra y desembarga desde aora para todo tiempo de sienpre jamas once Anegas de pan zenteno de Renta anual de a cinco ferrados cada una que componen cinquenta y cinco ferrados que ha de cobrar y perciuir los veinte y siete y medio de manos y poder de Fernando Teixeira, y los otros veinte y site y medio de Manuel Vazquez anbos bezinos del lugar y fr.^a de Santa Maria de Arcos Jurisdiccion de Peibás (...) cuias onze anegas de pan de renta ban reguladas prudencialmente en treze mil rreales que con los diez y siete mil que ha de perciuir en metalico ajustan treynta mil reales...*”. AHPP, protocolos, Carlos Ramos Gil. 1810, f. 90.

brou escritura de convenio o 31 de outubro do 1810, pola que os seus pais lle cederon a casa, lugar e granxa da Lagariza estando na obriga a parella de “contribuir al don Pedro y su muger con un moio de vino tinto en cada un año y medio carro de hierba seca para hacer uso de ella quando baian a recaudar la renta de zenteno, vino y castañas correspondiente a dicha casa da Lagariza”. O 28 de xaneiro

Sinatura de don Manuel Gil. 1810.

do 1813⁵¹⁸ era menor de idade e as relacións co seu pai non debían ser moi amigables, pois tiña como titor a don Gregorio Arias Somoza, dono da casa de Cercio “que haviendo nombrado por mi curador adlitem a Don Gregorio Arias Somoza, dueño

y posehedor de la casa de Cercio y este hallarse imposibilitado en cama por cuio motivo no puede continuar la promocion de algunos litigios instaurados contra mi padre Don Pedro Gil Arias vecino de la casa de Palio como suscitar otros ynterentes y serme mui preciso e indispensable no solo la progresion de los principiados litigios sino tambien la promocion de otros nuevos de lo qual me hallo pribado por la imposivilidad del mencionado curador”. Por este motivo elixe como curador a don Andrés López, procurador de Deza e veciño de Santiago de Sello⁵¹⁹. Foi Procurador Xeral do couto de Atán e Vilar de Ortelle. Dona Juana Arias morreu o 3 de marzo de 1852, con case 95 anos e foi soterrada en Cercio. Non tivera sucesión do seu marido, polo que no seu testamento, outorgado ante Manuel Barral fai doazón dos seus bens a prol da súa sobriña dona Joaquina Rodríguez, muller de don Ramón Varela.

De **dona María Benita Josefa Joaquina Gil Arias**, falaremos máis adiante pola súa relación coa casa de Palio. Foi bautizada o 24 de setembro do 1793 nesta freguesía⁵²⁰.

Dona María Bernarda Benita Gil Arias. Bautizada o 9 de decembro do 1795 en Palio⁵²¹. Outorgouse escritura de capitulacións o 27 de

⁵¹⁸ AHPP, protocolos, Carlos Ramos Gil, 1813, f. 171 e ss.

⁵¹⁹ Nomeado como tal curador o 30 de xaneiro de 1813. AHPP, protocolos, Carlos Ramos Gil, 1813.

⁵²⁰ Padriños don José Ignacio Fernández Espinosa e dona Rosa Benita Fernández Espinosa.

⁵²¹ Madriña na cerimonia do bautismo dona Francisca Fernández Espinosa, veciña de Bendoiro.

setembro do 1812 ante o escribán Carlos Ramos Gil⁵²² na que interviñeron a súa tía avoa dona Francisca Fernández Espinosa e o seu curmán don Benito Fernández. O futuro marido sería don Manuel Arias (fillo de don José Benito Arias Somoza e Ulloa, veciño do lugar e casa de Vilación, en San Pedro Fiz de Amarante, e da súa muller dona Josefa Vázquez de Ulloa) ó que os seus pais melloraron en “*tercio y remanesciente de quinto*” na casa e lugar de Vilación, e o dito don José Benito elíxeo sucesor “*en los vienes de vinculo que abrazan las Mejoras y Donaciones echas por sus Maiores*”. A noiva foi dotada polos citados dona Francisca Fernández e don Benito Fernández en catro mil ducados do seguinte xeito “*dos mil ducados que la Doña Francisca tiene depositado para dicho efecto en manos y poder de Don Anselmo Camello comerciante vecino de la ciudad de Santiago y el Don Benito despues que se efectue el casamiento le ha de acompañar, y su tia entregar la obligación que le tiene echo el comerciante de la espuesta cantidad, a fin de que sea efectiba su entrega; y los dos mil ducados restantes se los han de dar y pagar en esta manera el don Benito mil y quinientos ducados, y la Doña Francisca los otros quinientos*”. O matrimonio tivo lugar o 21 de novembro do 1812.

Don Pedro Gil Arias, expón en 1813 que é veciño da “*Casa y Pazo de Palio*”, levador desa casa e a da Lagariza, no couto e freguesía de Santiago de Vilar de Ortelle, residencias “*que de su padre Don Blas Gil Arias al de presente Difunto y mas antecesores quedaron deterioradas, y aunque dicho otorgante a consta de la dote de su conjunta, Doña Maria Fernandez Espinosa ha echo algunos rreparos en las mencionadas casas, no han sido bastantes para ponerles en estado de perfeccion*”. A casa da Lagariza consignárala o dito don Pedro Gil por instrumento público ó seu fillo don Francisco Gil Arias coa granxa contigua a ela “*por via de alimentos*”.

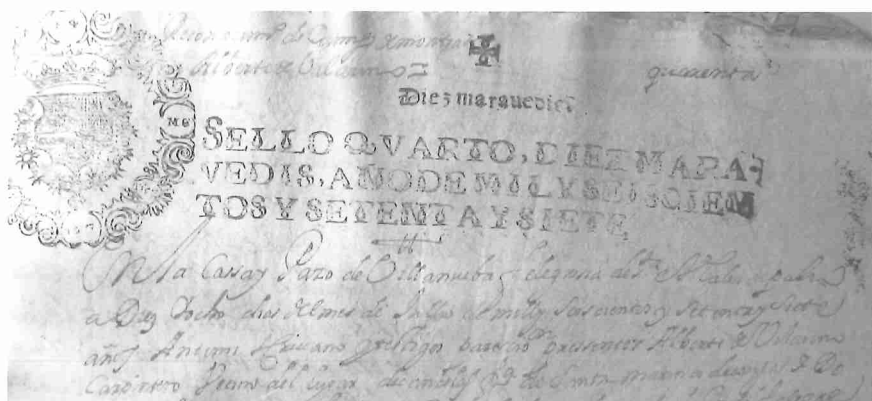

Sinatura de dona María
Josefa Gil. Ano 1810.

O 21 de xullo do citado ano 1813 ante o escribán Carlos Ramos Gil⁵²³ este don Pedro Gil aforou á súa filla dona María Josefa Gil Arias a casa de Palio, perpetuamente, coas condicións seguintes:

⁵²² AHPP, Carlos Ramos Gil, 683(1), 1812, ff. 187-188.

⁵²³ AHPP, Carlos Ramos Gil, 1811, f. 171.

Diversos documentos otorgados no pazo de Vilanova de Palio.
Anos 1676, 1677 e 1705 (AGB)

“Primeramente la explicada Casa la ha de conserbar cubierta maderada y texada segun se alla [...] y mediante el otorgante y citada su conjunta no tienen otra Casa en que viuir reserba para su uso una de las piezas a escojer de dicha casa, y el servicio de la cocina para hacer de comer y mas necesario [...] igualmente reserba el Prado das Pireiras que se alla dentro del cercado de dicho Lugar con el pedazo de terreno Labradio para Guerta y Legumbres que está entre el Camino que ba de la Aira de Andrés Fernández y más vecinos para la fuente principal situada en la Braña hasta el riego de Agua que viene de la fuente de arriba al Corral de dicha Casa; y el traer una caballeria y una Baca en todos los pastos y zarras de mistidumbre con el más ganado de la recipiente y los suios”.

A renda que ten que pagar dona María Josefa Gil ó seu pai e sucesores é de oito ferrados de centeo, catro de “*mijo grueso*” e tres de “*panizo*”, e ademais trinta e sete reais e dez marabedís de réditos ós herdeiros de don Gaspar Bermúdez (postos na tulla de Erbo).

O 16 de marzo do 1877 eran donos da casa os fillos de dona Josefa González Varela (morta “*ab intestato*”), e posiblemente fillos do dito don Francisco Gil (que casaría entón de segundas nupcias)⁵²⁴: *Manuel Gil González*, casado, de 40 anos, labrador, veciño de San Xoán de Palmou; *Tomás Gil González*, viúvo, de 37 anos; *Agustín Gil González*, de 32 anos, veciño de Santiago de Vilar de Ortelle, casou con dona Ramona Losada; *María Gil González*, de 30 anos, casada con Tomás Arias Jonte, de 36 anos, veciños de Santiago de Vilar de Ortelle; *Felipe Gil González*, solteiro, de 27 anos, veciño de Santiago de Vilar de Ortelle.

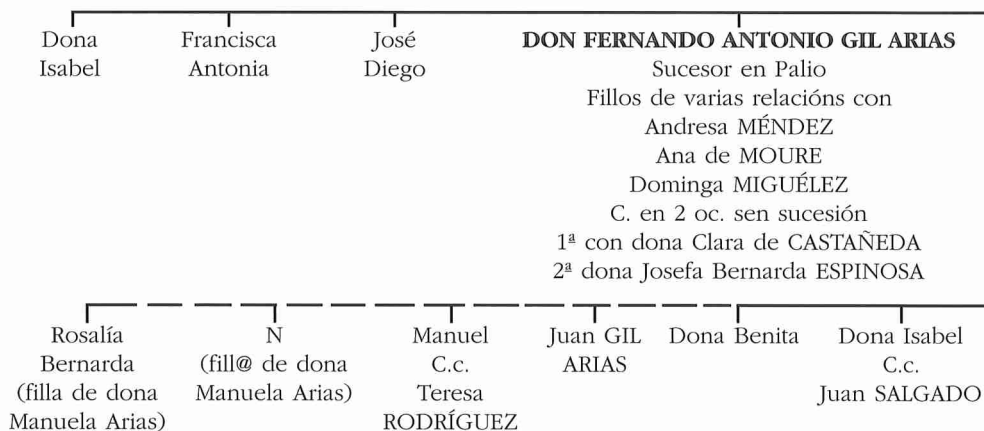
Nesa data venderon “*la casa llamada de Palio, en Santa Eulalia del mismo nombre termino municipal de Lalín, cubierta de teja, compuesta de alto y bajo, corral y hera de majar (...) ocupará todo la extensión superficial de cuatrocientos veinte metros cuadrados*” a Manuel Mato Abeledo, de 49 anos, veciño da mesma parroquia de San Xoán de Palmou, por prezo de 32.000 reais (8.000 pesetas)⁵²⁵. Este Manuel é ascendente dos actuais propietarios: don Antonio Mato Sarandeses (a parte da torre) e dona Oliva Agra Mato.

⁵²⁴ RIELO CARBALLO, I.: *Pantón, historia e fidalguía*, pág. 353.

⁵²⁵ O documento foi amablemente facilitado por don Antonio Mato Sarandeses e a súa muller dona Concepción Taboada Borrajo, que deron múltiples facilidades para a visita á súa residencia.

PAZO DE VILANOVA

FERNANDO ARIAS SOMOZA

Sr. da casa de Cercio

|

CAPITÁN DIEGO ARIAS SOMOZA

Capitán da terra de Deza
Mordomo do conde de Lemos
Fundador do vínculo e morgado de Palio
¿C.c.?
Marina GARCÍA

|

DONA CATALINA ARIAS SOMOZA

Herdeira do vínculo e morgado
C.c.
Fernando GIL DE VENTOSA
Escribán da S.M.

|

Don Juan Roque GIL
Arcediago de Deza

Don Sebastián GIL ARIAS SOMOZA
C.c.
Dona Manuela ARIAS TABOADA
E ULLOA
Sucesora na casa da Lagariza,
Sº de Vilar de Ortelle

María
Antonia

|

Dona Jacinta

DON BLAS GIL ARIAS

Herdeiro de Palio e Lagariza
C. en 1ª con
Dona María VALCÁRCEL E NEIRA

Dona Manuela
C.c.

Don Miguel de NEIRA SEIXAS

|

DON PEDRO BERNARDO GIL ARIAS

Sr. de Palio e Lagariza
C.c.
Dona María Benita FERNÁNDEZ ESPINOSA

|

Don Manuel Francisco GIL ARIAS
C.c.

Dona Juana ARIAS SOMOZA
(filla de don Gregorio Arias Somoza,
Sr. da Casa de Cercio)

Dona María
Benita

Dona María Bernarda Benita
C.c.

Don Manuel ARIAS
Herdeiro da casa de
Vilasión,
San Pº Fiz de Amarante

Capítulo X

PAZO DE RIELO

a parroquia lalinense de Palmou consérvanse os restos dunha casona solarega con certos elementos orixinais doutros tempos. O seu aparello, mampostería de mala calidade con esquinais e cerco de vans en cantería, non deixa translucilo poderío económico que tivo no pasado. Na planta alta aínda se manteñen as fiestras con montante, típicas do XVIII, e tamén na súa arquitectura destaca a ruda solaina en cantería. Aquí había un mal chamado “*escudo*”, que era tal, senón un tímpano medieval⁵²⁶.

Nos seus arredores atópase un típico sepulcro antroipoide, de características comúns a moitos outros existentes na terra de Deza, mentres que no interior foi colocada unha peza que, pola súa decoración e gran tamaño, ten un grande interese. Trátase dun sartego con decoración xeométrica nas súas caras exteriores que se constitúe nunha das pezas

Vista do que noutro tempo
foi o corredor do pazo de Rielo

⁵²⁶ Representa a loita de Sansón co león, nunha fermosa labra. Foi vendido en data indeterminada, pola segunda metade do século XX e, actualmente está á venda nun anticuario da cidade italiana de Milán. SASTRE VÁZQUEZ, Carlos: “Os sete tímpanos galegos coa loita de Sansón e o león: a propósito da posible recuperación dunha peza do noso patrimonio”. *Anuario Brigantino*, nº. 26 [321-338]. Betanzos, Concello de Betanzos, 2003.

máis importantes de todos estes elementos funerarios inventariados da comarca deza⁵²⁷.

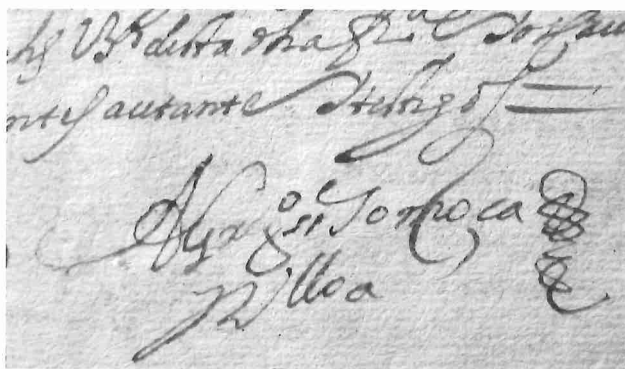
Ámbalas dúas pezas, o tímpano e o sepulcro, quizais procederan da antiga igrexa parroquial de Palmou, de onde serían trasladadas con ocasión das sucesivas reformas do templo.

Poucos restos quedan da antiga construción fidalga

X.1. As orixes: século XVII

Un dos fillos do capitán Andrés Sánchez Somoza e da súa muller dona Margarita Taboada, do tronco da casa de Cercio, foi **don Gregorio**

Sinatura de don Gregorio Sánchez. Ano 1676.

⁵²⁷ O descubrimento destas pezas en GÓMEZ BUXÁN, C. e RUBIA ALEJOS, F.: *Pazos y moradas hidalgas de Deza*, páxs. 191-196.

Sánchez Somoza, que foi elixido pola súa nai no vínculo que esta fundara, e que constitúe a orixe do pazo de Rielo. Os bens deste pazo procedían do dote que ofertaran Gonzalo Taboada e Dominga Fernández de Deza, donos do pazo de Golmar, en Noceda, cando se concertou o matrimonio da devan-

Elementos da
antiga fábrica

dita dona Margarida co capitán Andrés Sánchez. Os seus posuidores correspondíalles o padroado de parte do beneficio curado de Santo Estevo de Ribas de Miño e San Sadurniño de Piñeiro, o seu anexo, padroado que se foi dividindo ó longo das xeracións.

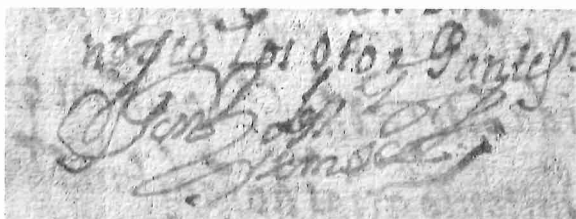
Don Gregorio casou con **dona María Varela das Seixas e Basadre**, dotada no 1668 (filla de Jorge Varela de Seixas⁵²⁸ e de dona María de Basadre, donos da casa de Reboredo, en Santa María de Vimianzo). Entre os seus fillos citaremos a: **don Gonzalo Sánchez**, que herdou Rielo; **dona María Sánchez Somoza**⁵²⁹; **dona Isabel Sánchez**, que casou con don Juan Guerra; **don Juan Sánchez**, sacerdote; **dona Catalina Sánchez Somoza**.

⁵²⁸ Posiblemente foron os seus pais Bernardo Gómez das Seijas e a súa muller María Sánchez Boado. Estes fixeron concordia no 1664 co sobriño de María, Andrés Pardo de Boado, relacionado con Jorge Varela de Boado, veciño de Barazón no 1585. AHPP, Carlos Ramos Gil, 1810, f. 39.

⁵²⁹ Casou con Andrés Miguélez (fillo de Pedro Miguélez e de Alberta da Mela, veciños e donos do lugar de Vilanova, en San Lourenzo de Brántega; neto paterno de Bartolomé Miguélez e de Mariana Gil Mosquera, propietaria do citado lugar de Vilanova, descendente da torre de Brandariz). O 14 de xullo do 1705 ante o escribán Fernando Gil de Ventosa outorgouse escritura para o matrimonio. Dona María foi dotada en “*dos bestidos, uno ordinario, otro de guarda conforme a su calidad luego que estén casados uno con el otro = quinientos reales de vellón de a treinta y cuatro maravedís cada uno que se obligan y a sus bienes presentes y futuros de le dar y pagar en la Casa y lugar donde viven dentro del mes de octubre primero que viene deste presente año*” ademais “*una cama de ropa cumplida*” e sesenta e seis ferrados de centeo de renda. Andrés foi mellorado polos seus pais para que se celebre o matrimonio o 14 de xullo do 1705 ante Fernando Gil de Ventosa no tercio e quinto de tódolos seus bens, vinculando os mesmos, coa seguinte cláusula “*en la cual dicha mejora después de la muerte de dicho Andrés Miguélez aya de suceder y suceda en una de las hijas que de dicho matrimonio tubiere elijiendo en la que más vien le paresciere al dicho Andrés Miguélez, con que sea enbra la cual no pueda tomar estado sin que sea con consentimiento de dicho su padre y poseedor de la casa del paço de Rielo y de la de Cercio y Palio y que se case con hijodalgo notorio [...] y a falta de embra varón y con calidad que dicha mejora suçada bía recta en los deçedientes de dicha mejorada para siempre*” e sobre os bens da dita mellora os sucesores terán a obriga de mandar dicir unha misa rezada anual por día de San Lourenzo de Brántega. AGB, protocolos, Fernando Gil de Ventosa, 1705.

X.2. Don Gonzalo Sánchez Somoza

Herdeiro no pazo de Rielo foi **don Gonzalo Sánchez Somoza** ó que o mosteiro de San Martiño de Santiago lle fixo foro do lugar do Pazo do Mato, en San Cristovo de Camposancos. En 1753, no Real de Legos do Catastro de Ensenada figura como fidalgo de 70 anos, casado, habitando con el dous fillos maiores de dezaoito anos, unha filla, dous criados maiores e unha criada⁵³⁰. Fora mellorado don Gonzalo polos seus pais en tercio e quinto de tódolos seus bens ante o escribán Fernando Gil de Ventosa, con gravame de vínculo.

Don Gonzalo Sánchez Somoza. Ano 1724.

A muller de don Gonzalo foi **dona Teresa Fernández Teixeira**, filla de don José Fernández Teixeira e de dona Úrsula Araújo, veciños de San Lourenzo da Pena. O matrimonio celebrouse o 4 de setembro do 1704 na citada freguesía da

Pena⁵³¹. Esta dona fixo testamento no 1754 ante o escribán Mauro de Castro.

Foron fillos da parella formada por don Gonzalo e dona Teresa os seguintes: **don Juan Antonio Sánchez**, que segue a liña de Rielo; *don José*; *don Tomás*; *don Manuel*; *dona Josefa*; *dona Rosalía Sánchez Somoza*⁵³²;

⁵³⁰ AHPP, C-615/4.

⁵³¹ DE LA PEÑA VIDAL, Carlos: “Casa de Carballeda: los Gil Taboada de Trasdeza”. Anuario de Estudios e Investigación *Descubriendo*, nº. 5 [pp. 73-90]. Lalín, Seminario de Estudios, 2003, páx. 80.

⁵³² Foi dotada no 1747 ante Francisco Mosteiro para casar con Manuel Blanco e Ulloa e foron veciños do lugar de Santabaia, en Santa Baia de Palio.

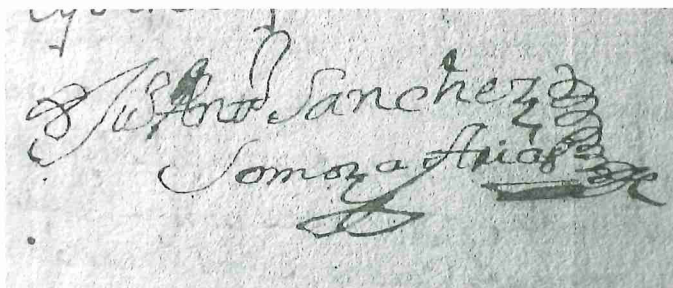
Entre os seus fillos destacaremos a don Tomás Blanco e Sánchez, escribán da Súa Maxestade, que exerceu a súa actividade do 1790 ó 1832. Casou con dona María Jacoba Blanco Gil Taboada (filla do escribán da Súa Maxestade don José Blanco Gil e de dona María Antonia Taboada Sampaio, veciños de San Paio de Lodeiro), dotada que foi ante o escribán Carlos Ramos Gil o 23 de decembro do 1794. AHPP, protocolos, 679(6), f. 144.

Tamén foi fillo de Manuel Blanco e de dona Rosalía José Blanco, dotado o 14 de maio do 1794 ante Carlos Ramos Gil para casar con María de Brea (filla de Francisco de Vereá e de Dominga Cubeiro, veciños do lugar de Penedo, en San Pedro de Cumeiro). AHPP, protocolos, 679(6). Carlos Ramos Gil, 1794.

*dona María Sánchez Somoza*⁵³³; *dona Gaspara Sánchez*⁵³⁴; *Dona Rosa Sánchez Somoza*⁵³⁵.

X.3. Unión con Viñoa e Carballeda

O pazo seguiu nas mas de **don Juan Antonio Sánchez Somoza Arias**, fillo primoxénito. Foi mellorado en tercio e quinto polos seus pais o 5 de xullo do 1729 ante o escribán Amaro Fernández de Santomé⁵³⁶. O 2 de xuño do 1778 faleceu *ab intestato*.

Sinatura de don Juan Antonio Sánchez no 1748

Casara o 11 de agosto do 1754 en Santiago de Taboada⁵³⁷ con **dona María Antonia López Gil Taboada**, dona de extensos patrimonios por herdanza do seu irmán, entre os que se atopaban a casa de Carballeda (Santiago de Taboada) e Viñoa (Santa María de Soutolongo).

O irmán de dona María Antonia, don Juan López de Sotomayor, era avogado da Real Audiencia de Galicia e morreu sen sucesión. Polo testamento outorgado o 25 de setembro do 1796 ante o escribán José Blanco Gil,

⁵³³ Casou con Francisco de Otero e foron veciños de San Pedro de Erbo. Foi a súa filla, entre outros, Vicenta de Otero e Sánchez, muller de Lorenzo de Meijome, veciños do lugar de Balado, en Santiago de Sello, no 1807. AHPP, 681(4), f. 158.

⁵³⁴ No 1755 outorgouse escritura de capitulacións matrimoniais ante Bartolomé Ramos Gil para casar con don Andrés Antonio de Vilariño e Ulloa, bautizado o 19 de outubro do 1721. Este era dono da “*Casa y pazo de Cangas*”, en San Xiao de Rodís (fillo de Alonso de Vilariño e Ulloa e de dona Isabel González del Río e Rozas, donos da mesma casa).

⁵³⁵ Dotada no 1751 ante Mauro de Castro para casar con don Benito Díaz.

⁵³⁶ Arquivo da casa de Carballeda.

⁵³⁷ DE LA PEÑA VIDAL, Carlos: “Os de la Peña de Cabanelas”. *Boletín de Estudios de Genealogía, Heráldica y Nobiliaria de Galicia*, nº. 2 [49-66]. Pontevedra, Asociación de Genealogía, Heráldica y Nobiliaria de Galicia, 2003, páx. 59.

nomea por herdeiro nos vínculos e melloras da casa de Viñoa, ó seu sobriño don Francisco Sánchez López.

Os pais de ámbolos dous eran don Francisco López Sotomayor, señor de Viñoa (fillo de don Alonso López de Sotomayor e de dona Ana López Valcárcel) e dona María Gil Taboada, dona da de Carballeda (filla de don Antonio Gil Taboada e de dona Rosa de Cortes)⁵³⁸.

As casas de Viñoa e Carballeda, que pasaron a pertencer a Rielo

Dona María Antonia López Gil Taboada foi bautizada en Taboada o 28 de outubro do 1728⁵³⁹. Morreu o 30 de abril do 1794, outorgando testamento o día anterior ante o escribán Tomás Blanco.

⁵³⁸ O matrimonio celebrárase o 9 de maio do 1725 en Santiago de Taboada. DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Os de la Peña de Cabanelas*, páx. 59.

⁵³⁹ DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Os de la Peña de Cabanelas*, páx. 59.

Os seus fillos, habidos co dito don Juan Sánchez, dono de Rielo foron: *dona María Sánchez López*⁵⁴⁰; *don Francisco Antonio Sánchez López e Gil*, primoxénito e sucesor en Rielo; *dona Gertrudis Sánchez*⁵⁴¹; *dona Rosa Sánchez*⁵⁴²; *dona Manuela Sánchez*⁵⁴³.

Documento outorgado no “lugar, casa y Pazo de Rielo”. 1757.

⁵⁴⁰ Naceu en Palmou o 24 de maio de 1755 e foi bautizada como *María Francisca* dous días máis tarde. Casou en Palmou o 20 de febreiro do 1781 co seu curmán don José Cayetano Sánchez Pulleiro, do pazo de Marza, do que tivo alomenos catro fillos, entre eles o sucesor en Marza, segundo veremos (CAPÍTULO XI: Pazo de Marza). DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Casa de Carballeda*, pp. 80-81.

⁵⁴¹ Bautizada en Palmou o 25 de febreiro do 1761. Dotada en 1.200 ducados e oito anegas de centeo de renda para que casara con don Andrés Varela, veciño de San Lourenzo de Vilatuxe (fillo primoxénito de don Pedro Varela, veciño da mesma parroquia e da súa muller dona Benita de Brea e Castro), matrimonio que se celebrou na parroquia de Palmou. DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Casa de Carballeda*, p. 81.

⁵⁴² Bautizada como *Rosa Juana* o 13 de maio do 1765. O seu dote foi de 2.500 ducados e cinco moios de viño de renda para casar con don Andrés de Órrea Salgado, de Anzuxao, en Santo Adrao de Madriñán (fillo de don José de Órrea e de dona Antonia Salgado, veciños de Santo André de Órrea; neto paterno de don Juan de Órrea e de dona María Salgado Taboada; neto materno de don Antonio Salgado e de dona Isabel Núñez Taboada, veciños do lugar de Anzuxao), celebrándose o matrimonio o 18 de maio do 1790 en Palmou. DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Casa de Carballeda*, p. 81.

⁵⁴³ Dotada no 1746 ante Vicente Cayetano González Martínez para casar con José de Villar e Gayoso (irmán de don Domingos Villar; fillo de Amaro de Villar e de Clara Rodríguez Gayoso, veciños do lugar de Carrizal, en Santa María de Donramiro). Naceron do matrimonio Miguel Villar, que faleceu antes do 1812, Pascua Villar, muller de Pedro da Ponte, veciños do citado lugar de Carrizal, e don Ramón Villar, residente na cidade de Betanzos polo 1812.

O sucesor, **don Francisco Antonio Sánchez López e Gil**, titulábase “*dueño de la Casa y Pazo de Rielo, fr^a de San Xoan de Palmou, donde es vecino, la de Carballeda, Viñoa y otras, sus vínculos y mayorazgos*”, dono ademais da casa de *Freanes* e da de Santa María de San Clodio, no Ribeiro de Avia⁵⁴⁴. Patrón polos seus antecesores nos beneficios de Santiago de Taboada e San Martiño de Vilar. Foi bautizado en Palmou o 30 de abril do 1757, apadriñado polo seu avó don Francisco López e a súa tía, dona Manuela Sánchez⁵⁴⁵. Fora mellorado pola súa nai no 1794 ante Tomás Blanco e Sánchez⁵⁴⁶.

Sinatura de don Francisco Antonio Sánchez no 1809

Don Francisco Antonio figura como Síndico Procurador Xeral en Trasdeza polo 1807⁵⁴⁷.

O seu testamento foi outorgado o 30 de decembro do 1823 ante o escribán José Taboada, e morreu don Francisco Antonio o 27 de agosto do 1830⁵⁴⁸.

Casou o 8 de xuño do 1788 en Santa María de Freás (Punxín) con **dona Manuela de la Peña Suárez**. Esta dona fora bautizada o 5 de xuño de 1765 na freguesía de Freás cos nomes de *Manuela Tomasa Joaquina Sebastiana Melchora y Gertrudis*⁵⁴⁹. Era filla de don Juan de la Peña⁵⁵⁰ e de

⁵⁴⁴ AHPP, protocolos, 682(3), Carlos Ramos Gil, 1811.

⁵⁴⁵ DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Casa de Carballeda*, p. 81.

⁵⁴⁶ Arquivo do pazo de Teixeira. Débese agradecer a dona Mercedes Teijeiro Villa facilitar os datos existentes no seu arquivo para a elaboración deste e outros traballos e polo apoio á cultura. Froito destas inqedanzas é a conservación do número 1 do xornal Razón, que descubriron don Francisco Rubia Alejos e o que isto subscribe con ocasión de estar realizando a serie “Pazos de Deza” en prensa, exemplar do que despois se fixo unha reprodución facsimilar.

⁵⁴⁷ AGB, papeis soltos.

⁵⁴⁸ Arquivo do pazo de Teixeira.

⁵⁴⁹ DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Casa de Carballeda*, p. 81.

⁵⁵⁰ Fillo do capitán don Bartolomé de la Peña e de dona Ana de Fondado e Cano.

dona Valentina Fernández Noguero⁵⁵¹. Dona Manuela morreu o 3 de xaneiro do 1842⁵⁵².

Da parella naceron: *don José María Sánchez de la Peña*, que segue a liña; *don Juan Ramón Vicente Sánchez*⁵⁵³; *don Benito Sánchez*⁵⁵⁴; *don Bartolomé Francisco María*⁵⁵⁵; *dona María Gabriela de los Dolores*⁵⁵⁶; *dona María del Carmen Rosa Francisca Sánchez*⁵⁵⁷; *don Pedro Sánchez*⁵⁵⁸;

⁵⁵¹ Fillla de don Carlos Suárez Noguero, señor de Puga e das xurisdiccións de Cousele e Couseliño, e de dona Prudencia de Puga.

⁵⁵² DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Casa de Carballeda*, p. 83.

⁵⁵³ Bautizado en San Clodio o 5 de xaneiro de 1791. Tomou o hábito como beneditino. Colexial de Irache e de Santo Estevo de Ribas de Sil, Predicador segundo de San Martiño e Predicador Maior de Monforte. DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Casa de Carballeda*, p. 83.

⁵⁵⁴ Bautizado en Palmou o 15 de setembro do 1792. Seguiu a carreira militar, finando “*de un balazo en el cerco de Astorga*”. DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Casa de Carballeda*, p. 83.

⁵⁵⁵ Bautizado en San Clodio o 4 de decembro do 1793. Morreu de cinco anos. DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Casa de Carballeda*, p. 83.

⁵⁵⁶ Bautizada en San Clodio o 2 de outubro do 1795. Casou con don Vicente Montero, veciño de Roucos (San Lourenzo da Pena), e non tiveron sucesión. DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Casa de Carballeda*, p. 83.

⁵⁵⁷ Bautizada en Palmou o 17 de xullo do 1797. Monxa en San Paio de Antealtares. DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Casa de Carballeda*, p. 83.

⁵⁵⁸ Bautizado o 21 de xullo do 1799 en Palmou cos nomes de *Pedro Andrés María del Pilar*. Para a incorporación á Real Compañía de Guardas de Corps descríbese “*tiene de talla cinco pies y tres pulgadas bien cabales, muy bien echo y repartido, de muy buen parecer y robusto, sin accidente ni enfermedad avitual que se hubiese obserbado hasta lo de aora*”. DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Casa de Carballeda*, p. 83. Menor de idade e solteiro cando no 1812 se expresa “*intentando seguir como varios de sus antecesores la carrera militar se halla decidido efectivamente y con el beneplácito del otorgante a entrarse en el colegio Militar de Alumnos internos establecido en la ciudad de Santiago*”. O seu pai obrígase “*de asistir, vestir y equipar de todo lo necesario al mencionado su hijo don Pedro interín subsista en dicho Colegio tanto a su ingreso en el cuanto a su ascenso a oficial siempre que se presente cualquiera ocasión, de dorma que no le faltarán ocho reales diarios admás de la equipación expresada*” (AHPP, Carlos Ramos Gil, 683(1), 1812, f. 225. Uns anos máis tarde, o 3 de maio do 1816, volve outorgar outra obriga polo mesmo tema, sendo o dito don Pedro Sánchez menor de idade e solteiro “*quien intentando seguir como varios de sus antecesores la carrera militar se halla decedido efectivamente a ello con el beneplácito del otorgante en el Colegio Militar de Aluminos [sic] internos donde se halla establecido [...] deseoso el compareciente de que tenga efecto lo mencionado*” obrígase “*de asistir, vestir y equipar de todo lo necesario al expresado su hijo don Pedro interín susiste en dicho colegio tanto a su ingreso en el cuanto a su excenso a oficial siempre que se presente cualquiera ocasión, de forma que no le faltarán diez reales diarios además de la equipación expresada*” (AHPP, Carlos Ramos Gil, 1816, f. 71).

Detalle do corredor de Rielo

don Manuel Nicolás María Sánchez⁵⁵⁹; don Carlos Vicente María Sánchez⁵⁶⁰; don Rafael Cayetano María de los Desamparados Sánchez⁵⁶¹; dona Prudencia Sánchez⁵⁶²; dona Ramona Sánchez⁵⁶³; don Joaquín Sánchez⁵⁶⁴.

Se falamos do herdeiro, **don José María Sánchez**, teremos que dicir que o seu destino primeiro parece ser non era herda-

los vínculos e morgados dos seus pais, pois o 15 de marzo do 1810 aparece presentado polo seu pai en primeiro lugar para os beneficios de Taboada e Vilar, nomeándose na escritura como “*estudiante habilitado por decreto*”⁵⁶⁵.

Fora bautizado o 20 de febreiro do 1789 en San Clodio como *José Antonio Cayetano María*⁵⁶⁶.

No 1861 ante o escribán Norberto Pardo testou don José María, xa viúvo, na súa casa da Touza, e outorgou codicilo ante o mesmo escribán no 1864, morrendo o 18 de decembro do 1867.

Casou o 18 de abril do 1818 en San Fiz de Navío con **dona María**

⁵⁵⁹ Bautizado o 11 de novembro do 1800 en Palmou. Casou o 20 de febreiro do 1843 en Moldes con dona Ángela Alén (filla de don Andrés Alén e de dona María Manuela Godoy).

⁵⁶⁰ Bautizado en Palmou o 17 de setembro do 1802. Chegou a comandante do Rexemento de Castela. Subtenente o 25 de xullo do 1825, tenente o 17 de febreiro do 1826, serviu no Rexemento Provincial de Santiago ata o 10 de xullo do 1826 en que o trasladaron a Vigo ata finais dese ano, pasando despois ó servicio da Garda Real de Infantería. DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Casa de Carballeda*, p. 84. Faleceu solteiro.

⁵⁶¹ Bautizado o 26 de outubro do 1803. Abade de Santiago de Taboada. DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Casa de Carballeda*, p. 84.

⁵⁶² Bautizada o 1 de agosto do 1805 en Palmou como *María Nieva Prudencia Benita*. Casou o 23 de setembro do 1833 con don Felipe Antonio de Leira, natural de Correáns, en Santa Cristina de Vinseiro. DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Casa de Carballeda*, p. 84.

⁵⁶³ Bautizada como *María de las Angustias Ana Ramona y Teresa* o 17 de outubro do 1807. DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Casa de Carballeda*, p. 84.

⁵⁶⁴ Bautizado o 31 de outubro do 1810 como *Joaquín Narciso María de los Remedios*. Morreu solteiro. DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Casa de Carballeda*, p. 85.

⁵⁶⁵ AHPP, protocolos, Carlos Ramos Gil, 1810, f. 73.

⁵⁶⁶ DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Casa de Carballeda*, p. 85.

del Carmen Toubes Toubes, dona da casa da Touza, en San Fiz de Navío, que herdara do seu irmán don Francisco de Toubes, morto sen sucesión. Eran fillos ámbolos dous de don Pedro Ignacio de Toubes Ordóñez⁵⁶⁷, dono da mesma casa da Touza, e de dona Josefa Inés de Toubes e Acevedo⁵⁶⁸.

Este matrimonio deixou cinco fillos, entre eles: *dona María del Pilar Cecilia Manuela Sánchez*⁵⁶⁹; **Don Mariano**, que continuou a liña; *don Ramón María Egidio Sánchez*⁵⁷⁰; *dona María del Carmen Sánchez*⁵⁷¹; *dona Socorro*⁵⁷²; outro *fillo*⁵⁷³.

Duás imaxes do pazo de Carballeda, a capela e o corredor

⁵⁶⁷ Bautizado o 6 de febreiro do 1751. Fillo de don Felipe Vázquez Toubes e de dona Leonor Ordóñez. DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Casa de Carballeda*, p. 85.

⁵⁶⁸ Filla de don Félix Ventura de Toubes e Acevedo e de dona Juana Benita de Acevedo e Añel, da casa de Outeiro, en San Miguel de Osmo (Cenlle).

⁵⁶⁹ Bautizada en Navío o 20 de novembro do 1819. DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Casa de Carballeda*, p. 85.

⁵⁷⁰ Bautizado en Navío o 31 de agosto do 1822. Faleceu mozo. DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Casa de Carballeda*, p. 85.

⁵⁷¹ Bautizada o 30 de agosto do 1823 como *María del Carmen Rosa Sabina*. Casou no 1843 con don Ramón María Teijeiro, do pazo de Carragoso (fillo de don José María Teixeira e de dona María González Taboada, veciños de San Cristovo da Pena, e donos do citado pazo de Carragoso).

⁵⁷² Bautizada o 26 de maio do 1825 en Navío. Finou o 2 de xuño do 1856. DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Casa de Carballeda*, p. 85.

⁵⁷³ Non coñecemos o nome deste fillo ou filla, que figura reflectido na documentación do pazo de Teixeira.

Herdeiro pois da maior parte das propiedades dos seus antecesores e mellorado no testamento do seu pai foi **don Mariano Vicente Sánchez Toubes**, dono das casas de Rielo, Carballeda, Viñoa, A Touza e outras.

Fora bautizado en Navío o 23 de xaneiro do 1820, cos nomes de *Mariano Vicente José Gregorio Gabriel*⁵⁷⁴. Casou en San Miguel de Buciños (Carballedo), o 14 de maio do 1859⁵⁷⁵ con **dona María Manuela Ribadeneira**⁵⁷⁶. Era filla de don Ramón Manuel Benito Ribadeneira e de dona Ramona Inocenta Isabel Sánchez Villamarín, veciños de Loureiro de Abaixo, en San Miguel de Buciños⁵⁷⁷.

Do matrimonio quedaron por fillos: *don Pejerto Sánchez Ribadeneira*⁵⁷⁸; *dona Ramona Sánchez Ribadeneira*⁵⁷⁹; *dona María Consuelo Sánchez Ribadeneira*⁵⁸⁰. Na súa descendencia estiveron, ata tempos recentes as casas de Rielo e Viñoa, e segue a de Carballeda en mans desta familia.

Restos de estruturas desaparecidas

⁵⁷⁴ DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Casa de Carballeda*, p. 85-86.

⁵⁷⁵ DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Casa de Carballeda*, p. 85.

⁵⁷⁶ Nalgunha outra obra aparece como Anunciación.

⁵⁷⁷ DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Casa de Carballeda*, p. 86.

⁵⁷⁸ Finou o 7 de marzo do 1931 ós 75 anos. Casara con dona Guadalupe Iglesias, da que tivo descendencia.

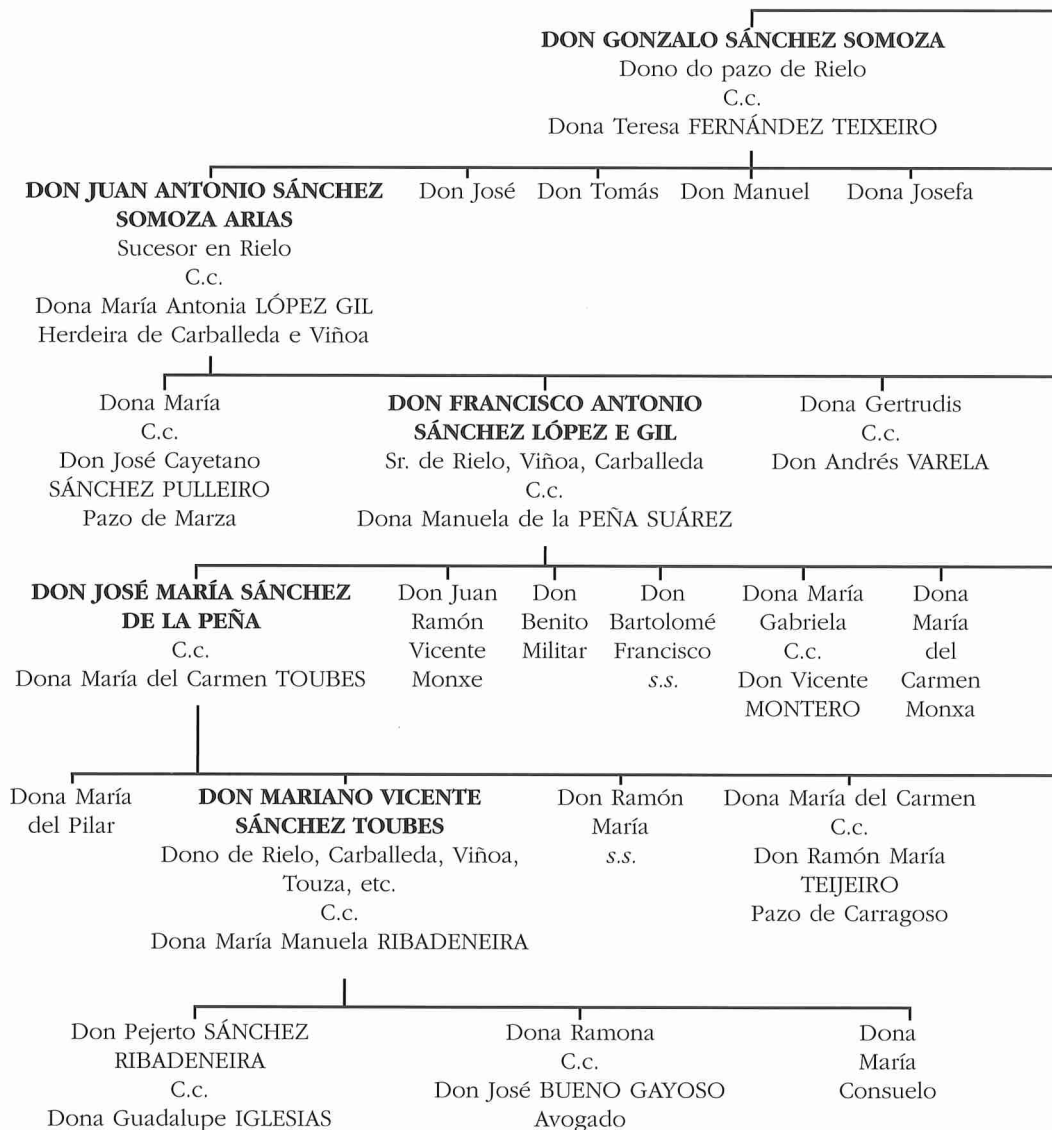
⁵⁷⁹ Bautizada en Navío e falecida en Santiago de Taboada o 15 de maio do 1923. Casou con don José Bueno Gaioso, avogado. A súa descendencia ata os tempos actuais figura reflectida en DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Casa de Carballeda*, pp. 88-90.

⁵⁸⁰ Bautizada en Buciños o 17 de novembro do 1864.

Sartegos medievais que se conservan no pazo de Rielo

PAZO DE RIELO

CAPITÁN ANDRÉS SÁNCHEZ SOMOZA

Da casa de Cercio

C.c.

Dona Margarita TABOADA
Fundadora do vínculo de Rielo

DON GREGORIO SÁNCHEZ SOMOZA

Sucesor no vínculo do pazo de Rielo

C.c.

Dona María VARELA DAS SEIXAS

Dona María

C.c.

Andrés MIGUÉLEZ
Casa de Vilanova - Brántega

Dona Isabel

C.c.

Don Juan GUERRA

Don Juan

Crego

Dona Catalina

Dona Rosalía

C.c.

Manuel BLANCO E ULLOA
Sta Baia de Palio

Dona María

C.c.

Francisco de
OTERO
San Pº de Erbo

Dona Gaspara

C.c.

Don Andrés Antonio
VILARIÑO E ULLOA
Cangas do Fondo

Dona Rosa

C.c.

Don Benito
DÍAZ

Dona Rosa

C.c.

Don Andrés de ORREA SALGADO

Dona Manuela

C.c.

José de VILLAR E GAYOSO

Don Pedro

Don Manuel

Nicolás

C.c.

Dona Ángela
ALÉN

Don
Carlos

Vicente

s.s.

Don Rafael

Cayetano

Crego

Dona

Prudencia

C.c.

Don Felipe
Antonio
de LEIRA

Dona

Ramona

Don

Joaquín

s.s.

Dona Socorro

Fill@

Capítulo XI

PAZO DE MARZA

pazo de Marza, na silledense freguesía de San Miguel de Oleiros, e unha típica pequena construción fidalga datable a finais do século XVII ou comezos do XVIII. Destaca na súa imaxe o corredor cuberto sustentado por columnas, así como a pedra armeira, aínda que é foránea, trasladada ó asentamento actual no derradeiro século. Nas propias verbas de don Francisco Xavier Sánchez Cantón, con certo grao de humor se afirma que nacera na casa de Marza “*que sólo mi cuarto abuelo D. Carlos Sánchez Pulleiro y Valenzuela llamó, con aumentativo, Pazo en sus papeles*”⁵⁸¹.

O corredor do pazo de Marza

⁵⁸¹ SÁNCHEZ CANTÓN, Francisco Javier: *Pontevedra y los Pontevedreses. Inéditos y dispersos*. Pontevedra, El Museo de Pontevedra, 1973, páx. 197.

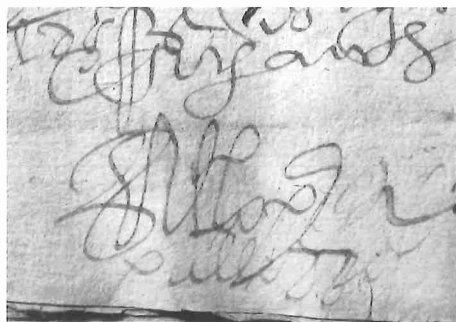
Labra heráldica

Nas orixes da casa quizais puidera estar un Afonso Ares Pulleiro, do que coñecemos un fillo, chamado Vasco Pulleiro (ou Sánchez Pulleiro), que polo 1515 figura levando moitos foros na terra de Trasdeza por Gómez de Ventosa, alcaide de Cira polo conde de Monterrei.

A comezos do século XVII habitaba na casa **Alonso López Pulleiro**, que figura como veciño de San Miguel de Oleiros no 1603 e 1624. A súa nai chamábase María Sánchez.

Con respecto a esta última, supoñemos era irmá de Pedro Sánchez de Boado, *o Vello*, casados a troco. Segundo Taboada Roca este Pedro Sánchez quedou en casa dos seus pais, na casa de Montouto, en San Martiño dos Varelas, facendo xuntamente coa súa muller María López Pulleiro mellora de tercio e quinto dos seus bens ante o escribán Gómez de Bóveda o 17 de agosto do 1591⁵⁸².

Casou Alonso López Pulleiro con **María Cao de Cordido**, e foron pais de **Pedro López Pulleiro**, que enlazou con **Catalina López Gundín** (filla de Alonso Gundín de Ventosa e de Catalina Varela das Seixas, donos do pazo de Soutolongo). Do matrimonio naceu o sucesor en Marza, outro **Alonso López Pulleiro**.

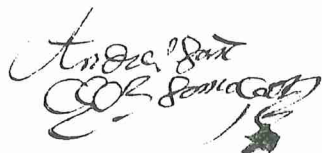
Sinatura de Alonso López Pulleiro.
Ano 1612

Alonso foi bautizado o 2 de maio do 1639 en San Miguel de Oleiros⁵⁸³, apadriñado polo capitán Fructuoso Becerra, veciño da cidade de Santiago, e por Antonia de Quintá, de Oleiros. Cando chegou a hora de casar fíxoo con **dona Juana de Leira**, filla dos señores da casa de Correáns, en Santa Cristina de Vinseiro (A Estrada), don Clemente de Leira e dona Francisca López Miranda Valenzuela. Dos primeiros deles naceron, entre

⁵⁸² Os Sánchez de Boado habitaban en San Miguel de Oleiros xa no século XVI. É curioso tamén que o escribán sexa veciño de Deza, pois Gómez de Bóveda, habitaba no lugar de Cobás, en Santiago de Catasós. TABOADA ROCA, A.: *Terra de Melide*, páxs. 245-247.

⁵⁸³ ADL, Libro I de Bautizados de San Miguel de Oleiros e Santa María de Cortegada.

outros: *dona Catalina López Pulleiro e Leira*, sucesora na casa; e *don Antonio de Leira e Pulleiro*⁵⁸⁴.

Sinatura de Andrés Sánchez
Somoza no 1661

Nesta xeración se produce o enlace coa casa de Cercio. Un dos fillos do capitán Andrés Sánchez Somoza foi outro **don Andrés Sánchez Somoza e Ulloa**, alférez de terra de Deza e procurador da de Trasdeza. Veciño de San Xoán de Palmou no 1661⁵⁸⁵ e de Santa Baia de Silleda no 1678⁵⁸⁶. En 16 de novembro do 1708⁵⁸⁷, cando presenta os beneficios de San Xoán de Larazo e Santa

María de Arnego, que lle tocaba polos seus ascendentes, figura como veciño de Santa Baia de Silleda e residente en San Miguel de Oleiros.

A muller de este don Andrés Sánchez Somoza foi **Isabel Oxea de Albán e Taboada** (filla de Miguel Oxea de Albán e de dona Juana Taboada, señora da casa de Campo, en Santa Baia de Silleda; neta paterna de Gómez Oxea de Albán, señor do pazo de Donfreán, alguacil, meiriño de Deza e mordomo na mesma terra do conde de Lemos, e da súa muller Isabel López Varela Taboada, señora do couto de Cristimil; neta materna de Rodrigo Fraiz e de dona María Antonia Taboada, señores da casa de Campo).

Fillos da parella formada por don Andrés Sánchez e Isabel Oxea foron, entre outros: *dona María Sánchez Somoza*⁵⁸⁸; e **don Gregorio**

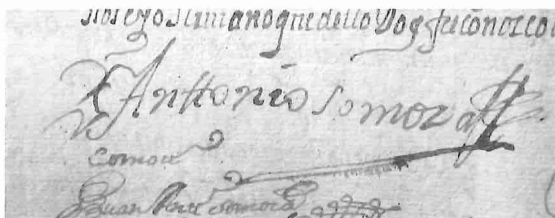
⁵⁸⁴ Tamén chamado Pulleiro Rodríguez e Castro. Cura de Santa Cristina de Vinseiro e San Xurxo de Cereixo. No 1730, por ante Domingo Antonio Gutiérrez de Castro, outorgou escritura de vínculo con aniversario de misas a prol do seu sobriño e sucesor na casa. AHUS, protocolos, 5737.

⁵⁸⁵ AHPP, protocolos, Gregorio Rodríguez de Castro, 1661.

⁵⁸⁶ AGB.

⁵⁸⁷ AHPP, protocolos, 1708, Amaro Fernández, f. 98.

⁵⁸⁸ Casou con don Antonio Somoza e Quiroga, o seu parente, vivindo no lugar de Campo, en Santa Baia de Silleda. Tocáballe parte da sinecura patrimonial de San Román de Santiso, que é “*de doce partes una de dicha sincura según recoje en cada un año de todos los diezmos de pan trigo, mijo grueso y menudo, cevada y avenas y más de que se compone y sin reservación ni exeuición de cosa alguna = la cual dicha parte de sincura se cobra y aia de cobrar de todos los vecinos y feligreses de dicha feligresía de Santiso de la manera que lo acen el cura della que apercive la mitad de todos los dichos Diezmos, y las otras cinco partes los demás consortes, con que los otorgantes solamente les toca la otra parte, que es de seis una de la otra mitad*”. En 15 de maio de 1706 venden esa parte a don Antonio da Fraga e Pedrosa, veciño da cidade de Santiago (casado con dona Beatriz Gayoso e Rozas), en 2.200 reais [AHPP, protocolos, Amaro Fernández de Santomé, 613(3)].

Don Antonio Somoza, cónxuxe de dona María Sánchez. Ano 1727

Sánchez Somoza e Oxea, que segue a liña sucesoria do pazo de Marza.

Don Gregorio Sánchez Somoza e Oxea pasou a vivir ó pazo de Marza, en Oleiros, onde figura no 1717⁵⁸⁹, por casar o 24 de agosto de 1693

coa citada **dona Catalina López Pulleiro e Leira**, herdeira do mesmo.

Foron fillos deles: **don Andrés Antonio Sánchez Somoza**, que herdou os vínculos e morgados; **don Carlos Antonio Sánchez Somoza**; **don Juan Sánchez Somoza**⁵⁹⁰; **dona María Rosa Sánchez Pulleiro e Leira**⁵⁹¹; **Frei Manuel Sánchez**, mercedario; **don Antonio Blas Sánchez**, do que imos facer unha pequena mención.

Don Antonio Blas Sánchez tivo varios fillos naturais con María de la Iglesia, moza solteira (filla de Andrés da Iglesia e de María Gómez), entre eles: María Antonia⁵⁹² e José⁵⁹³. Casou con dona Manuela Ojea e dela tivo varios fillos, entre eles Juan Antonio⁵⁹⁴ e José Benito⁵⁹⁵.

Herdou Marza **don Andrés Antonio Sánchez Somoza**. Herdeiros nos bens de vínculo e aniversario de misas que fundara o seu tío materno don Antonio de Leira e Pulleiro. Casou o 31 de decembro do 1731 en Santa Cristina de Vinseiro (A Estrada) con **dona Ana María Valenzuela e Salgado** (ou Valenzuela e Oxea). Esta dona era filla de don José Valenzuela e de dona Eulalia Salgado⁵⁹⁶.

Deles foi herdeiro **don Carlos Antonio Sánchez Pulleiro** (ou

⁵⁸⁹ Nesa data figura como curador *adelitem* das persoas de Andrés e Bernardo Oxea, irmáns, maiores de dezaioito anos e menores de vintecinco, de San Miguel de Oleiros. AHPP, protocolos, Andrés Salgado Froiz, 1717.

⁵⁹⁰ Casou con dona Manuela Enríquez Valladares, da que tivo descendencia.

⁵⁹¹ O seu marido foi don Andrés Antonio de Vereá e Castro, da casa da Brea, en Santiago de Fontao, escribán do couto de Carboeiro e agregados (fillo de don Andrés de Vereá e Castro, el Menor, e de dona Dominga Taboada, veciños da mesma parroquia de Fontao).

⁵⁹² Bautizada o 22 de abril do 1723. ADL, libro I de Bautizados de San Miguel de Oleiros.

⁵⁹³ Bautizado o 28 de agosto do 1727. ADL, libro I de Bautizados de Oleiros.

⁵⁹⁴ Bautizado o 9 de xullo de 1730. ADL, Libro I de Bautizados de Oleiros.

⁵⁹⁵ Bautizado o 25 de outubro do 1736. ADL, Libro I de Bautizados de Oleiros.

⁵⁹⁶ Casaran en Santa Baia de Banga (O Carballiño), de onde foron veciños, o 21 de febreiro do 1688. DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Casa de Carballeda*, páx. 78.

Valenzuela). Foi bautizado o 15 de marzo do 1732 en Oleiros, apadriñado por don Carlos Antonio Pulleiro, abade de Santa Cristina de Vinseiro e anexo⁵⁹⁷.

Casou o 5 de xuño do 1748 en Santiago de Taboada con **dona Rosa Gil Taboada**. Esta fora bautizada o 11 de abril do 1717 na freguesía de Taboada⁵⁹⁸. Era descendente da casa de Carballeda, en Santiago de Taboada (filla de don Antonio Gil Taboada, señor da casa de Carballeda⁵⁹⁹, e de dona Rosa Bernarda de Cortes⁶⁰⁰).

De don Carlos e dona Rosa naceu, entre outros, o herdeiro en Marza, **don José Cayetano Sánchez Pulleiro** (ou Sánchez e Gil). Foi bautizado o 18 de xuño do 1749 en San Miguel de Oleiros, sendo o seu padriño don Cayetano Gil⁶⁰¹. Morreu ós corenta e seis anos o 2 de outubro do 1790. O 20 de febreiro de 1781⁶⁰² casou coa súa curmá **dona María Sánchez López**, que era filla de don Juan Sánchez, señor do pazo de Rielo, do que xa falamos anteriormente, e da súa muller dona María Antonia López). Fora bautizada o 26 de maio do 1755 como *María Francisca* en Palmou⁶⁰³.

Deles naceron: *don Francisco Sánchez Pulleiro*, que segue a liña; *don Andrés Sánchez Pulleiro*; *don Juan Sánchez Pulleiro*; *dona María Manuela Sánchez Pulleiro*⁶⁰⁴.

Don Francisco Sánchez Pulleiro, herdeiro de Marza, morreu o 10 de novembro do 1831. O 3 de marzo do 1814⁶⁰⁵ casara en San Salvador de Pazos de Arenteiro con **dona María Benita Cervela**, que nacera o 24 de maio do 1778 en Arenteiro. Era filla de don Benito Carlos Cervela Soto⁶⁰⁶ e

⁵⁹⁷ ADL, Libro I de Bautizados de San Miguel de Oleiros.

⁵⁹⁸ DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Casa de Carballeda*, páx. 76.

⁵⁹⁹ Fillo de don Jorge Gil Taboada, natural de Santa Baía de Losón, e de dona Margarita Gil Taboada, herdeira do pazo de Barcia, en Santo Estevo do mesmo nome.

⁶⁰⁰ Fillla do licenciado don Lope de Cortes, avogado da Real Audiencia, e da súa muller dona Catalina Fernández de Senra, veciños de San Salvador de Escuadro.

⁶⁰¹ DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Casa de Carballeda*, páx. 78. Segundo TABOADA ROCA, A.: *La ascendencia paterna...*, en 10 de novembro dese ano.

⁶⁰² Segundo DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Casa de Carballeda*, páx. 79.

⁶⁰³ DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Casa de Carballeda*, páx. 80.

⁶⁰⁴ Casou con don José Fajardo.

⁶⁰⁵ TABOADA ROCA, A.: *La ascendencia paterna*. Segundo DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Casa de Carballeda*, en 3 de maio do 1804.

⁶⁰⁶ Fillo de don Juan Cervela e de dona Tomasa de Soto, casados en Pazos de Arenteiro o 27 de xaneiro do 1727. DE LA PEÑA VIDAL, C.: *Casa de Carballeda*, páx. 80.

da súa muller dona Ildefonsa Robleda⁶⁰⁷, veciños da mesma freguesía de San Salvador de Pazos de Arenteiro.

O herdeiro, **don Juan Manuel Sánchez Cervela**, casou o 5 de outubro do 1850 coa súa curmá **dona María Dolores Cervela Pardo**⁶⁰⁸, filla de don Francisco Xabier Cervela e de dona Josefa Pardo Osorio⁶⁰⁹, veciños de Pazos de Arenteiro.

Foi o seu fillo **don Francisco Javier Sánchez Cervela**, nado en San Miguel de Oleiros o 28 de abril do 1860⁶¹⁰. Profesor do instituto de Pontevedra durante 32 anos e catedrático de Matemáticas do de Ourense por once anos. Escribiu varios artigos de divulgación científica no “Diario de Pontevedra” entre o 1888 e o 1900⁶¹¹. Da súa muller, **dona Hortensia Cantón Alvarado**⁶¹², naceron cinco fillos⁶¹³, entre outros **don Francisco Javier Sánchez Cantón**, o persoeiro máis importante na historia na casa⁶¹⁴.

⁶⁰⁷ Filla de don José Robleda e de dona Andrea Abaunza, naturais de Santo Estevo de Valdeorras.

⁶⁰⁸ TABOADA ROCA, A.: *La ascendencia paterna...* Chamada polo seu neto, Sánchez Cantón, Carmen Cervela Pardo. SÁNCHEZ CANTÓN, F.J.: *Pontevedra y los pontevedreses*, páx. 197. Era irmá da citada dona Dolores.

⁶⁰⁹ Nada no pazo de Casaldereito, en Santa María de Esposende, devanceira dos Pardo alí asentados desde o século XVI. Entre os seus remotos ascendentes, Vasco Rodríguez, que outorgou testamento no 1533 e foi soterrado na igrexa parroquial. Deste persoeiro está próximo a aparecer un traballo deste mesmo autor en colaboración co heraldista don Xosé Antón García e González-Ledo.

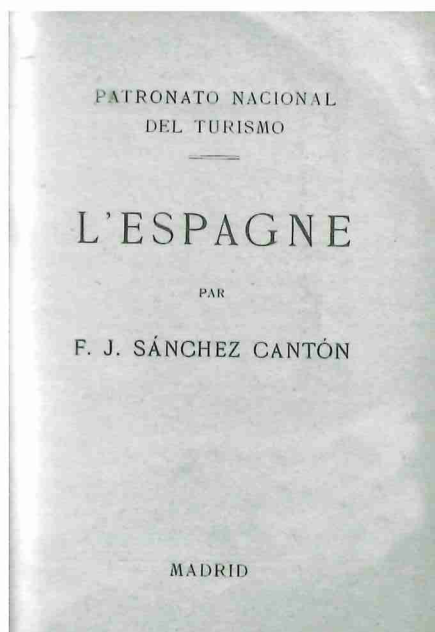
⁶¹⁰ SÁNCHEZ CANTÓN, F.J.: *Pontevedra y los Pontevedreses*, páx. 349.

⁶¹¹ SÁNCHEZ CANTÓN, F.J.: *Pontevedra y los Pontevedreses*, páx. 349.

⁶¹² Oriúnda de Castro Caldelas. Filla de don Francisco Javier Cantón de las Veneras e de dona Amalia Alvarado Garza. SÁNCHEZ CANTÓN, F.J.: *Pontevedra y los pontevedreses*, páx. 199.

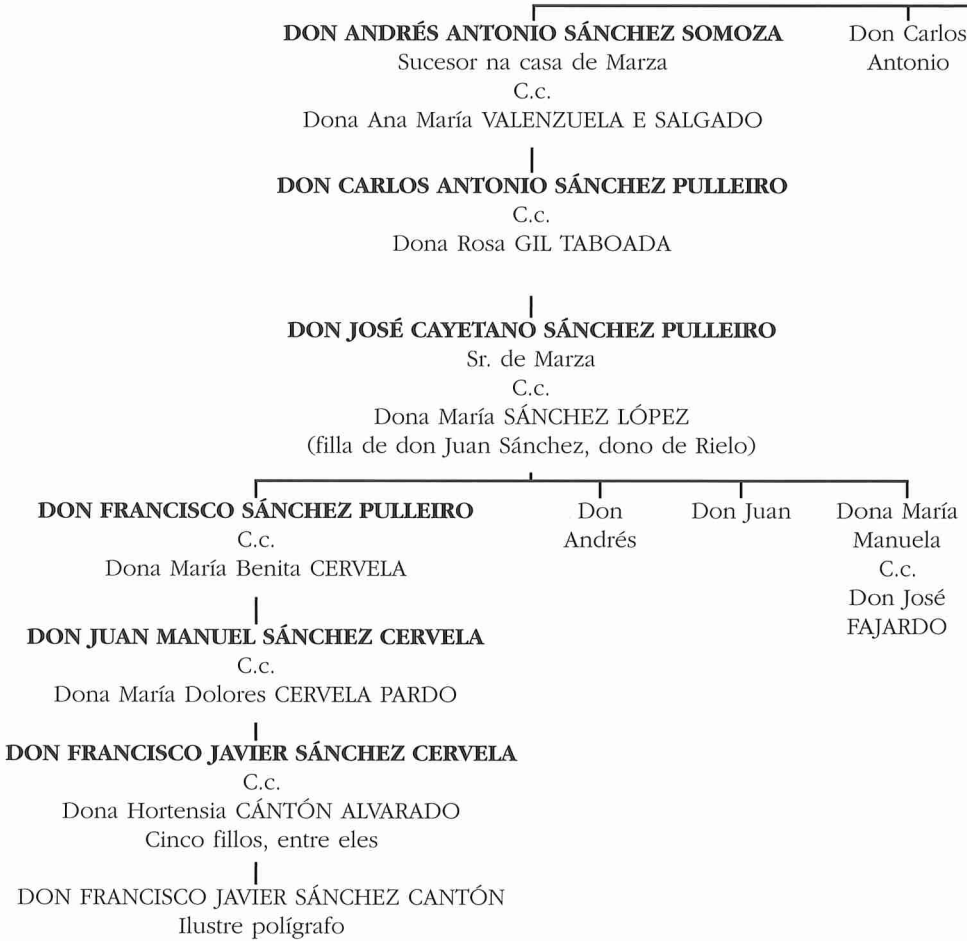
⁶¹³ Un deles casou e tivo dous fillos, segundo expresa o propio Francisco Javier Sánchez Cantón. SÁNCHEZ CANTÓN, Francisco Javier: *El consejero de S.M. don Manuel Pardo (1759-1839) tronco de un ilustre linaje peruano*. Pontevedra, Museo de Pontevedra, 1978. Un destes fillos é a amiga e investigadora dona Pilar Sánchez-Cantón Lenard, con varios libros e artigos en prestixiosas publicacións periódicas.

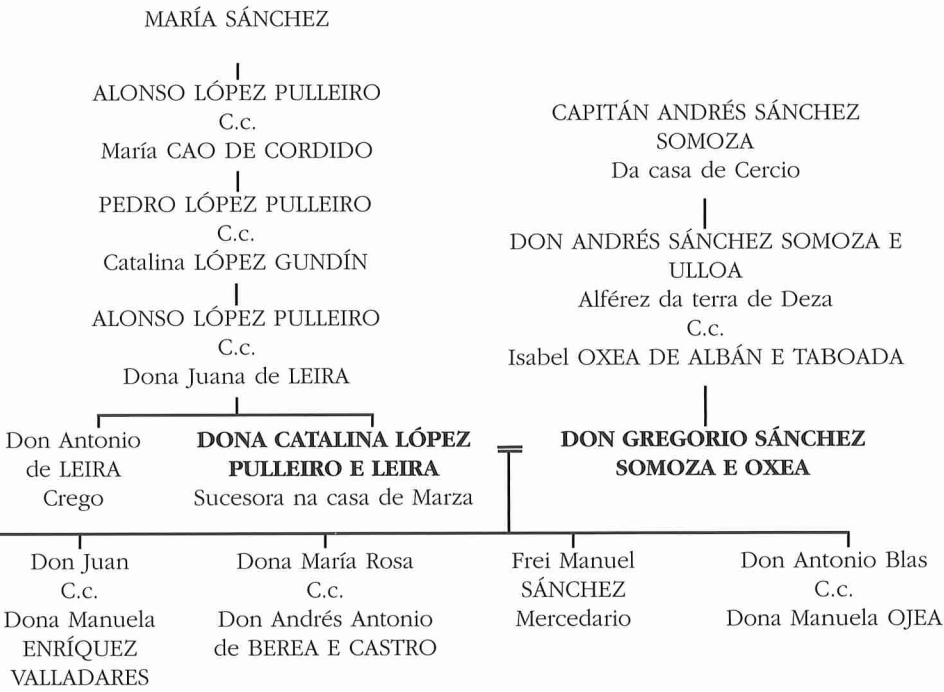
⁶¹⁴ Fillo segundo dos seus pais, naceu o 14 de xullo do 1891 en Pontevedra, na rúa Riestra, falecido na mesma cidade no 1971. Profesor de Historia do Arte na Universidade de Madrid, membro da Academia Española e da de Belas Artes, director do Instituto de Estudios Galegos “Padre Sarmiento”, do Consello Superior de Investigacións Científicas. Director do Museo do Prado entre 1960 e 1968. No 1956 foi elixido director da Real Academia da Historia e dous anos despois vicerrector da Universidade de Madrid. A súa traxectoria investigadora quedou plasmada en centos de publicacións e prólogos de outras obras, destacando, sobre todo, os traballos relacionados coa arte e, en especial coa pintura.

Alguns libros de Sánchez Cantón

PAZO DE MARZA

Capítulo XII

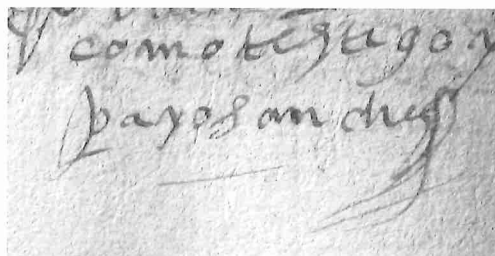
CASA DE ABONXO

A casa de Abonxo, en Santo Andrés de Val, ten nun lateral do portalón de entrada, unha interesante pedra armeira posiblemente de comezos do século XVII, en forma de pel apergamiñada e o seu campo medio cortado e partido, sen que poidamos determinar exactamente as liñaxes ás que pertencen as armas representadas. O primeiro cuartel trae cinco lises en sotuer, o segundo unha árbore terrasada, con dúas bandas á destra e tres barras á sinistra, superado dun león rampante, e o terceiro un xaquelado de quince pezas.

Pedra armeira da casa de Abonxo

O primeiro que se asentou nesta casa foi **Payo Sánchez de Boado** que figura como veciño de Santo André de Val no 1612 e 1618. Era fillo “*de palleiro*” dun Pedro Sánchez de Boado, da casa de Montouto, en San Martiño das Varelas, que deixou a Paio 500 ducados para axudalo a chegar a crego, o que non cumpriu, casando en Abonxo⁶¹⁵.

Sinatura de Payo Sánchez. Ano 1612.

A súa muller, **Catalina Sánchez**, procedía dunha importante familia trasdezá. Era irmá, entre outros, do Licenciado Gonzalo Sánchez Vaamonde⁶¹⁶.

Ámbolos dous eran fillos de Rodrigo Sánchez de Vaamonde, que figura no 1619⁶¹⁷ con xurisdicción en Trasdeza, aínda que sin especificar cal, posiblemente a de Piñeiro, xa que da parroquia mantiñan parte no dereito de presentación⁶¹⁸. Casou este Rodrigo con Aldonza Núñez, e deles naceron, ademais dos citados Catalina e Gonzalo, Bartolomé, Rodrigo, Antonio, María e Dominga Sánchez Vaamonde.

Volvendo ó connubio entre Payo Sánchez de Boado e Catalina Sánchez de Vaamonde, dicir que os herdou unha filla, chamada como a súa nai, **Catalina Sánchez**⁶¹⁹. Foi dotada polo seu pai ante o escribán Fernando de Agra, entre outros bens, en vinteún ferrados de pan, seis ferrados de trigo, un carneiro, un par de capóns cebados e un real de servicio que lle pagaba de

⁶¹⁵ TABOADA ROCA, A.: *Terra de Melide*, páxs. 245-247.

⁶¹⁶ Cura e rector de San Tirso de Manduas e Santiago de Breixa. Fundou as capelas de Santa Catalina instituídas nas parroquiais de San Tirso de Manduas, San Xiao de Piñeiro e Santa Baia de Codeso. Da súa familia era dona Inés Sánchez Vaamonde, muller de don Juan Cotón, ascendente dos señores do pazo de Bendoiro (Lalín).

⁶¹⁷ AHUS, San Paio 842.

⁶¹⁸ Era fillo de Juan Sánchez, *o Vello*.

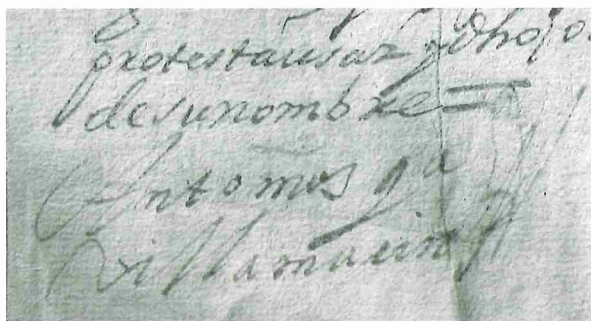
⁶¹⁹ Posiblemente fora parente dos mesmos (e finiría sen sucesión) un Juan Sánchez de Ulloa, veciño de Santo André de Val do Carrio no 1661, “*poseedor del lugar de Abonxo, que fue de Payo Sánchez de Boado*”. AGB.

renda en cada un ano Francisca Varela, viúva de Juan López de Bendoiro, veciños que foron de Santa María de Asorei, por razón do lugar de Asorei e casas e máis a el anexo que da súa man traían de foro.

O dote outorgouse para o matrimonio con **Andrés Mosquera Villamarín**, dono e veciño do lugar e couto de Filgueira, na parroquia de San Pedro de Carmoega. Entre outros moitos bens posuía o dereito de presentación de San Pedro da Baíña e San Paio de Bais, como descendente de dúas grandes casas, a da Pena, en Carmoega⁶²⁰, e a torre de Brandariz, na Baíña.

Viviou a parella no citado lugar de Filgueira ata a morte do dito Andrés, pasando a viúva a vivir ó de Abonxo, da súa propiedade, no que aínda figura no 1685.

Andrés Mosquera e Catalina Sánchez foron pais, entre outros, de: *Antonio Mosquera Villamarín*⁶²¹; **Payo Sánchez**, que segue a liña de Abonxo; *Andrés Sánchez*⁶²²; *Catalina Sánchez*⁶²³; *Margarida Sánchez Mosquera*⁶²⁴.

Antonio Mosquera Villamarín. Ano 1680.

⁶²⁰ Esta casa figura en GÓMEZ BUXÁN, C. e RUBIA ALEJOS, F.: *Pazos y moradas hidalgas de Deza*, páxs. 69-74.

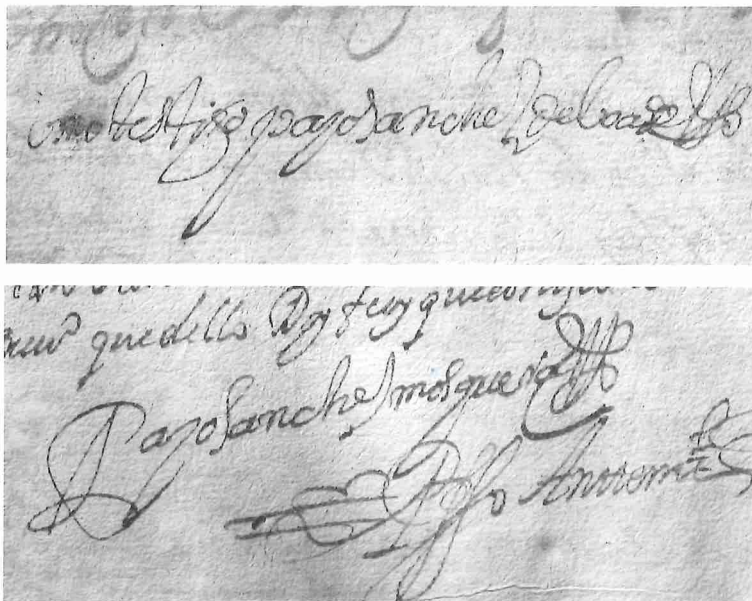
⁶²¹ Herdeiro do seu pai e, polo tanto, do lugar e couto da Filgueira en San Pedro de Carmoega, onde trasladou a súa residencia, mentres a súa nai e o seu irmán o facían en Abonxo.

⁶²² Veciño do lugar de Abonxo no 1672. No 1684 ausente do reino de Galiza “ausente deste reino sin saver su residencia a muchos años ni saver de cierto si es vivo o si es muerto”. AGB.

⁶²³ Dotada ante Fernando de Agra para casar con Gregorio López, veciño de Santa María de Asorei (fillo de Juan López de Bendoiro e de Francisca Varela, xa citados).

⁶²⁴ Casou antes do 1672 con Pedro Varela de Castro e foron veciños do lugar de Abonxo, en Santo André de Val do Carrio. Entre os seus fillos: Domingo Varela, mellorado no tercio e quinto o 13 de febreiro do 1700 ante Fernando Gil de Ventosa para que casara con Gregoria Blanca, e Antonia Varela, solteira. AGB.

Payo Sánchez Mosquera (ou **Sánchez Baamonde**) foi mellorado pola súa nai no lugar de Abonxo, no que viviu. Enlazau coa casa de Cercio, ó casar con **dona Mariana Sánchez de Somoza e Ulloa**, filla do capitán Andrés Sánchez Somoza, da casa de Cercio, e da súa muller dona Margarida Taboada.

Sinaturas de Payo Sánchez Mosquera no 1672 e 1685

O 14 de novembro do 1679 ante o escribán Fernando Gil de Ventosa⁶²⁵ dona Mariana outorga poder ó seu marido para que “*pueda tomar y tome a censo redimible al quitar a razón de veinte mil el millar*” a don Juan Taboada, veciño de Santa Mariña do Castro, dous mil reais de vellón que “*a la otorgante le acen menester*”, importando cada ano cen reais vellón polos réditos.

Payo Sánchez e dona Mariana Sánchez foron pais, entre outros, de *María Sánchez* e de *don Antonio Sánchez*.

Dona María Sánchez de Boado tiña bens no lugar de Abonxo, en Santo Andrés de Val. O seu marido foi **Gregorio Gil**, fillo de Domingos Gil e de María Sánchez, donos da casa de Moas, en San Lourenzo de Brántega.

A súa filla, **dona Francisca Gil Sánchez de Boado**, casou con **Juan López Varela**, sendo veciños do lugar de Sobradelo, en San Cosme de

⁶²⁵ AGB.

Abeancos. Deles naceu un José López Varela, veciño do mesmo lugar de Sobradelo polo 1737.

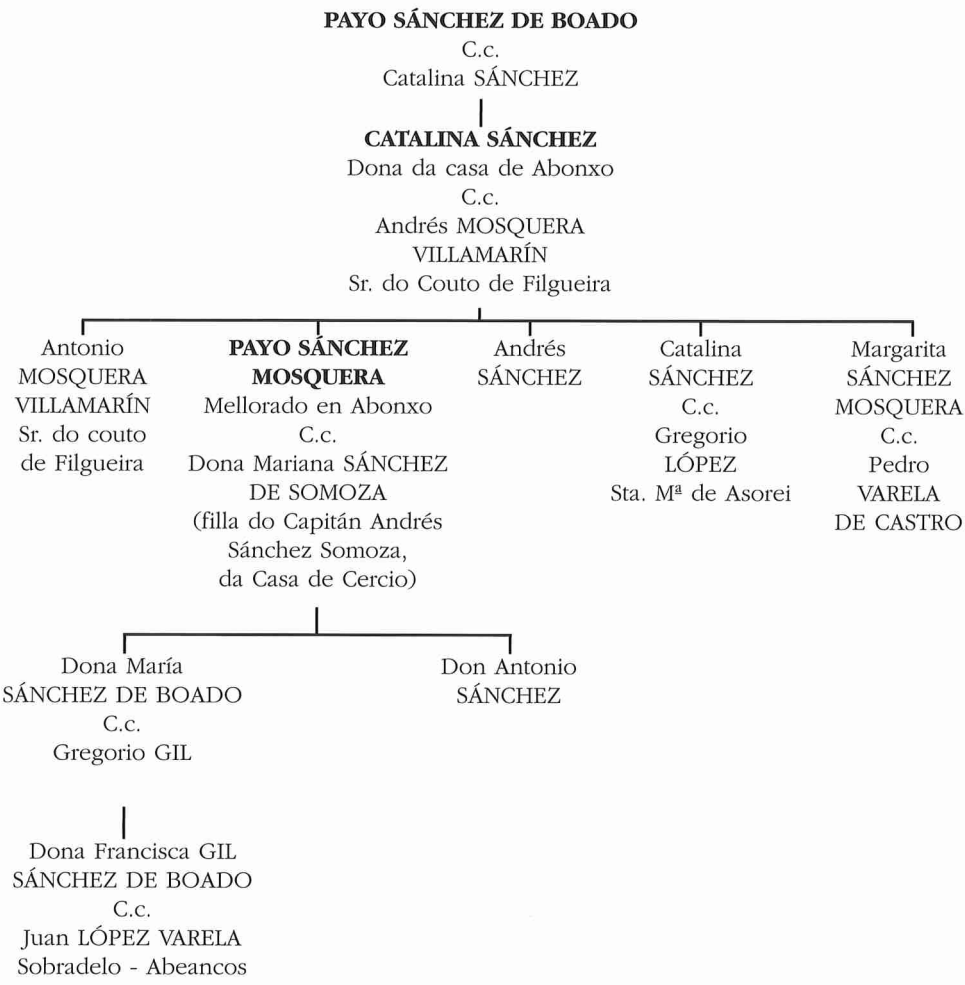
Non sabemos qué relación manteñen estes últimos cun don José Varela e Sánchez, veciño de Santo André de Val do Carrio no 1790⁶²⁶.

A handwritten signature in cursive script. The first line reads 'Dⁿ Joseph Varela' and the second line reads 'Sancho'. Below the signature is a large, ornate flourish or seal.

Don José Varela Sánchez. Ano 1790.

⁶²⁶ AGB.

CASA DE ABONXO

Capítulo XIII

CASA PAZO DO BARREIRO

a parroquia de Sello, como xa vimos⁶²⁷, asentárase unha póla da casa de Cercio, que foi perdendo a súa importancia social e económica co paso do tempo, ata a súa práctica desaparición. Pero na mesma freguesía a comezos do XVIII xurde con relativa forza outra familia, tamén relacionada con Cercio que habitou na chamada “Casa Pazo do Barreiro”.

Un dos fillos de don Fernando Arias Somoza, señor de Cercio, foi **don Andrés Antonio Arias Somoza e Ulloa**. O 18 de febreiro do 1685 ante o escribán Fernando Gil de Ventosa⁶²⁸ o seu irmán don Manuel Arias Somoza outorgoulle escritura de patrimonio cando don Andrés Antonio era estudante e cursaba estudos na cidade e Universidade de Santiago e residía na cidade de Lugo. Pasado o tempo ocupou o curato do seu tío homónimo, é dicir, San Pedro de Erbo e anexos.

Mantivo unha relación con **María Galega**. Esta era irmá de Domingos Galego⁶²⁹, fillos ámbolos dous de Juan Galego e de Mariña Baluga, veciños de Santiago de Cercio. Desta relación naceu unha filla, chamada **dona Manuela Arias**.

Casou dona Manuela o 20 de febreiro do 1702⁶³⁰ con **Domingo**

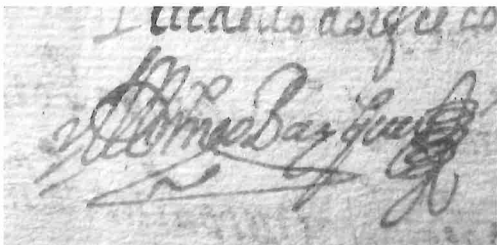
⁶²⁷ Capítulo IV: Casa de Sello.

⁶²⁸ AGB, protocolos.

⁶²⁹ Natural e veciño de Santiago de Cercio. Veciño e residente do lugar e casa do Pazo do Barreiro, en Santiago de Sello, cando testou o 23 de novembro do 1727 ante Andrés Salgado Froiz. Mandou ser soterrado na sepultura que é da dita casa na igrexa de Sello. Deixou como herdeiro dos seus bens ó marido da súa sobriña, Domingo Vázquez, agregandoos ó vínculo do pazo do Barreiro. Sen sucesión.

⁶³⁰ ADL, Libro I de Bautizados, Matrimonios e Defuntos de Santiago de Cercio.

Vázquez, dono e veciño da “*Casa y Pazo do Barreiro*”, en Santiago de Sello (fillo de Juan de Riádigos e de María Vázquez, veciños de Sello). No 1731 figura o devandito Domingos coma Notario Apostólico e, no 1748 e 1757 coma Procurador de Causas na xurisdicción de Deza. Dona Manuela morreu antes do 1727, data do testamento do seu tío.

Sinatura de Domingo Vázquez no 1724

O matrimonio procreou cinco fillos: **Francisco Vázquez**, sucesor no vínculo e morgado da Casa-Pazo do Barreiro; **María Antonia**, que quizais foi a que seguiu a liña; **Manuela Gertrudis Vázquez Arias**, solteira e menor dos 25 anos no 1727; **Rosa Vázquez Arias**; e, finalmente, **Teresa Vázquez Arias**.

O sucesor no vínculo, **Francisco Vázquez Arias**, debeu morrer novo e sen sucesión, co que a herdanza da casa-pazo do Barreiro pasou a unha das súas irmás.

Descoñecemos o nome da sucesora, pero posiblemente se tratase da citada **dona María Antonia Vázquez Arias**. Esta casou con **don Cosme de Mato e Rozas**, escribán da S.M., tal e como figura no 1755 e 1793. Deles naceron, entre outros, **José Antonio de Rozas Vázquez**, con descendencia, e **don Manuel Antonio de Rozas**, este oriúndo da casa e pazo do Barreiro e cura de Santa Mariña de Parada (arcebispado de Santiago) no 1795.

Signo e rúbrica do escribán don Cosme de Mato e Rozas no 1782

CASA PAZO DO BARREIRO

DON FERNANDO ARIAS SOMOZA
Sr. da casa de Cercio

|
DON ANDRÉS ANTONIO ARIAS SOMOZA E ULLOA
Cura de San Pedro de Erbo e anexos
Relación con
María GALEGA

|
DONA MANUELA ARIAS
C.c.
Domingo VÁZQUEZ
Dono da Casa e Pazo do Barreiro

Francisco VÁZQUEZ Sucesor no vínculo e morgado	DONA MARÍA ANTONIA VÁZQUEZ ARIAS C.c. Don Cosme de MATO E ROZAS Escribán da S.M. Veciños da Casa-Pazo do Barreiro	Manuela Gertrudis	Rosa	Teresa
José Antonio		Don Manuel Antonio Crego		

Capítulo XIV

PAZO DE BARRIO

pazo de Barrio localízase na parroquia lalinense de San Xoán de Anzo. A súa estampa responde á típica das construcións palacianas no ámbito rural de Deza, con planta en L e paredes de cantería, en forma tanto de sillares como de cachotería, formando una agradable estampa e rodeado por unha grande finca.

Na fachada noreste está o escudo característico de moitas destas residencias nobiliarias, o corredor barroco, montado en voador e sustentado por columnas, con piso formado por lousas de cantería. O acceso ó mesmo lévase a cabo por escaleira arrimada ó muro, e o antepeito do corredor e a esca-

Vista del pazo durante las obras de restauración

A cheminea

Labra heráldica do pazo

leira están compostos por balaústres (dos que desaparecera co tempo grande parte, pero gracias á magnífica labor de restauración por parte dos actuais donos, volve brillar en todo o seu esplendor).

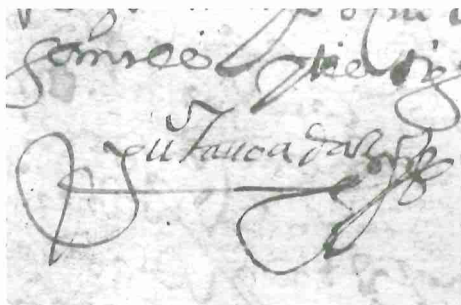
Na fachada posterior existe unha balconada sobre columnas. Sobre o tellado, unha cheminea prismática de sillería, con noiro e dúas gárgolas, ten ó interior unha gran campá sostida por columnas e asentada sobre macizo.

Nas proximidades, como elemento anexo moi común nas construción palacianas, conserva un pombal circular en bo estado.

A pedra armeira está situada na parede do corredor, baixo cuberto, polo que o seu estado de conservación é aceptable. Podémola datar no século XVIII. A súa forma é atípica, coa parte superior redondeada e a inferior rematada en punta. O campo, cuartelado en cruz, trae as armas dos Taboada de Deza⁶³¹: primeiro cuartel, trece roeis en tres pales (4-5-4); segundo, dúas rodas de carro superadas de tres flores de lis; terceiro, tres táboas e oito caldeiros en orla; cuarto cuartel, unha torre donxonada sobre ondas, con dúas troitas nadando entre as augas, deitada de dúas cunchas de vieira. Ó timbre, helmo á destra, empenachado de plumas. Rodea á armería decoración vexetal, e en punta unha cabeza humana.

⁶³¹ GÓMEZ BUXÁN, C.: *As armas dos Taboada...*

O pazo de Barrio ten as súas orixes, coma tantos outros, no pazo de Bendoiro de Abaixo, a finais do XVI ou comezos do século XVII. Un dos fillos de Alonso Núñez de Bendoiro e da súa muller Margarida López foi **Gonzalo Taboada e Ulloa**, escribán, escudeiro e fundador do vínculo e capela pertencente ó “palacio” de Golmar, en Santa María de Noceda. A finais do século XVI mercou grande parte do lugar de Barrio, en San Xoán de Anzo, xerme da casa que estamos a estudar.

Sinatura de Gonzalo Taboada no 1597 e a capela co seu sartego en Noceda

Cónxuxe de Gonzalo foi **Dominga Fernández de Deza**, filla de Pedro Fernández, vicario de Deza e restaurador da capela da Nosa Señora da Cervaña, na freguesía de San Salvador do mesmo nome.

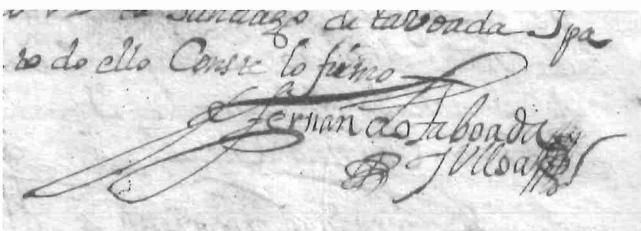
Deste matrimonio, entre outros fillos, naceu **Amaro Taboada Fernández**, mellorado vincularmente pola súa nai, que orixinou ó pazo de Barrio, en San Xoán de Anzo.

Capela da Cerbaña

Da súa muller, **don María Yáñez**, nacéronlle a Amaro Taboada os seguintes fillos: o sucesor, **don Gonzalo Taboada**; *don Tomás Taboada e Ulloa*, cura de San Xiao de Laiño; *don José Taboada*, que o foi de Santa María de Cortegada⁶³²; *don Gregorio*; *don Fernando Taboada e Ulloa*⁶³³; e *don Margarita Taboada e Ulloa*⁶³⁴.

Don Gonzalo Taboada e Ulloa, fixo testamento o ano 1705⁶³⁵. Neste documento manda ser soterrado dentro da igrexa de San Xoán de Anzo, e que se lle digan trescentas cincuenta misas. Así mesmo, dotara unha sepultura na igrexa, deixando cinco ferrados de centeo ó ano de renda, e no testamento afirma “*quiero que junto a dicha sepultura y al par de esta en la Capilla Mayor al lado del Evangelio dotar otra y que por las dos se paguen*

Don Fernando Taboada, cura de Oleiros. Ano 1732.

⁶³² Segundo árbores xenealóxicas de presentacións e preitos. Non aparece constancia nos libros parroquiais consultados.

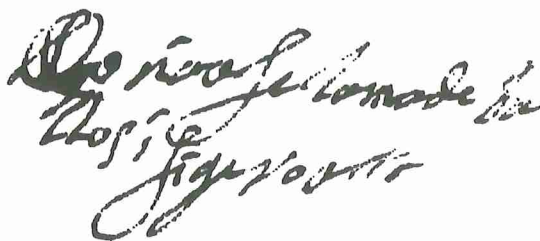
⁶³³ O 31 de xullo do 1696 veciño da freguesía de San Xiao de Laiño e residente na cidade de A Coruña, onde asistía na pasantía da facultade de Xurisprudencia. O 6 de marzo do 1708 noméase como “*licenciado don Fernando Taboada, cura párroco del beneficio curado de San Mamed de Moalde*”. CRESPO POZO, J.S.: *Blasones y Linajes de Galicia*, T. I, páx. 368. En 1724 e 1737 figura como cura de Santa María de Cortegada e San Miguel de Oleiros. ADL, Libros parroquiais.

⁶³⁴ Dotada o 18 de xuño do 1689 para casar con don José García do Villar (fillo de Juan García do Villar e de dona Catalina Lourido; neto paterno de Gregorio García do Villar, o Mozo, e de Catalina Alonso). Don José outorgou testamento pechado o 31 de xullo do 1696 e finou o 5 de febreiro do 1697. O óbito de dona Margarita produciuse o 25 de xaneiro de 1699, recibindo o matrimonio sepultura na Igrexa de San Francisco da vila de Noia. Deles quedou un único fillo, don Fausto Tiburcio García do Villar e Taboada, nado en Noia o 25 de febreiro do 1691, polo que quedou menor de idade, sendo o seu titor o tío materno, don Fernando Taboada. CRESPO POZO, J.S.: *Blasones y Linajes de Galicia*, T. I, páx. 368.

⁶³⁵ AGB, papeis soltos, Extracto de testamento de don Gonzalo Taboada.

seis ferrados cada un año con la condición de que han de servir para los enterramientos de los subcesores y descendientes de esta mi casa de Barrio [...] quiero que se pongan dos piedras decentes y mando se me de sepultura en una de las dos"⁶³⁶.

Casou con **dona Ángela Figueroa e Lago** (ou de **Ceballos e Figueroa**), filla de dona Isabel de Lago e Figueroa (non coñecémo-lo nome do seu pai), que quedou viúva prontamente, quedando tres fillos do matrimonio: *don Gonzalo Taboada*, que faleceu novo, sendo herdado pola súa nai; *dona María Taboada*⁶³⁷; e o sucesor na casa, *don Jacinto Taboada e Ulloa*.

Sinatura de dona Ánxela Figueroa. Ano 1706.

O 12 de xullo do 1703 enlazou esta casa coa de Cercio, dobremente pois, como dixeramos anteriormente, casaron don Francisco Antonio Arias de Somoza e Ulloa, herdeiro de Cercio, con dona María Taboada e Ulloa, a troco coa súa irmá **dona María Rosa Arias Somoza**, que o fixo co herdeiro do pazo de Barrio don Jacinto Taboada.

Dona María Taboada e Ulloa e **don Jacinto Taboada e Ulloa** eran irmáns. Os seus pais eran os citados don Gonzalo Taboada e Ulloa e dona Ánxela de Figueroa e Lago, donos do pazo de Barrio.

Dona María Rosa Arias foi dotada polos seus pais 1.000 ducados o 4 de febreiro do 1704, aínda que xa sabemos que levaban case sete meses casados. Na mesma escritura foi mellorado o dito don Jacinto e, por este documento, herdou as posesións e vínculos dos seus antepasados. Era menor de idade cando casou, xa que aínda no 1706 figura como titor del o licenciado don Gonzalo Taboada Mosquera, veciño de San Martiño de Prado⁶³⁸. Ás

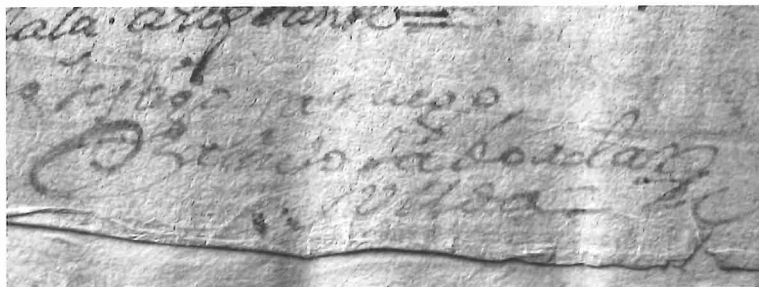
⁶³⁶ AGB, papeis soltos, idem.

⁶³⁷ No 1706 era o seu titor con Gregorio Sánchez, veciño de San Xoán de Palmou. AHPP, Amaro Fernández, 1706, f. 60.

⁶³⁸ AHPP, Amaro Fernández, 1706, f. 60.

súas propiedades engadía a sucesión no vínculo e morgado que fundou José Rodríguez, cura de Santa María de Cortegada⁶³⁹.

Don Jacinto fixo testamento no 1723, morrendo pouco despois e deixando fillos menores.

Don Jacinto Taboada e Ulloa no 1716

Do matrimonio naceron, entre outros, o sucesor, **don José Gonzalo**, **don Isidoro Taboada e Ulloa**, cura párroco de San Xoán de Froufe (xurisdicción de Orcellón), e **dona Lorenza Taboada**.

O 12 de febreiro do 1707 recibiu as augas bautismais **don José Gonzalo Taboada e Ulloa**, fillo primoxénito de don Jacinto e dona María Rosa, que herdaría o lugar e casa de Barrio. Casou con **dona Josefa Monteagudo Valenzuela** (bautizada o 12 de maio do 1721; filla de don Francisco Monteagudo, natural de Santa María de Amoeiro, e de dona Agostiña Valenzuela, natural de Santa Eugenia la Real, de Ourense).

Mantivo ademais relacións con María de Caxide, das que naceu **don Francisco Taboada e Caxide**, presbítero e veciño de Madriñán.

Do lexítimo matrimonio tivo a: **don José Vicente Taboada Monteagudo**, que segue a liña; **dona María Benita Taboada**⁶⁴⁰; **dona Teresa**

⁶³⁹ Fillo de Juan Ferreiro, veciño de San Cristovo de Martixe, primeiro propietario que coñecemos da casa de Martixe. AHPP, Amaro Fernández de Santomé, 1709, f. 17.

⁶⁴⁰ Casou con don Francisco Xabier de Caxide Fariñas, capitán do Rexemento Provincial de Santiago, dono da torre de Sabrexo, en Santa María de Sabrexo, e do vínculo da casa de Barrio, en San Fiz de Besexos (fillo de don Manuel Antonio Caxide. Deles naceron varios fillos, entre eles don Santiago Luis Caxide, cóengo da catedral de Tui, don Simón María, cóengo da Catedral de Mondoñedo, e don Ramón Caxide Taboada, Intendente do Exército, do que existe un estudio publicado polo noso amigo e investigador don Xoaquín Villar Calvo, de Merza. VILLAR CALVO, Xoaquín: "Persoeiros de Deza. Xenealoxía e datos biográficos do fidalgo e intendente do exército D. Ramón José Caxide Taboada". *Boletín de Estudios de Genealogía, Heráldica y Nobiliaria de Galicia*, nº 2 [75-82]. Pontevedra, Asociación de Genealogía, Heráldica y Nobiliaria de Galicia. 2003.

*Juana Taboada*⁶⁴¹; *dona María del Carmen Taboada e Monteagudo*⁶⁴²; *dona Bernarda Rafaela Taboada*⁶⁴³; *don Vicente Rafael Taboada*⁶⁴⁴; *dona María Taboada*⁶⁴⁵.

O 24 de agosto do 1779 os devanditos don José Gonzalo Taboada e dona Josefa Monteagudo melloraron en 3º e 5º con gravame de vínculo ó seu fillo primoxénito **don José Vicente Taboada**, sinalándolla na casa de Barrio, na das Castañas (Amoeiro), Rivero de Trasalba, etc., así como a de Cardigonde e outras. Exerceu ademais como Capitán do Rexemento de Compostela.

O 19 de xullo do 1765 ademais, os seus pais lle outorgaran escritura de alimentos⁶⁴⁶, pola que lle consignan vintecinco fanegas de cento de renda, seis pares de capóns cebados, un leitón e catro cuartillos de manteiga cocida, todo de renda, que cobraba nos lugares de Buratas, San Miguel de Bacurín e Ribas de Miño.

A súa muller, **dona María Bernarda González Torrente**, engadiu ás extensas propiedades do seu marido as súas, non menos importantes, e entre elas estaba a casa de Santiso do Fondo, en San Román do mesmo nome⁶⁴⁷. Era filla de don Jacobo José González, dono da casa de Santiso do Fondo, e de dona Jacinta Benita Torrente e Castro⁶⁴⁸. Os seus avós paternos eran Andrés González Bugallo, escribán de Número da xurisdicción de Deza, e de dona María Antonia Gutiérrez. Os maternos, don Gabriel Torrente e dona

⁶⁴¹ Casou con don Felipe Antonio de Castro e Novoa, dono da casa da Torre, en San Mamede da Torre (xurisdicción de Taboada), de onde eran veciños.

⁶⁴² No 1782 enlazou co licenciado don Manuel González e Castro, avogado da Real Audiencia do Reino de Galicia, dono da casa e pazo de Carragoso de Abaixo, en San Cristovo da Pena, e da de Trascastro, en Santa María de Donramiro. Era fillo este señor de don Felipe González Ferradás e de dona Apolonia de Castro, donos da casa de Trascastro, en Santa María de Donramiro.

⁶⁴³ Muller de don Diego Vázquez, vivindo en Santa María de Amoeiro, do que non tivo sucesión. AHPP, Carlos Ramos Gil, 1810, f. 146.

⁶⁴⁴ Vivía en Santa María de Amoeiro polo 1774, quizais en compañía da súa irmá. Figura máis tarde como cura de Santa María de Cortegada e San Miguel de Oleiros.

⁶⁴⁵ Casou con don Ramiro de Castro en Amoeiro.

⁶⁴⁶ AGB, papeis soltos.

⁶⁴⁷ Estudiada en GÓMEZ BUXÁN, C. e RUBIA ALEJOS, F.: *Pazos y moradas hidalgas de Deza*, páxs. 213-216.

⁶⁴⁸ De este matrimonio nacera outro fillo, don Juan Manuel González, que foi mellorado no tercio e quinto e elixido sucesor nos vínculos de Santiso, pero finou sen sucesión, pasando as herdanzas á súa irmá, a citada dona María Bernarda.

Elena Gómez de Castro. A citada dona María Bernarda fora bautizada o en Santiso o 29 de agosto do 1748 como *Costanza María Juana Bernarda*.

Imaxe do patio interior de Santiso

Foto: Ramón Leiro

Da parella formada por don José Vicente e dona Bernarda coñecemos tres fillos: *dona María de la Estrella*, que segue a liña sucesoria; *don José Ramón Vicente Bernardo*⁶⁴⁹; e *dona Luisa María Josefa*⁶⁵⁰.

A filla primoxénita do matrimonio foi **dona María de la Estrella Taboada**, dona e posuidora dos bens, vínculos e morgados pertencentes ás casas de Barrio, en San Xoán de Anzo, Santiso, en San Román de Santiso, Cardigonde, en Trasdeza, Castañas, en Amoeiro, Tabeirós, na xurisdicción do mesmo nome, e outras. Fora bautizada o 5 de abril do 1769 en Santiso.

Faleceu dona María de la Estrella no 1804 e era dona dos vínculos e morgados das casas antes citadas. A petición do fillo do seu primeiro matrimonio, don José María Velón, fíxose o relato dos seus bens mobles⁶⁵¹.

Comeza este no “*lugar e casa de Santiso do Fondo*” o 9 de xaneiro do 1805. Nela se atoparon os seguintes bens:

⁶⁴⁹ Bautizado o 7 de novembro do 1771. Debeu morrer sen sucesión. Datos extraídos, como os seguintes de ADL, Libro de bautizados de San Román de Santiso.

⁶⁵⁰ Bautizada o 10 de marzo do 1775.

⁶⁵¹ AHPP, protocolos, Carlos Ramos Gil, 681(2), ff. 6-11.

Un bufete de cuatro pies sin cajones = una mesa o banco de respaldo junto a el = un cofre o baúl usado con su pecho = una arca bacía sin pecho ni llave porte dos anegas = otra también bacía pechada porte de tres anegas = otro cofre bacío con llabe = una tijera o catre de una cama esistentes en la sala o pieza del medio de la casa donde se come, y en la alcoba o aposento que está en la primera pieza subiendo de la cocina se alló una cama de torno, y un catre de madera = En la segunda sala que está al lado del mediodía se allaron dos camas de torno = un bufete de seis pies con dos cajones, el uno de ellos con su pecho y el otro sin el: otro bufete de cuatro pies sin cajones = un escritorio viejo con sus divisiones y seis nabetas con dos pechos = cuatro sillas con sus asientos de paja : y ocho taburetes = Y en la pieza de cuarto que está al lado del norte se alló otra cama de torno = una arca porte de cincuenta ferrados = un banco de respaldo = un bufete de seis pies con dos cajones con sus pechos = un blasero de cobre, con su caja = una silla usada con sus petrechos correspondientes: Y aviendo bajado a la granera se alló una arca bacía porte de tres anegas = otras dos también bacías porte de tres anegas = otras dos también bacías porte de tres anegas = otras dos también bacías porte cada una de ellas de cuatro anegas = una alazena que sirbe de carnera con sus tres garfios de fierro, y en la bodega se alló una arca grande porte de seten-

A cheminea en Santiso

ta ferrados igualmente bacía y sin pecho = Dos toneles porte el uno de ellos de seis moios, y el otro de dos = Mas una sachá y un azadón todo ello bastantemente usado = Asimismo declaró vajo de juramento el dicho don Gabriel Piñeiro aver quedado de su conjunta una docena de sirvelletas = cuatro mesas de manteles todo de lienzo = tres panos de manos = una docena de camisas usadas = tres pares de calcetas = una docena de sábanas de lienzo tres de ellas con su guarnición y las más sin ella = una docena de almoadas de lienzo = cuatro cobertores de mediano uso = tres colchones, dos de ellos de lienzo, y el otro de terliz = cuatro jergones de estopa = seis fundas de lienzo = tres colchas dos de ellas de estopilla echura de botonillo, y la otra de india-na con guarnición de cinta encarnada = un capotón de grana = un situien de vaieton = una camiseta de zarata = un zagal de seda otro de Maon = otro azul de lana = un jubón de estameña negra = una basquina de lo mismo = una mantilla de seda; una parlamenta también de seda = cuatro anaguas de lienzo, y aunque puso presentes otras algunas ropas de la difunta por seren de poca consideración y asegurar dejara dispuesto se diesen a pobres, no se izo caso de ellos, sólo si se ponen en este recuento cuatro anillos, los tres de ellos de oro, el uno con un topacio y dos diamantes; otro con tres chispas también de diamantes; otro con un rubín, y el otro de plata con piedras blancas, cuios cuatro anillos recogió a su poder el don Josef María Velón Taboada refiriendo dejara dispuesto su difunta madre los guardase asta que llegase a edad competente su media hermana doña Manuela Piñeiro y Taboada y le iciese entrega de ellos a que se constituie = Yten expuso el citado don Gabriel aver exsistentes dos lechones y una lechona que por Joaquín García, vecino de la feligresía de San Miguel de Bendoiro se han regulado en ochenta reales todos tres = una baca con una ternera que también reguló en trescientos y veinte reales = otra baca sencilla en otros trescientos = Dos jacas que asimismo reguló en cuatrocientos reales, y en la cocina se alló una artesa de amasar pan = una arquita que sirbe de salero = una caldera de cobre con cinta de lo mismo, porte de dos cañados = un caldero de fierro de mano = dos potes de metal, el uno de ellos porte de cincuenta cuartillos y el otro de ocho = un asador, dos sartenes = dos cucharas de fierro = una chicolatera, unas parrillas = una cadena de sobrefuego = y

una arca de salar carne; y aviendo pasado a la aira de majar en la que se alla colocado un orreo de madera con algún mijo grueso en espiga dentro de el que será como cosa de doce ferrados, y estra de lo dicho en la precitada casa se allaron dos candeleros de metal, y seis platos de peltre sin que pareciese ni se aiga señalado otro ningún mueble para anotarle en este recuento.

No mesmo día se pasou á casa de Barrio, en San Xoán de Anzo, onde se atoparon os seguintes bens:

Solo en la sala principal de ella se alló un banco de cuatro pies sin cajones una mesa de respaldo = Dos arcas, la una de ellas con su división porte de diez anegas; otra de ocho poco más o menos también dividida ambas usadas y sin pecho: Y aviendo bajado al soto que está debajo de dicha sala se alló otra arca porte de cien ferrados también bacía y sin pecho = y en la cocina una artesa porte de ocho ferrados poco más o menos = una cadena de sobre fuego, y una arquida pequeña que sirbe de salero, y en la dispensa que está a la parte de arriba de dicha cocina igualmente se alló un escritorio, y un baño de salar carne todo ello mui biejo y derrotado, sin que en la mencionada casa fuese allado otra cosa, y aviendo pasado a la aira a reconocer la porción de mijo grueso que se alló dentro del órreo de madera aseguraron el ya señalado Joaquín García y otras personas ser como cosa de unos treinta y seis ferrados poco más o menos, con lo cual se dio por concluido dicho recuento.

En virtude de auto do xuíz de Deza, procédese o 11 de xaneiro do 1805 ante don Pedro Guerrero Conde, xuíz de Tabeirós, ó inventario da casa existente no lugar de Nogueira, freguesía de San Martín de Callobre:

Entrado en la casa que en esta feligresía vive como casero de los sobredichos Josef Rey en ella se allaron los vienes y alaxas siguientes: En la cocina una artesa de amasar madera de castaño, porte de unos cuatro ferrados viexa que es la única cosa que ai en ella correspondiente a la erencia en la sala que está inmediata a dicha cocina, un banco de respaldo de castaño viexo =

una arca de lo mismo porte tres fanegas mediana con su pechadura y llave, y dentro della no se alló cosa alguna = otra arca de la misma madera que sirve de banco de respaldo porte doce ferrados sin pechadura, y sin cosa alguna dentro della = en la segunda sala un bufete con tres cajones sin pechaduras madera de castaño mediano = otro de la misma madera pequeño con dos cajoncitos sin pechadura; y en unos y otros no se alló cosa alguna = dos arcas de madera de castaño con pechadura una dellas y la otra sin ella porte cada una de diez ferrados medianas y vacías = Otra arca sin pechadura de madera de castaño de buen servicio porte treinta ferrados y dentro della diez y ocho ferrados de centeno = un banco de respaldo también de castaño de buen uso = dos camas de madera de castaño a lo antiguo su echura de mediano servicio \= cinco taboretos viejos/ por no averse allado otra cosa se pasó a la bodega y en ella ay una arca vieja y sin fondo porte de treinta ferrados = otra porte cuarenta = otra de cincuenta y otra de otros cuarenta, todas de castaño sin pechadura y vacías, de mediano servicio, un baño vacío, porte cuatro ferrados madera asimismo de castaño de regular uso, una pipa o barril porte seis cañados viexo y vacío = Sin que en dicha casa se allase otra cosa y se pasó desde ella a la aira y en esta ay un orrio de madera de castaño con porción de mais en espiga dentro que regulado por Juan de Hermida de esta vecindad el que será dixo que [...] ferrado más o menos son ciento veinte ferrados" "como también de un carro lampo viexo y un arado.

Como vemos, nestas tres casas nas que se leva a cabo o inventario, non é moi abundante o mobiliario, posiblemente porque nela vivían caseiros.

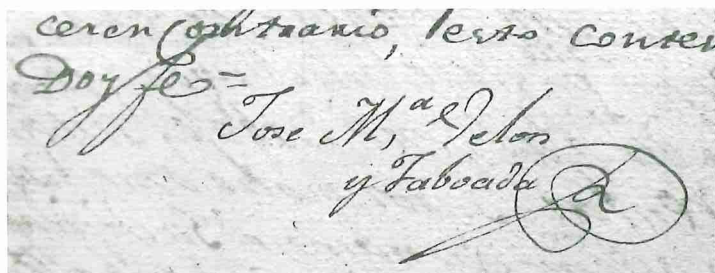
Dona María de la Estrella casou dúas veces. O seu primeiro marido foi **don Pedro Vicente Velón e Becerra** (fillo de don José Velón e Becerra, dono e veciño da casa de Cobelas, xurisdicción de Castroverde), do que tivo un único fillo, chamado **don José María**, herdeiro dos seus pais. Do segundo marido, **don Gabriel Piñeiro Taboada e Narahío**, tivo cinco fillos que coñezamos: *don Gabriel*; *don José*; *don Agustín*; *dona Manuela Piñeiro e Taboada*; e *Josefa Piñeiro Taboada*⁶⁵².

⁶⁵² Bautizada o 8 de decembro do 1802, pero debeu falecer ó pouco tempo, xa que no 1805 non figura entre os fillos da parella.

Sinatura de don Gabriel Piñeiro no 1805

O herdeiro dos bens vinculares da súa nai, **don José María Cayetano Velón Taboada** foi bautizado en Santiso o 10 de agosto do 1786. No 1804 figura como veciño de Pontedeume. Era Cabaleiro Maestrante da Real de Ronda, xa en 1807, cando aínda non contaba coa maioría de idade. Veciño de Santiso, en ocasións residía en San Miguel de Cobelas, na xurisdicción de Castroverde.

Don José María Velón e Taboada. Ano 1805.

A muller de don José María foi **dona Manuela Núñez Taboada** (que era filla de don Bernardo Núñez Taboada, señor da chamada casa da Calzada, en Bendoiro⁶⁵³). Formaron unha numerosa familia, xa que tiveron, alomenos, unha ducia de fillos, entre os que atopamos a: *don José Antonio Velón*⁶⁵⁴; *don Andrés Joaquín Velón Taboada*⁶⁵⁵; *dona María de los Dolores Vicenta Lorenza*⁶⁵⁶; *dona Josefa María Manuela de los Santos*⁶⁵⁷; *don*

⁶⁵³ GÓMEZ BUXÁN, C. e RUBIA ALEJOS, F.: *Pazos y moradas hidalgas de Deza*, páxs. 123-128.

⁶⁵⁴ Bautizado o 2 de xuño do 1811. Capitán en Lugo. Morreu solteiro.

⁶⁵⁵ Bautizado en Santiso o 3 de xuño do 1812. Morreu solteiro.

*Manuel de Todos los Santos*⁶⁵⁸; **don Ángel Lorenzo Manuel**, que segue a liña de Santiso; *don Florentino Lorenzo Esteban*⁶⁵⁹; *don Joaquín Salvador*⁶⁶⁰; *don Vicente José María Velón*⁶⁶¹; *don Ramón Matías*⁶⁶²; *don Francisco Javier Benito Manuel*⁶⁶³; *don Javier Velón Taboada*⁶⁶⁴; e *don Florencio Velón Taboada*, cura de Moalde.

Don Ángel Velón Taboada segue a liña de Santiso. Foi bautizado o 2 de outubro do 1817. Casou con **dona Isabel Valladares Núñez**, irmá dos famosos Marcial e Avelina Valladares, fillos do licenciado don José Dionisio Valladares e de dona María Concepción Núñez, veciños de Vilancosta, en San Vicente de Berres⁶⁶⁵.

Esta dona Isabel era viúva xa no 1884 e veciña da cidade de Santiago, cando cede un lugar na súa capela da igrexa parroquial de Bendoiro, baixo a advocación do Bo Xesús, para colocar outra imaxe (sobre este particular houbo preito entre o cura da parroquia e a citada señora). O 15 de setembro do 1872 ámbolos dous cónxuxes compraran ó conde de Fontao, veciño de Santa Marta de Babío, as casas “*que constituyen su más antigua y primitiva parte de su patrimonio, sitos en el lugar y parroquia de San Miguel de Bendoiro*”⁶⁶⁶.

Deles naceron varios fillos, entre eles a don Plácido e don Ramón Velón Valladares, este último o que instaurou unha novena na honra de “*San Román soldado y mártir*”, para o que solicitou indulxencias a practicamente tódalas dignidades eclesiásticas de España.

⁶⁵⁶ Bautizada o 15 de agosto do 1813.

⁶⁵⁷ Bautizada o 23 de xaneiro do 1815. Casou con don Florentino Varela, do que non tivo sucesión.

⁶⁵⁸ Bautizado o 8 de xullo do 1816.

⁶⁵⁹ Bautizado o 3 de agosto do 1820.

⁶⁶⁰ Bautizado o 25 de marzo do 1822. Cura de Santa María de Cortegada.

⁶⁶¹ Bautizado o 5 de marzo do 1823. Faleceu solteiro.

⁶⁶² Bautizado o 26 de febreiro do 1824. Cura de San Miguel de Bendoiro.

⁶⁶³ Bautizado o 15 de novembro do 1825.

⁶⁶⁴ Casou con dona Eduarda Pardo e López, aveciñada no Xubín (filla de don José Pardo Vilarino González e de dona Joaquina López, veciños de Santa María de Filgueira). Con descendencia, que poseyó el pazo de Cardexia, en Santa María de Filgueira.

⁶⁶⁵ LUNA SANMARTÍN, Xosé: *Marcial Valladares Núñez. Cantigueiro popular*. A Estrada, Fundación Cultural da Estrada, 2004, páx. 17.

⁶⁶⁶ RUBIA ALEJOS, F. e GÓMEZ BUXÁN, C.: *Tocante a los hixosdalgo*, páx. 60.

POR LA GRACIA DE DIOS Y DE LA SANTA SEDE APOSTÓLICA OBISPO
DE CORDOBA, CABALLERO GRAN CRUZ DE LA REAL ORDEN AMERICANA
DE ISABEL LA CATÓLICA, DEL CONSEJO DE S. M. ETC., ETC.

Deseario promover, en cuanto está de Nuestra parte, el culto divino, y fomentar la piedad y devoción cristianas por medio de gracias espirituales, hemos venido en conceder, y por las presentes concedemos, cuarenta dias de indulgencia á todos los fieles de uno y otro sexo por cada vez que devotamente *recitar el oratorio* *a los actos de la divina eucaristia en honor del glorioso solado* *e invocar la san Juan por D. Ramon Alcaraz y Talladores, vicario de Santhomas de Castila*

rogando á Dios por la exaltación y aumento de nuestra Santa Fe católica, extirpación de las herejías, paz y concordia entre los Principes cristianos, conversión de los pecadores y demás fines piadosos establecidos por Nuestra Santa Madre la Iglesia.

Dadas en *Audencia Pública* en *San Miguel de Tucuman*
a *veintiocho* de *Diciembre* de *mil novecientos diez*.

Indulgencias.

7 José, Obispo de Córdoba.

Por mandado de S. E. L. el Obispo mi Señor.

por la gracia de Dios y de la Santa Sede Apostólica Obispo de Urgel,
Príncipe Soberano de los Valles de Andorra, etc., etc.

[illegible]

Juan Obispo de Urgel.

Per info della dr. S. E. I. al Gruppo del Socio,

Dr. Francis A. Smith

Nos DOCTOR DON RAMON FERNANDEZ DE PIÉROLA Y LOPEZ DE LUZURIAGA,
POR LA GRACIA DE DIOS Y DE LA SANTA SEDE APOSTÓLICA OBISPO DE VITORIA, CABALLERO
GRAN CRUZ DE LA REAL ORDEN AMERICANA DE ISABEL LA CATÓLICA, SENADOR DEL
REINO ETC. ETC.

Descando avivar la piedad, y alentar por medio de gracias espirituales la devoción de los fieles, concedemos cuarenta dias de indulgencia á todos los que debidamente *mustareo linea*

ses por cada uno de los diez que hacen de-
volamente la Novena de San Juan, con-
fucio por D. Camilo Valse. Gallate-
se, quha sido aprobada por el Sr. Excmo.
Sr. Cardenal Arzobispo de Santiago
de Venezuela.

rogando á Dios Nuestro Señor por la exaltación de la Santa fé católica, estirpación de las heregías, conversión de los pecadores, paz y concordia entre los príncipes cristianos y demás necesidades de la Santa Iglesia.

Dado en Alvaria a diez y siete de Enero
de mil ochocientos noventa veintidós tres.

RAMÓN, ORESTE DE VITÓRIA.

Por mandado de S. E. A., el Oñágo, mi Señor

POR LA GRACIA DE DIOS Y DE LA SANTA SEDE APOSTÓLICA ARZOBISPO
 DE HERACLEA, CABALLERO GRAN CRUZ DE LA ORDEN DE LEOPOLDO DE
 BÉLGICA, EN ESTOS REINOS DE ESPAÑA CON FACULTAD DE LEGADO A
 LATERE NUNCIO APOSTÓLICO, ETC., ETC.

DEMANDO promover en cuanto podamos la devoción cristiana y alentarla con espirituales gracias, usando de las facultades que nos competen, concedemos por las presentes veinte dias de indulgencia 10

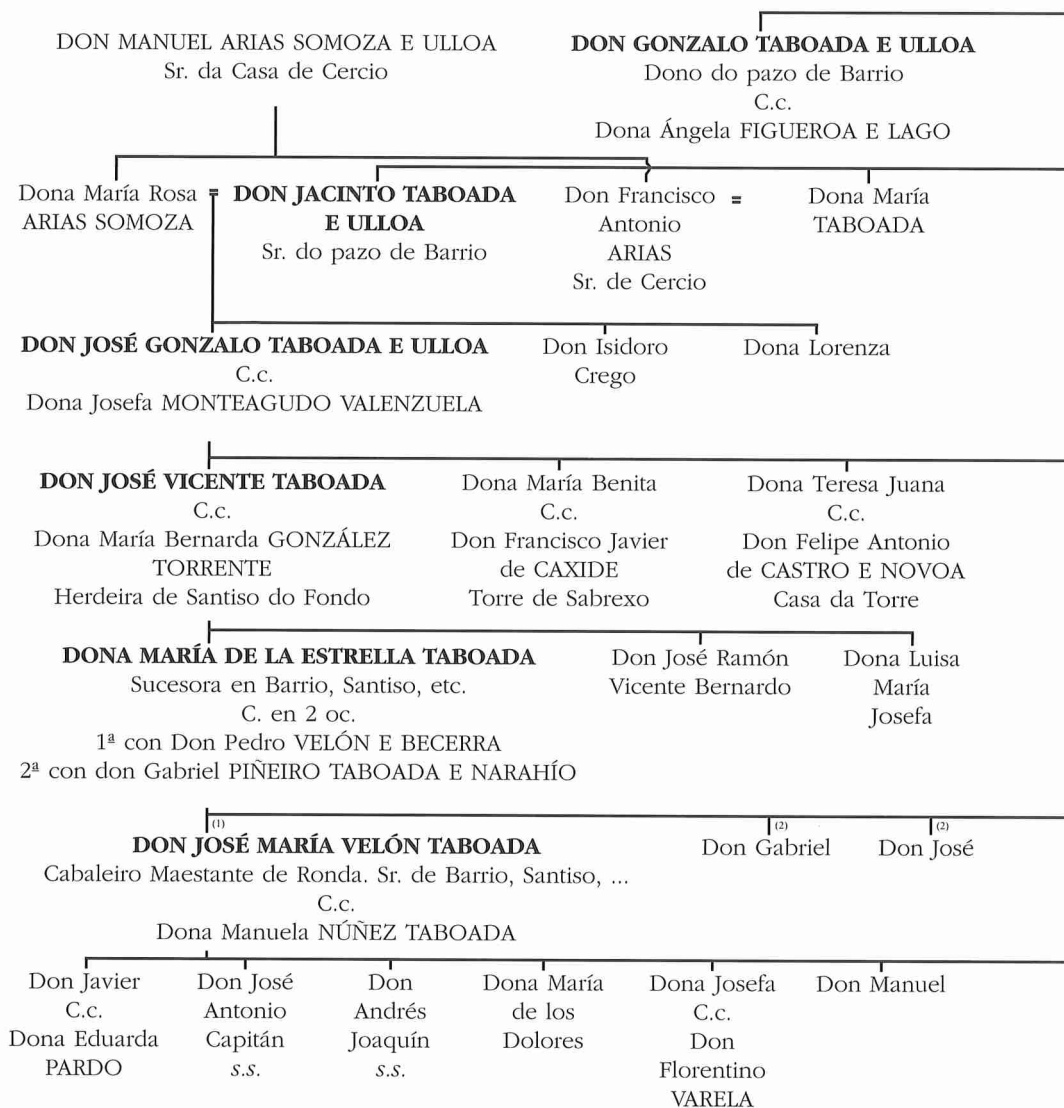
da la parte uno de la iglesia yendo
después en un terreno situado al
norte en donde se está haciendo
un camino del terreno de los señores
donde se pretende para la futura
parroquia de clero, más allá de
la de San José.

pidiendo á Dios por la exaltación de nuestra santa fe católica, extirpación de las herejías, paz y concordia entre los príncipes cristianos, conversión de pecadores y demás santos fines de la Iglesia.

Dadas en Madrid en el Palacio de la Nunciatura Apostólica á 22 de *Agosto* de 1903.

† *L. Azulejo de Nevada,*
Nueva Apostolica. — 3

PAZO DE BARRIO

GONZALO TABOADA E ULLOA

Escribán. Escudeiro.
 Sr. de Golmar - Sta. Mª de Noceda
 C.c.
 Dominga FERNÁNDEZ DE DEZA

AMARO TABOADA FERNÁNDEZ

Mellorado pola súa nai
 Dona María YÁÑEZ

Don Tomás
 Crego

Don José
 Crego

Don
 Gregorio

Don Fernando
 Crego

Dona Margarita
 C.c.
 Don José GARCÍA
 DO VILLAR

Don Gonzalo
 TABOADA
 s.s.

Dona María del Carmen
 C.c.
 Licenciado don Manuel
 GONZÁLEZ E CASTRO
 Pazo de Carragoso

Dona Bernarda Rafaela
 C.c.
 Don Diego VÁZQUEZ
 Sta. Mª de Amoeiro
 s.s.

Dona María
 C.c.
 Don Ramiro
 de CASTRO

Don Francisco
 TABOADA E CAXIDE
 (fillo de María de
 Caxide)
 Presbítero

⁽²⁾
 Don Agustín

⁽²⁾
 Dona Manuela

⁽²⁾
 Dona Josefa

DON ÁNGEL VELÓN
 C.c.
 Dona Isabel VALLADARES

Don
 Florentino

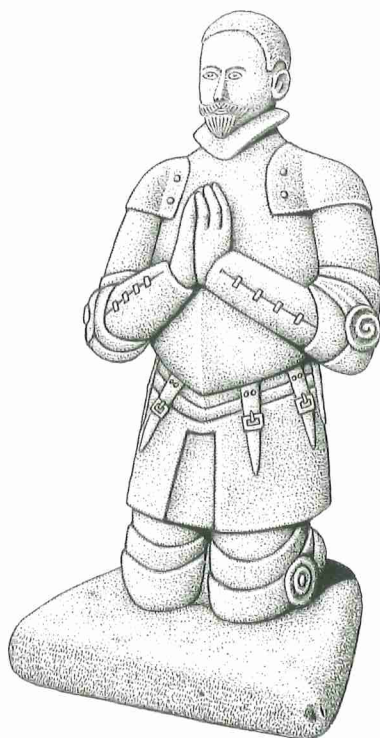
Don
 Joaquín
 Crego

Don
 Vicente
 Solteiro

Don Ramón
 Crego

Don
 Francisco

Don
 Florencio
 Crego

FEÇIT ANNO MMV.
✠

Esta obra saiu do prelo nos obradoiros
da Imprenta Alvarelllos de Lalín
o día 17 de nadal
de 2005

LAUS DEO

O estudio das liñaxes fidalgas dunha terra pode aportar interesantes datos sobre as parentelas entre as diversas estirpes, a importancia da nobreza como propietaria de terras e rendas e as influencias económicas e sociais das estratexias para mante-las súas propiedades, así como a relación cos outros fidalgos, co clero, cos labregos.

No panorama nobiliario de Deza nos séculos XV e XVI, os escudeiros da Casa de Cercio son un referente, aglutinando varios dos elementos que fan a unha liñaxe poderosa: fidalguía notoria, extensas posesións, numerosos parentescos. Pero o paso dos séculos vai erosionando estas características diferenciadoras, perdéndose grande parte do antigo poderío, pero mantendo vivas as lembranzas dun pasado esplendoroso. Con este libro, ademais de coñece-la historia dun solar de importancia nestas terras, faise un percorrido, máis ou menos detallado, por outras casas da zona que tiveron a honra de enlazar cos antigos escudeiros de Cercio, seguindo e conseguindo o obxectivo de dar a coñecer unha parte importante da nosa historia dezá.

ISBN 84-609-9408-2

Patronato Cultural de Lalín - Seminario de Estudios de Deza

Concello de LALÍN

